

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО
МИСТЕЦТВА І АРХІТЕКТУРИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ДЕМЕШКАНТ ЄВГЕНІЯ МИКОЛАЇВНА

Прим. № 1

УДК 711.43:94](477)-168(072)


ДИСЕРТАЦІЯ
**ЗАСАДИ ВІДНОВЛЕННЯ ПОРУЙНОВАНОЇ ВІЙНОЮ
ЗАБУДОВИ ІСТОРИЧНИХ МІСТ УКРАЇНИ**

Спеціальність 191 – Архітектура та містобудування

Галузь знань 19 – Архітектура та будівництво

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 Є. М. Демешкант

Науковий керівник: Леонід Володимирович Прибега, кандидат архітектури,
професор

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Демешкант Євгенія Миколаївна. Засади відновлення поруйнованої війною забудови історичних міст України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 191 «Архітектура та містобудування», 19 «Архітектура та будівництво». – Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури, Київ, 2026.

В законі України «Про охорону культурної спадщини», зокрема в розділі VI, наголошується на необхідності збереження традиційного характеру середовища історичних міст. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України затверджено Список історичних міст, до якого внесено понад 400 міст та селищ. Внаслідок військової агресії РФ забудова значної кількості історичних міст поруйнована. Повернення цим містам історично-успадкованого характеру середовища та їх національної ідентичності – основне спрямування результатів дослідження. З метою захисту традиційного характеру середовища на основі історико-архітектурних опорних планів визначаються найбільш значні ділянки старовинного міста – історичні ареали, де зосереджено значну частину об'єктів культурної спадщини разом з історичною забудовою, плануванням та ландшафтом. Визначення історичного ареалу є двовимірним (не виходить за рамки горизонтальних параметрів), в той час як середовище – тривимірне (включає вертикальну складову), до того ж має часовий вимір. Отже постає питання про визначення параметрів просторового каркасу міста історично сформованого в різні періоди.

Робота складається із вступу та трьох розділів, у яких проаналізовані основні засади відновлення поруйнованої війною забудови, як матеріальної частини історично цінного середовища старовинних міст України.

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, яка зумовлена масштабними руйнуваннями історичних міст і об'єктів культурної спадщини України внаслідок російської збройної агресії. Значна частина постраждалих міст належить до Списку історичних населених місць України, а втрати охоплюють не лише матеріальну забудову, а й нематеріальні складові середовища, пов'язані з ідентичністю та спадкоємністю міського простору, що загострює питання науково обґрунтованих підходів до післявоєнного відновлення старовинних міст.

Метою дослідження є визначення засад відновлення порушеної війною забудови історичних міст України. Для досягнення мети поставлено завдання з аналізу історіографії та нормативно-правової бази, вивчення вітчизняного і зарубіжного досвіду післявоєнного відновлення, дослідження процесів формування історичних міст, виявлення особливостей історично успадкованого середовища та просторового каркасу історичних ареалів, а також розроблення принципів і методів їх відновлення.

Об'єктом дослідження є порушена війною забудова історичних міст України, предметом – засади її відновлення в межах історичних ареалів.

Наукова новизна дослідження полягає у використанні поняття *історично успадкованого просторового каркаса* як матеріальної основи традиційного середовища історичного ареалу, сформованого в процесі еволюції міста. На цій основі сформульовано теоретичну модель історичного середовища як простору життєдіяльності людини, утвореного різночасовими нашаруваннями планування й забудови у взаємодії з природно-ландшафтним довкіллям, а також обґрунтовано теоретичні засади визначення просторового устрою та відновлення характеру середовища через відбудову історично успадкованого каркаса ареалу в разі його руйнації. Акцентовано значущість вертикального виміру історичного ареалу як важливої складової оцінки історичного середовища. Удосконалено методологічні основи дослідження й наукової документації історичних ареалів, доповнено реставраційну та

пам'яткоохоронну методологію щодо визначення ролі пам'яток у структурі просторового каркаса, а також отримали подальший розвиток наукові підходи до дослідження історичних ареалів і практичні рекомендації з відновлення параметрів порушеної забудови.

Практичне значення полягає у використанні результатів дослідження під час підготовки програм комплексного відновлення історичних міст України – при обстеженні й аналітичному осмисленні стану історичного середовища й обґрунтування доцільності застосування методів відновлення, складанні історико-опорних планів, визначенні меж і побудові графічних моделей історично успадкованих просторових каркасів ареалів, вирішенні інших питань, пов'язаних з відновленням традиційного характеру середовища історичних міст та, відповідно, відродження їх національної та регіональної ідентичності в умовах післявоєнної трансформації.

Розділ 1 **«Історіографія, нормативно-правове регулювання, вітчизняний та зарубіжний досвід відновлення забудови історичних міст, порушених війною»** присвячено системному аналізу теоретичних, нормативних і практичних передумов відновлення історичних міських середовищ України. Сформульовані на національному рівні принципи відновлення базуються на засадах сталого розвитку, європейської інтеграції, інклюзивності та цивільного захисту. Водночас у стратегічних документах недостатньо конкретизовано механізми інтеграції охорони історичного середовища в програми післявоєнної відбудови, що створює ризик втрати просторової цілісності старовинних міст. Підкреслено необхідність розглядати збереження культурної спадщини як базовий принцип відновлення, що забезпечує спадкоємність просторового розвитку, підтримує національну ідентичність та узгоджується з цілями сталого розвитку. Таким чином, охорона історичного середовища постає не другорядним обмеженням, а стратегічним інструментом якісного відновлення історичних міських територій.

Важливою складовою розділу є аналіз нормативно-правового регулювання охорони і відновлення історичних міст: законів України, державних будівельних норм та підзаконних актів.

Окремий блок присвячено вітчизняному і зарубіжному досвіду післявоєнного відновлення історичних міст та кварталів. На прикладах України та окремих європейських країн (Польща, Німеччина, Нідерланди) висвітлено спектр моделей реконструкції – від відтворення історичного образу до формування принципово нових містобудівних структур. Обґрунтовано доцільність комбінованих підходів, які поєднують збереження цінних елементів спадщини з адаптацією простору до сучасних потреб. Розділ формує теоретико-нормативну основу для аналізу та окреслює понятійний апарат і методологічні підходи подальшого дослідження.

Розділ 2 **«Забудова історичних міст України, поруйнованих війною, як об'єкт дослідження»** зосереджений на визначенні суті та цінності забудови історичного міста як специфічного об'єкта містобудівних та історико-культурних досліджень. Історичний розвиток міста інтерпретовано як послідовність просторових трансформацій, зафіксованих у планувальних конфігураціях, системі вулиць і площ, домінантах, панорамах та ландшафтних компонентах, що у сукупності формують цілісність міського простору. Процес формування історичних міст України постає як тривалий багаторівневий феномен, зумовлений взаємодією природних, соціально-економічних і політико-правових чинників. Просторова структура міста акумулює матеріальні та духовні прояви культурної спадкоємності, сформована в умовах характерного ландшафту та локальних традицій, виступає носієм культурної інформації, забезпечуючи неперервність еволюції поселення.

Висвітлено поняття просторового каркасу забудови, всі елементи якого, включно з пам'ятками різного виду, становлять змістовне наповнення міського середовища та забезпечують багатовимірність його культурної структури.

Виявлено особливості історично успадкованого (традиційного) міського середовища та обґрунтовано поняття історичного ареалу в процесах відновлення старовинних міст. До базових компонентів традиційного міського середовища належать планувальна структура, мережа вулиць і площ, система домінант, силуетно-панорамні характеристики та природно-ландшафтні складові. Попри динамічний характер простору міста, критерії його відновлення ґрунтуються на збереженні просторово впорядкованих взаємозв'язків між ключовими структурними елементами, що визначає параметри регламентації нової забудови – висотні показники, габарити, силует, матеріали, типологію фасадів і просторову композицію. Підкреслено значення історико-архітектурного опорного плану як центрального документа ідентифікації цінних осередків. Водночас виявлено його принципову обмеженість, орієнтованого переважно на територіальну фіксацію цінних зон і такого, що не відображає вертикальну складову просторового каркасу – висотну структуру, масштабність забудови, силуетні акценти та візуальні зв'язки. Ігнорування цих параметрів створює ризики втрати цілісності традиційного образу міста.

Розділ 3 **«Засади відновлення порушеної війною забудови історичних міст України»** присвячено оцінці руйнування просторового каркасу історичних ареалів та методичним засадам його подальшого відновлення. Запропоновано класифікаційні ознаки пошкоджених елементів просторового каркасу: історико-культурна значущість, функціональне призначення, ступінь пошкодження і доцільні засоби відновлення. Наголошено на необхідності відновлення історично успадкованого просторового каркасу ареалу в цілому.

Окремо розглянуто проблему автентичності в умовах масштабних руйнувань, з точки зору ансамблевого і містобудівного підходу. Підкреслено потребу збереження не лише матеріальної субстанції, а й композиційної ролі, просторових зв'язків і символічних значень. Ключовим у післявоєнному

відновленні історичних міст є принцип органічного поєднання нового й традиційного середовища, що забезпечує пріоритет історичної забудови в структурі міста. Наголошено на необхідності критичного переосмислення об'єктів з ідеологічно зумовленим змістом, зокрема радянського періоду.

Запропоновано методи та принципи відновлення забудови історичних міст з урахуванням вимог законодавства щодо охорони культурної спадщини та режимів використання історичних ареалів. Обґрунтовано методіку відновлення історичної забудови на основі: **збереження історично успадкованого просторового каркасу ареалу, гармонійної інтеграції нових архітектурних рішень у сформоване середовище, забезпечення функціональної адаптації, безпеки, доступності**, що в цілому забезпечують досягнення цілей сталого розвитку міських територій.

У **висновках** обґрунтовано, що збереження і відновлення просторового каркасу є ключовою умовою післявоєнної відновлення, яка має ґрунтуватися на діагностиці та класифікації руйнувань, а також на диференційованому застосуванні методів і прийомів відбудови. Доведено, що охорона історичного середовища повинна виступати базовим принципом післявоєнного відновлення, реалізованим через комплексні містобудівні методи ревалоризації, регенерації та містобудівної реконструкції, які забезпечують поєднання завдань збереження культурної спадщини з сучасними вимогами сталого розвитку.

Ключові слова: відновлення міста, відновлення, руйнування, містобудування, міський простір, архітектурне середовище, історичне середовище, історично успадкований просторовий каркас, спадщина, ревалоризація, реконструкція, архітектурно-планувальна організація, громадський простір, національна ідентичність, засоби ландшафтної архітектури.

Abstract

Demeshkant Yevheniia Mykolayivna. Principles of restoring of war-ravaged buildings of historical cities of Ukraine. – **Qualifying scientific work as a manuscript.**

Dissertation for obtaining the Scientific Degree of Doctor of Philosophy in the specialty 191 «Architecture and urban planning», 19 «Architecture and construction». – National Academy of Fine Arts and Architecture, Kyiv, 2026.

The Law of Ukraine «On the Protection of Cultural Heritage», in particular in Article VI, emphasizes the necessity of preserving the traditional character of the environment of historical cities. Pursuant to the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, the List of Historical Cities was approved, which includes over 400 cities and towns. As a result of the military aggression of the Russian Federation, buildings in a significant number of historical cities was destroyed. Restoring the historically inherited character of the environment and national identity to these cities is the primary focus of the research findings. In order to protect the traditional character of the environment based on historical and architectural reference plans, the most significant areas of the ancient city are identified – historical areas, where a significant part of cultural heritage sites is concentrated alongside historical buildings, planning, and the landscape.

The work consists of an introduction and three chapters, which analyze the fundamental principles of the restoration of war-ravaged buildings as a material part of the historically valuable environment of ancient cities of Ukraine.

The introduction substantiates the relevance of the research, which is driven by the large-scale destruction of historical cities and objects of cultural heritage of Ukraine as a result of Russian armed aggression. The losses encompass not only physical urban buildings, but also intangible components of the environment related to the identity and continuity of the urban space. This exacerbates the need of scientifically grounded approaches to the post-war restoration of ancient cities.

The aim of the research is to determine the principles of restoration of the war-damaged buildings of historical cities of Ukraine. To achieve this goal, tasks were set to analyze historiography and the regulatory framework, study domestic and foreign experience in post-war restoration, research the processes of historical city formation, identify the characteristics of the historically inherited environment and the spatial framework of historical areas, and develop principles and methods for their restoration.

The object of the study is the war-damaged urban development of historical cities in Ukraine; the subject consists of the principles of its restoration within historical areas.

The scientific novelty of the study lies in the use of the concept of the *historically inherited spatial framework* as the material basis of the traditional environment of a historical area, formed in the process of urban evolution. On this basis, a theoretical model of the historical environment as a space for human activity has been formulated, created by various temporal layers of planning and construction in interaction with the natural landscape environment. Furthermore, the theoretical principles of defining spatial structure, and restoring the character of the environment through the reconstruction of the historically inherited framework of the area in the event of its destruction were substantiated. Emphasis is placed on the significance of the vertical dimension of the historical area as an important component in evaluating the historical environment. The methodological foundations of research and scientific documentation of historical areas have been improved, the restoration and preservation methodology for determining the role of monuments in the structure of the spatial framework has been supplemented, and scientific approaches to the study of historical areas and practical recommendations for restoring the parameters of damaged buildings have also received further development.

The practical significance of the research results lies in their application during the preparation of comprehensive restoration programs for historic cities of Ukraine. This includes the inspection and analytical interpretation of the state of the historical

environment, justification for the appropriateness of restoration methods, the creation of historical-architectural reference plans, the definition of boundaries, and the construction of graphic models for historically inherited spatial frameworks of areas. Furthermore, it addresses other issues related to restoring the traditional character of the historical urban environment and, accordingly, reviving their national and regional identity in the context of post-war transformation.

Chapter 1 "**Historiography, regulatory framework, domestic and foreign experience of reconstruction of historical cities destroyed by war**" is dedicated to the systematic analysis of theoretical, regulatory, and practical prerequisites for the restoration of historical urban environments of Ukraine. The principles of restoration formulated at the national level are based on the principles of sustainable development, European integration, inclusivity and civil protection. At the same time, strategic documents do not sufficiently specify the mechanisms for integrating the protection of the historical environment into post-war reconstruction programs, which creates a risk of losing the spatial integrity of ancient cities. The necessity of considering the preservation of cultural heritage as a basic principle of restoration is emphasized, as it ensures the continuity of spatial development, supports national identity and aligns with the goals of sustainable development. Thus, the protection of the historical environment is a strategic tool for the high-quality restoration of historical urban areas.

An important component of the section is the analysis of the regulatory framework for the protection and restoration of historical cities: laws of Ukraine, state building codes and bylaws.

A separate block is dedicated to the domestic and foreign experience of the post-war restoration of historic cities and quarters. Using the examples from Ukraine and some European countries (Poland, Germany, the Netherlands, Italy), a spectrum of reconstruction models is highlighted – from the recreation of the historical image to the formation of fundamentally new urban structures. The expediency of combined

approaches, which combine the preservation of valuable heritage elements with the adaptation of space to modern needs, is substantiated.

Chapter 2 "**Development of historical cities of Ukraine, ravaged by war, as an object of research**" is focused on defining the essence and value of the development of a historical city as a specific object of urban planning and historical-cultural research. The historical development of the city is interpreted as a sequence of spatial transformations fixed in planning configurations, the system of streets and squares, landmarks, panoramas and landscape components, which collectively form the integrity of the urban space. The process of formation of historical cities of Ukraine emerges as a long multi-level phenomenon caused by the interaction of natural, socio-economic and political-legal factors. The spatial structure of the city accumulates material and spiritual manifestations of cultural continuity, formed in conditions of a characteristic landscape and local traditions, acting as a carrier of cultural information, ensuring the continuity of the evolution of the settlement.

The concept of the spatial framework of the building is highlighted, all elements of which, including monuments of various types, constitute a meaningful content of the urban environment and ensure the multidimensionality of its cultural structure.

The peculiarities of the historically inherited (traditional) urban environment are identified, and the concept of the historical area during the restoration of ancient cities. The basic components of the traditional urban environment include a planning structure, a network of streets and squares, a system of dominant landmarks, silhouette and panoramic characteristics and natural landscape components. Despite the dynamic nature of the urban space, the criteria for its restoration are based on the preservation of spatially ordered interconnections between key structural elements, which determines the parameters for regulating new development - height indicators, dimensions, silhouette, materials, typology of facades and spatial composition. The importance of the historical-architectural reference plan is emphasized as a central document for identifying valuable clusters. At the same time, the fundamental limitation of it is revealed, which is primarily focused on the territorial fixation of

valuable zones and fails to reflect the vertical component of the spatial – the height structure, the scale of the building, silhouette accents and visual connections. Ignoring these parameters creates risks of losing the integrity of the traditional image of the city.

Chapter 3 "**Principles of restoring of war-ravaged buildings of historical cities of Ukraine**" is devoted to the assessment of the destruction of the spatial framework of historical areas and the methodical principles of its further restoration. The classification features of the damaged elements of the spatial frame are proposed: historical and cultural significance, functional purpose, degree of damage and appropriate means of restoration. The need to restore the historically inherited structure of the area as a whole is emphasized.

The problem of authenticity in context of large-scale destruction is examined separately from the perspective of the ensemble and urban planning approach. The need to preserve not only the physical substance, but also the compositional role, spatial connections and symbolic meanings is emphasized. The principle of organic combination of new and traditional environment, which ensures the priority of historical buildings in the city structure, is key to the post-war restoration of historical cities. Furthermore, the need for a critical rethinking of objects with ideologically determined content, particularly from the Soviet period, is highlighted.

The methods and principles of restoration of the development of historical cities are proposed, taking into account the requirements of cultural heritage protection legislation and the management regimes of historical areas. A method for restoring historical buildings based on the preservation of the historically inherited spatial framework of the area is substantiated, harmonious integration of new architectural solutions into the existing environment, functional adaptation, safety, accessibility, which in general ensure the sustainable development of urban areas.

The conclusions substantiate that the preservation and restoration of the spatial framework is a key condition for post-war reconstruction, which should be based on the diagnosis and classification of destruction, as well as on the differentiated

application of reconstruction methods and techniques. It has been proven that the protection of the historical environment should be the core principle of post-war reconstruction, implemented through complex urban planning methods of reevaluation, regeneration and urban reconstruction. These methods ensure a balance between cultural heritage preservation and modern requirements of sustainable development.

Key words: urban renewal, restoring, destruction, urban planning, urban space, architectural environment, historical environment, historically inherited spatial framework, heritage, revalorization, reconstruction, architectural and planning organization, public space, national identity, means of landscape architecture.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Демешкант Є.М. Досвід післявоєнного відновлення поруйнованого житла в історичних європейських містах. *Українська академія мистецтва*. 2023. № 34. С. 24–30. URL: <https://journals.naoma.kyiv.ua/index.php/uam/article/view/5>.
2. Демешкант Є.М. Класифікація зруйнованих будівель в структурі житлових міських утворень. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*. 2024. № 70. С. 181–191. URL: <http://archinform.knuba.edu.ua/article/view/318339>
3. Демешкант Є.М. Засади відбудови житлових утворень в середовищі історичних міст. *Архітектурний вісник КНУБА*. 2024. № 30–31. С. 62–71. URL: <http://av.knuba.edu.ua/article/view/318598>
4. Демешкант Є.М. Сучасне використання культурного ландшафту в структурі історичного ареалу міста. *Архітектурний вісник КНУБА*. 2025. № 34. С. 138-146. URL: <http://av.knuba.edu.ua/article/view/349105>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

5. Демешкант Є.М. Визначення стану поруйнованої житлової забудови. II Міжнародна науково-практична конференція «Інновації в архітектурі, дизайні та мистецтві», 25–26 травня 2023 р. : зб. тез доп. Київ, 2023. С. 47-49.

6. Демешкант Є.М. Поновлення функціонально-просторового устрою зруйнованих міських житлових утворень. Міжнародна науково-практична конференція «Дизайн у просторі новітніх технологій», 17-18 квітня 2024 р. : зб. тез доп. Київ, 2024. С. 48-49.

7. Демешкант Є.М. Засади відбудови житлових утворень в історичному середовищі міст. III Міжнародна науково-практична конференція «Інновації в архітектурі, дизайні та мистецтві: до 100-річчя факультету архітектури НАОМА», 23–24 травня 2024 р. : зб. тез доп. Київ, 2024. С. 54-56.

8. Демешкант Є.М. Класифікація зруйнованих будівель в структурі житлових міських утворень. XXXIV Всеукраїнська конференція здобувачів вищої освіти і молодих учених «Нові матеріали і технології в будівництві», 6–7 червня 2024 р. : зб. тез доп. Одеса, 2024. С. 115-118.

9. Демешкант Є.М. Формування громадських просторів при відновленні забудови історичних міст. Науково-практична конференція «Тенденції розвитку науки, техніки та інформаційних технологій», 21-22 лютого 2025 р. : зб. тез доп. Чернігів, 2025. С. 5-9.

10. Демешкант Є.М. Сучасне використання культурного ландшафту в структурі історичного ареалу міста. Міжнародна науково-практична конференція «Інновації в архітектурі, дизайні та мистецтві: до 150-річчя Олександра Вербицького», 21–23 травня 2025 р. : зб. тез доп. Київ, 2025. С. 80-82.

ЗМІСТ

ТЕРМІНИ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ	18
ВСТУП	20
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ, ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ВІДНОВЛЕННЯ ЗАБУДОВИ ІСТОРИЧНИХ МІСТ, ПОРУЙНОВАНИХ ВІЙНОЮ	
1.1. Огляд наукових праць, нормативно-правових документів присвячених історичним містам України та їх охороні	33
1.2. Вітчизняний та зарубіжний досвід відновлення забудови історичних міст, поруйнованих війною	53
1.3. Методика дослідження	65
Висновки до першого розділу	72
РОЗДІЛ 2. ЗАБУДОВА ІСТОРИЧНИХ МІСТ УКРАЇНИ, ПОРУЙНОВАНИХ ВІЙНОЮ, ЯК ОБ’ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ	
2.1. Загальна характеристика історичних міст України	74
2.2. Історичний ареал міста як комплексна форма охорони історичного середовища	105
2.3. Морфологічний аналіз просторового каркасу історичного ареалу міста	126
Висновки до другого розділу	133
РОЗДІЛ 3. ЗАСАДИ ВІДНОВЛЕННЯ ПОРУЙНОВАНОЇ ВІЙНОЮ ЗАБУДОВИ ІСТОРИЧНИХ МІСТ УКРАЇНИ	
3.1. Характеристика поточного стану поруйнованого успадкованого просторового каркасу історичних міст України	135
3.2. Автентичність у відновленні історично успадкованого середовища: матеріальний, духовний та функціональний виміри.	153
3.3. Методи та прийоми відновлення забудови історичних міст, поруйнованих війною	163

3.4. Методика відновлення історичної забудови.	179
Висновки до третього розділу	185
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	187
БІБЛІОГРАФІЯ	189
ДОДАТОК А. Список опублікованих праць за темою дисертації	203
ДОДАТОК Б. Додаткові матеріали, які засвідчують апробацію положень дисертації.	205
ДОДАТОК В. Джерела ілюстрацій	208
ДОДАТОК Г. Зведена таблиця хронологічного розвитку історичних міст	239
ДОДАТОК Д. Перелік історичних міст	240

ТЕРМІНИ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ

Автентичність історичного середовища міста – це властивість історично сформованого міського простору зберігати достовірність свого архітектурно-просторового образу, планувальної структури, матеріальної субстанції та культурно-історичних нашарувань, що відображають справжній характер розвитку міста, а також передбачає збереження функціональної життєздатності міських просторів, їх здатність адаптуватися до нових соціальних і культурних потреб, зберігаючи при цьому історично сформовану структуру та характер використання середовища в умовах його безперервного розвитку в часі [86].

Відновлення – комплексний процес повернення історичного міського середовища до стану просторової, функціональної та культурної цілісності.

Історичний ареал населеного місця – частина населеного місця, що зберегла об'єкти культурної спадщини і пов'язані з ними планування та форму забудови, які походять з попередніх періодів розвитку, типові для певних культур або періодів розвитку [98].

Історичне населене місце – населене місце, яке зберегло повністю або частково історичний ареал і занесене до Списку історичних місць України [98].

Історичне середовище – пам'яткоохоронна категорія, якою визначається простір історичного міста чи іншого поселення, зорганізований в умовах характерного ландшафту історично успадкованими плануванням та системою будівель і споруд, віддзеркалює традиції життєдіяльності місцевих мешканців й характеризується історико-культурною змістовністю [86].

Історично успадкований просторовий каркас – матеріально сформована, відносно стійка система архітектурно-просторових і ландшафтних елементів історичного міста, що склалася в процесі його тривалого розвитку та поєднує історично успадковане планування, мережу вулиць і майданів, систему будівель і споруд, об'єкти культурної спадщини, пам'яткові атрибути міського дизайну й характерний природний ландшафт. Цей каркас утворює матеріальну

основу історичного середовища, забезпечує його просторову, композиційну та візуальну цілісність, виступає носієм історико-культурної інформації та визначає ідентичність міського утворення в часі й просторі [86].

Регенерація – сукупність науково обґрунтованих заходів щодо пам'яток містобудування, спрямованих на реставрацію та пристосування локальних об'єктів, відновлення елементів благоустрою, ландшафтів, розпланувально-просторової структури з метою збереження композиційної цілісності історичних населених місць, комплексів або ансамблів [31].

Реставрація – сукупність науково обґрунтованих заходів щодо укріплення (консервації) фізичного стану, розкриття найбільш характерних ознак, відновлення втрачених або пошкоджених елементів об'єктів культурної спадщини із забезпеченням збереження їхньої автентичності [98].

Ревалоризація – підвищення або відновлення архітектурно-художньої цінності середовища, у т. ч. шляхом реставрації пам'яток, видалення дисгармонійних нашарувань, компенсаційного будівництва, в окремих випадках – відтворення цінних втрачених об'єктів, архітектурних акцентів і домінант [52].

Традиційний характер середовища – історично успадкований вигляд та об'ємно-просторова структура історичного населеного місця [98].

Фонова забудова – забудова, що не становить історичної та архітектурної цінності однак варта уваги в структурі просторового каркаса як така, що забезпечує його композиційну цілісність.

Цінна історична забудова – сукупність щойно виявлених об'єктів культурної спадщини, пам'яток культурної спадщини, які є містоформуючим об'єктом історичного ареалу населеного місця [98].

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. На сьогоднішній день, в результаті ведення бойових дій на значній частині території України, руйнації та знищення вже зазнала велика кількість міст, мешканці яких змушені шукати тимчасового притулку. Значна частина цих поселень включена до Списку історичних населених місць України і, варто зауважити, що військова агресія націлена в т.ч. на знищенням культурних надбань, з метою знищення національної ідентичності. Відповідно даних [1], опублікованих міністерством культури України, станом на 25 листопада 2025 р. внаслідок російської збройної агресії в Україні зафіксовано руйнування та пошкодження 1630 пам'яток культурної спадщини. Факти руйнувань задокументовано на території 328 територіальних громад у різних регіонах країни. Найбільша концентрація пошкоджених об'єктів культурної спадщини зафіксована в територіальних громадах Донецької, Сумської, Харківської, Чернігівської, Запорізької, Миколаївської, Дніпропетровської, Київської та Луганської областей. Водночас майже вся територія Луганської області, а також значні частини територій Запорізької, Донецької та Херсонської областей перебувають у стані тимчасової окупації, що унеможливорює здійснення повного та достовірного обліку об'єктів, які зазнали руйнувань унаслідок бойових дій.

Це змушує вже зараз готувати теоретичні підходи до комплексного процесу відновлення поруйнованої забудови міст України, щоб якнайшвидше повернути звичне життя в них. Методологічною основою формування стратегій відновлення міського середовища є диференційований підхід до відбудови, який враховує історико-культурну цінність, ступінь руйнувань, функціональну специфіку, соціальну структуру та ландшафтний контекст конкретних урбанізованих утворень. Такий підхід передбачає відмову від універсальних моделей реконструкції на користь багаторівневих рішень, адаптованих до типологічних, морфологічних і просторових характеристик територій. Таким чином підкреслюється необхідність розмежування підходів до відновлення

історичних ареалів, зон рядової забудови, промислових територій, житлових масивів модерністського періоду та нових урбанізованих структур. Для історичного середовища пріоритетом визначається збереження просторового каркасу – масштабності, силуетно-панорамних характеристик і традиційного функціонального наповнення (з можливим пристосуванням до потреб сьогодення); для постіндустріальних або сучасних житлових районів – трансформація з урахуванням принципів сталого розвитку, енергоефективності та соціальної інтеграції. У контексті післявоєнної відбудови диференційований підхід набуває особливої ваги, оскільки дозволяє узгодити збереження ідентичності міського середовища з його функціональною та соціально-економічною модернізацією.

Прагнучи відновлення забудови порушених війною історичних міст України у відповідності до сучасних технічних та безпекових тенденцій, принципів сталого розвитку міста, важливим буде відновити історично-цінні осередки, які включені в структуру міської забудови. Ці території підкреслюють характер певного міського поселення, що створює сприятливі психологічні умови для повернення мешканців у відновлені житла. До того ж, пам'ять поколінь, втілена в архітектурі, є важливою цінністю, яка допомагає укріпленню національної свідомості. Розуміння історико-культурного потенціалу забудови в історичних частинах міст має суттєве значення при прийнятті рішень, пов'язаних не тільки із застосуванням пам'яткоохоронних заходів, які накладають специфічні обмеження на її відновлення, а й з принциповим питанням доцільності відбудови певного населеного пункту.

Подальше наукове осмислення проблематики охорони й відновлення історичного середовища є необхідним для вироблення обґрунтованих методологічних підходів до відбудови історично-цінних міських територій. Йдеться про інтеграцію історико-архітектурних досліджень у систему містобудівного планування, розроблення критеріїв збереження просторового каркасу та його вертикальної складової, а також про формування інструментів,

що дозволять поєднати завдання відновлення з принципами культурної спадкоємності. Таким чином, охорона історичного середовища має розглядатися не як другорядний компонент відновлення, а як його структуроутворюючий чинник, що забезпечує якісну та змістовну трансформацію постраждалих міських територій.

Оскільки предметом дослідження є комплексний процес повернення історичного міського середовища до стану функціональної, культурної та просторової цілісності, а не лише фізичне відтворення зруйнованих об'єктів, застосовано термін «відновлення». Воно охоплює як матеріальні, так і нематеріальні складові історичного середовища – ідентичність місця, спадкоємність просторових структур, соціокультурні практики та історичну пам'ять. Натомість термін «відбудова» переважно акцентує увагу на техніко-будівельному аспекті, що є недостатнім для осмислення процесів збереження й відтворення історично цінного міського середовища. Теоретичні напрацювання та практичне втілення відбудови України після Другої світової війни відбувалися під впливом тоталітарної політики (в умовах советської архітектурної парадигми), яка поширювалась в т.ч. на архітектурну та будівельну сфери. Хоча методи реконструкції кварталів залишаються сталими та незмінними маємо переосмислити підходи до відбудови, утримуючи фокус уваги на культурній ідентичності, яка найповніше виражена в характерній кожному пошкодженому регіону архітектурі.

Також питання доцільності післявоєнного відновлення в цент зруйнованої забудови історичних міст у зонах ведення активних бойових дій потребує комплексного осмислення з урахуванням не лише безпекових і економічних чинників, а й змістовної цінності їхніх об'єктів культурної спадщини. Історичні міста виступають носіями багат шарової культурної інформації, закодованої в архітектурних пам'ятках, містобудівній структурі, просторових доміантах і характерному ландшафтному контексті. Їхня відбудова не зводиться до фізичного відтворення зруйнованих об'єктів, а

передбачає збереження смислової та просторової цілісності середовища, що формує історичну спадкоємність і локальну ідентичність. Особливої ваги набувають ті об'єкти, що репрезентують унікальні етапи історичного розвитку, містять автентичний матеріальний шар або формують ключові елементи просторового каркасу – планувальні осі, вузли громадської активності, силуетні акценти. Змістовність об'єктів культурної спадщини виявляється не лише в їхній архітектурній цінності, а й у здатності підтримувати колективну пам'ять та соціальну консолідацію громади. І хоча, втрата таких об'єктів означає розрив культурної безперервності, а їх відтворення сприяє відновленню просторової ідентичності та психологічній реабілітації суспільства після травматичного досвіду війни, варто пам'ятати, що змістовність об'єктів культурної спадщини, створених в умовах радянського режиму, була зумовлена ідеологічним використанням архітектури та містобудування. Репресивна культурна політика спричинила руйнування, переосмислення або маргіналізацію пам'яток, порушення історично сформованих просторових структур. Унаслідок цього значна частина спадщини втратила автентичний смисловий контекст, а її цінність підмінювалася ідеологічно сконструйованими наративами, які не притаманні традиційній українській культурі та суспільству.

Виклики відбудови українських міст вимагають створення сучасного наукового підґрунтя на основі дослідження досвіду післявоєнного відновлення забудови, теоретичних напрацювань та чинних нормативно правових документів архітектурної та містобудівної сфери.

Проблематика післявоєнного відновлення історичної забудови міст знайшла ґрунтовне відображення у працях як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, які сформуvalи теоретико-методологічну базу сучасних підходів до реконструкції історичного середовища. Зокрема, у наукових статтях Л.Р. Гнатюк «Вплив другої світової війни на озеленення Варшави» та «Реконструкція Дрездену: спроби і помилки» [104, 111] Б. С. Черкеса «Ідентичність та пам'ять в мському середовищі» [123] Так само в монографіях

Б. Римашевського «Збереження старих міст Польщі» [106] В. Борусевича «Реставрація пам'яток кам'яної архітектури» [17] К. Босми та К.Вагенаара «Тихий прорив. Історія архітектури та містобудування під час окупації та реконструкції Нідерландів» [18] Г. Мюллер-Менкса «Нове життя старих будівель» [3] розглядаються питання збереження автентичності історичної забудови, принципи архітектурних втручань у сформоване середовище, а також роль культурної спадщини у формуванні ідентичності міста.

Проблематиці збереження, відновлення та розвитку культурної спадщини України в умовах масштабних воєнних руйнувань присвячено публікації О. П. Олійник [78, 75, 74]. Засади охорони та збереження культурної спадщини України викладені в монографії Л. В. Прибеги «Охорона та реставрація об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини України: методологічний аспект» [87] а також в публікаціях Водзинського Є. Є. [28, 26], Бевза М. В., Л. В. Прибеги [86], В. В. Вечерського та Т. А. Бобровського [24], Є. Ф. Зубкової [49], Л. Є. Савостіної та О. О. Попельницького [108], А. І. Звіряки [45], Денисенко Г. Г., Денисенко О. А. [38] та А. І. Звіряки [47, 46]. Під редакцією О. П. Олійник розроблено проект «Концепції національної політики щодо культурної спадщини в Україні» [56].

У вітчизняній містобудівній практиці напрацьовані дослідження розвитку історичних міст для усвідомлення культурних нашарувань, що сформувалися з часом під впливом соціально-політичних чинників на відповідній території. Робота в цьому напрямку ведеться починаючи з ХІХ ст. і до сьогодні. Матеріали досліджень сформовані в монографіях та колективних працях – «Історія української архітектури» [13] за редакцією Тимофієнка В. І.; «Архітектурна спадщина України: пам'яткоохоронний аспект» Л. В. Прибеги [85]; С. Д. Крижицького «Архітектура Ольвійського поліса в графічних реконструкціях» [58]; Ю. С. Асєєва «Архітектура Київської Русі» [14]; «Львів. Історико-архітектурний нарис» Т. О. Трегубової та Р. М. Мих [116]; І. Р. Могитича «Сторінки архітектури Галичини і Волині ХІІ–ХІV ст.» [70];

О. П. Олійник [77, 76, 5] «Містобудівний розвиток західних земель України: між Сходом та Заходом», «Архітектура та містобудування Волині 1920–1940-х. Стили, взаємовпливи, персоналії», «Структура плану сучасного Луцька як результат співіснування релігійної та національної комун»; О. Л. Михайлишин «Історичний розвиток, сучасний стан та проблема ревалоризації парків колишніх резиденцій XVIII-XIX століть на Волині» та «Містобудування Рівного та Луцька на Волині у міжвоєнний період: ідеї, проекти, реалізації»; «Луцьк – пам'ятка архітектури та містобудування» Б. В. Колоска [55]; О. М. Годованюк «Монастирі та храми Волинського краю» [30]; В. В. Вечерського «Архітектурна й містобудівна спадщина доби Гетьманщини: формування, дослідження, охорона» [22] та «Гетьманські столиці України» [23]. А також публікації В. І. Тимофієнка [114], В. О. Ленченка [61], Д. В. Малакова [63], О. М. Сердюк [109, 110], О. Г. Мокроусової та Т. В. Скібіцької [71], Ю. А. Лашманової [60], С. В. Василенка [19], О. В. Харлан і Е. Ю. Градун [50], А. М. Шамраєвої [125]. Сукупно ці праці формують репрезентативну основу для порівняльного аналізу регіональних моделей містобудування, взаємодії природного ландшафту й планувальних рішень, а також для оцінювання спадщини в умовах історичних трансформацій, зокрема повоєнної відбудови.

Поняття історичних населених місць закріплене в українському законодавстві з метою збереження культурної спадщини та регулювання містобудівного розвитку територій, що мають особливу цінність. Історичними вважаються населені місця, збережені планувальні структури та елементи яких мають історико-культурну цінність. Основним документом в сфері збереження об'єктів історико-культурної спадщини є чинний Закон України № 1805-III «Про охорону культурної спадщини». Тут наведено визначення історичного населеного місця – «населене місце, яке зберегло повністю або частково історичний ареал і занесене до Списку історичних місць України» [98].

Сучасні містобудівні дослідження історичних міст проводяться на вимогу п.1 ст. 32 цього закону задля визначення актуальних меж та режимів використання територій, характерних традиційним характером середовища. З цією метою багато сучасних науковців, архітекторів та істориків, залучено в дослідницькі групи для розроблення науково-проектної документації, що передує складанню та затвердженню історико-архітектурного опорного плану міста. Від початку 2000 р. опубліковано серію видань «Історико-містобудівні дослідження» [51, 52, 115].

Відповідно до Міжнародної хартії з охорони історичних міст, ухваленої Радою з питань пам'яток і визначних місць (ICOMOS) на конгресі 1987 р. у м. Вашингтоні, кожне історичне місто розглядається як цілісний об'єкт культурної спадщини, у межах якого охороні підлягає «історичний характер міста та сукупність матеріальних і духовних складових, які виражають його образ». Архітектурне середовище впливає на жителів, формуючи у них смаки, звички, моделі поведінки, образи простору та культуру відносин. Відновлення цього успадкованого середовища потребують історичні міста, занесені до Списку [97], який був затверджений КабМіном в 2001р. Образ міста тісно пов'язані з ментальністю, тобто із груповою свідомістю, виявленими у певному просторі і конкретному історичному часі у поведінці і комунікаціях жителів. Коректне застосування методів вирішення протиріч між історично успадкованим середовищем і необхідністю розвитку міст, і водночас відновлення виразності та індивідуальності забудови є важливим і складним завданням відбудови. Воно має вирішуватися на основі обґрунтованих висновків дослідження відповідної території – історичного ареалу, насиченого різного виду об'єктами культурної спадщини.

Зв'язок роботи з науковими програмами. Актуальність обраної теми підтверджується ухваленням Верховною радою України законопроектів, які стосуються принципів відбудови, розроблення програм комплексного відновлення регіонів після війни. Робота пов'язана з такими державними

документами, як Закон України №2254-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо першочергових заходів реформування сфери містобудівної діяльності» [90] від 12.05.2022р. Водночас у діючому Законі України № 156-VIII «Про засади державної регіональної політики» [92] від 05.02.2015р., зміни до якого викладено вище, зазначено принцип «історичної спадкоємності – врахування та збереження позитивних надбань попереднього розвитку регіонів». Питання історичної спадкоємності вимагає нормативно-правового регулювання збереження об'єктів історико-культурної спадщини. Основним документом в цій сфері є чинний Закон України № 1805-III «Про охорону культурної спадщини» [98] від 08.06.2000р.

Дисертаційне дослідження виконувалося в межах загального напряму досліджень кафедри теорії, історії архітектури та синтезу мистецтв Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури в рамках державної науково-дослідної програми «Архітектура: історія, сучасні тенденції та збереження об'єктів історико-культурної спадщини» – Державний реєстраційний номер: 0124U001904 від 18.02.2024.

Мета дослідження: визначити засади відновлення порушеної війною забудови історичних міст України.

Основні завдання дослідження:

1. Визначити стан досліджуваності проблеми – огляд наукових праць, які присвячені історичним містам України, збереженню та охороні культурної спадщини; дослідження державних документів нормативно-правового регулювання процесів відновлення історичної забудови; проаналізувати вітчизняний та зарубіжний досвід післявоєнного відновлення забудови історичних кварталів; розкрити методику дослідження;

2. Розкрити процес формування історичних міст України та особливості їх цінної забудови – визначення культурного потенціалу міста, через розуміння історичної хронології поселення (чинників заснування, реконструкції планувальної структури, еволюції забудови);

3. Виявити особливості історично успадкованого (традиційного) середовища та поняття історичного ареалу, як форми збереження та охорони при відновленні забудови старовинних міст; висвітлити поняття просторового каркасу забудови історичних ареалів, проаналізувати його сучасний стан та сутність його цінних елементів;

4. Визначити та проаналізувати поруйновані, в результаті військової агресії РФ, елементи історичної забудови;

5. Сформулювати теоретичні засади відновлення поруйнованої війною забудови старовинних міст України – висновки і рекомендації щодо відновлення та використання історичного середовища, в т.ч. можливостей функціонального пристосування історичної забудови до потреб сьогодення.

Об'єкт дослідження: поруйнована війною забудова історичних міст України.

Предмет дослідження: засади відновлення поруйнованої війною забудови історичних міст України.

Методи дослідження сформовані відповідно до загальноприйнятої практики історико-містобудівних і пам'яткоохоронних робіт та поєднують загальнонаукові й спеціальні методи, необхідні для аналізу історичного середовища в умовах воєнних руйнувань.

У розділі I *«Історіографія, нормативно-правове регулювання, вітчизняний та зарубіжний досвід відновлення забудови історичних міст, поруйнованих війною»* застосовано комплекс загальнонаукових методів дослідження. Історико-логічний метод у поєднанні з аналізом і синтезом використано для простеження еволюції наукових підходів до охорони культурної спадщини та реконструкції міського середовища, а також для опрацювання нормативно-правових і програмних документів у цій сфері. Порівняльний метод забезпечив зіставлення вітчизняного та зарубіжного досвіду післявоєнного відновлення історичної забудови та визначення можливостей адаптації відповідних практик до умов України.

У розділі 2 «Забудова історичних міст України, порушених війною, як об'єкт дослідження» використано комплекс методів історико-містобудівного аналізу. Метод сходження від абстрактного до конкретного використано для простеження еволюції планувальної структури та забудови історичних міст у різні періоди їх розвитку. Системний і порівняльний методи забезпечили виявлення закономірностей формування історичних ареалів, оцінку цілісності просторового каркасу та визначення характеристик середовища міста і критеріїв цінності. Методи формалізації та моделювання у поєднанні з аналізом документальних джерел і нормативної бази дали змогу визначити межі історичних ареалів та зон охорони, а також узагальнити особливості формування традиційного міського середовища.

У розділі 3 «Засади відновлення порушеної війною забудови історичних міст України» застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів дослідження. Класифікаційний метод використано для систематизації видів руйнувань, типів об'єктів культурної спадщини та можливих способів їх відновлення. Метод системного аналізу у поєднанні з аналізом і синтезом забезпечив розгляд історичного ареалу як цілісної просторово-середовищної системи та виявлення ролі окремих її елементів у формуванні просторового каркасу. Методи узагальнення й теоретичного моделювання застосовано для формування принципів охорони та відновлення історичного середовища, а аналіз і абстрагування — для уточнення понятійно-категоріального апарату дослідження. Порівняльний метод у поєднанні з аналогією дав змогу зіставити вітчизняні та міжнародні підходи до відновлення історичних міст і визначити можливості адаптації відповідного досвіду в умовах України.

Наукова новизна полягає в удосконаленні теорії історичного середовища шляхом введення поняття історично успадкованого просторового каркасу як матеріального виміру традиційного середовища, що формується в результаті еволюції міста.

Вперше в архітектурно-містобудівній науці та пам'яткоохоронній методології на основі історично успадкованого просторового каркаса історичного ареала старовинного міста:

- сформульована теоретична модель історичного середовища, яка розглядається як простір життєдіяльності людини, сформований різночасовими нашаруваннями в розплануванні й забудові в умовах характерного природно-ландшафтного довкілля;

- розроблені теоретичні основи визначення меж, просторового устрою та відновлення характеру середовища на основі відбудови історично-успадкованого каркаса забудови ареалу, в разі його руйнації;

- акцентовано на значущості вертикального виміру історичного ареалу як важливої складової оцінки історичного середовища, що дотепер не отримала належного висвітлення ані в наукових дослідженнях, ані в чинних законодавчо-нормативних документах.

Удосконалено методологічні основи дослідження та складання наукової документації на історичні ареали міст, зокрема щодо визначення вертикальних параметрів та графічної побудови історично успадкованого просторового каркаса ареалу як матеріальної основи організації середовища.

Доповнено і розширено:

- перелік наукової та проектної документації щодо визначення меж, розкриття просторового устрою, характеру руйнацій просторового каркасу ареалу, а також проектних пропозицій відбудови просторового каркасу, в разі його руйнації, з метою відновлення традиційного характеру середовища;

- реставраційної та пам'яткоохоронної методології, зокрема щодо визначення спрямованості реставрації пам'яток з урахуванням їх значення в історично успадкованому просторовому каркасі ареалу.

Отримала подальший розвиток за результатами дослідження наукова методика дослідження історичних ареалів старовинних міст, а також практичні рекомендації щодо відновлення параметрів поруйнованої забудови ареалів.

Межі дослідження – поруйнована забудова в межах історичних ареалів найкрупніших (Харків), великих (Чернігів, Миколаїв), та малих (Ізюм) міст найбільш поруйнованих військовою агресією РФ регіонів України.

Практичне значення роботи полягає в можливості використання сформульованих положень, принципів і методів у процесі післявоєнної відбудови історичних міст України, зокрема їхніх історичних ареалів і цінних середовищних осередків. Запропоновані засади відновлення історично успадкованого просторового каркасу можуть бути використані при розробленні програм комплексного відновлення територій, містобудівної та науково-проектної документації, а також у процесі складання історико-архітектурних опорних планів міст, що зазнали руйнувань унаслідок бойових дій.

Результати дослідження мають прикладне значення для органів місцевого самоврядування, проектних організацій і фахівців у сфері охорони культурної спадщини, оскільки дозволяють диференційовано підходити до вибору методів відновлення історичної забудови залежно від характеру руйнувань та історико-культурної цінності об'єктів. Запропонована модель просторового каркасу та графічна інтерпретація втрат можуть бути використані як аналітичний інструмент для оцінки стану історичного середовища та обґрунтування доцільності застосування реставрації, реновації, реставраційної реконструкції, музеєфікації, компенсаційної вбудови або функціональної адаптації.

Акцентованість дослідження на історичній значимості відновлюваних територій має на меті забезпечення комплексного збереження культурних надбань, підвищення рівня національної самоідентифікації в умовах відновлення України. Результати дослідження можуть бути використані для формування стратегії відновлення міст, доповнення діючих нормативних документів переліком рекомендацій відновлення історичної забудови.

Апробація матеріалів дослідження. Основні положення та результати дослідження були представлені на міжнародних науково-практичних та всеукраїнській конференціях: II міжнародній науково-практичній конференції

«Інновації в архітектурі, дизайні та мистецтві» (Київ, 2023 р.), міжнародній науково-практичній конференції «Дизайн у просторі новітніх технологій» (Київ, 2024 р.), III міжнародній науково-практичній конференції «Інновації в архітектурі, дизайні та мистецтві: до 100-річчя факультету архітектури НАОМА» (Київ, 2024 р.), XXXIV всеукраїнській конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених «Нові матеріали і технології в будівництві» (Одеса, 2024 р.) науково-практичній конференції «Тенденції розвитку науки, техніки та інформаційних технологій (Чернігів, 2025р.) та на міжнародній науково-практичній конференції «Інновації в архітектурі, дизайні та мистецтві: до 150-річчя Олександра Вербицького» (Київ, 2025 р.).

Публікації. Основні результати дисертації опубліковані в 10 наукових працях, з них: 4 статті в наукових фахових виданнях України категорії «Б», 6 тез у збірниках міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій.

Структура дослідження включає вступ, три розділи з висновками до кожного з них, список використаних джерел та додатки. Обсяг дисертації 246 сторінок, з яких: 188 сторінок основного тексту, 14 сторінок списку використаних джерел із 130 позицій та додатків на 44 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ, НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ, ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ВІДНОВЛЕННЯ ЗАБУДОВИ ІСТОРИЧНИХ МІСТ, ПОРУЙНОВАНИХ ВІЙНОЮ

1.1. Огляд наукових праць, нормативно-правових документів присвячених історичним містам України та їх охороні.

Післявоєнне відновлення в українських реаліях постає як дискусійне та багатопрофільне завдання, що потребує міждисциплінарної координації на національному й міжнародному рівнях. У науковому обговоренні, представленому матеріалами міжнародних семінарів *Образи майбутнього України* [73], в монографії «Демократична відбудова України» [37], в тезах українських конференцій О. Дячок [44], О. Кашуби [54], А. І. Марковського [106], Н. Чорної [124], А. Плешкановської [6], домінують економічні, соціальні, правові та містобудівні аспекти трансформації територій, які зазнали руйнувань унаслідок бойових дій. Йдеться не лише про фізичну реконструкцію об'єктів, а про структурну перебудову систем розселення, виробничої інфраструктури, транспортних коридорів та мережі соціального обслуговування. В умовах воєнних втрат на сході та півдні України відбувається перегляд засад районного планування і просторової організації держави загалом: змінюються функціональні ролі окремих міст, посилюється значення безпекового чинника, актуалізується потреба в децентралізованих моделях розвитку.

Сучасні наукові праці будівельного спрямування, присвячені проблематиці відбудови, формують інженерно-технічні, конструктивні, технологічні та організаційно-управлінські аспекти реконструкції зруйнованої забудови. У фокусі досліджень В. В. Воробйова та О. С. Шило [29] перебувають питання надійності основ та конструкцій, А. Ю. Дмитренка [40] та С. А. Зосіма [48] – впровадження інноваційних ідей житлової забудови та будівельних матеріалів, М. М. Косьмй, М. М. Габрель, В. Д. Касіянчук, М. О. Шевчук [57] – енергоефективних технологій, швидкокомтованих систем

та модульного житла як інструментів оперативного реагування на кризові виклики.

Національна рада з відновлення України від наслідків війни розробила проект Плану відновлення України в сфері будівництва, містобудування, модернізації міст та регіонів, в якому сформовано принципи відновлення і розвитку. Ключові принципи відновлення та подальшого розвитку ґрунтуються на системному поєднанні трансформаційних, інституційних і ціннісних орієнтирів – принцип «відбудувати краще, ніж було», відкритість і прозорість, принцип європейської інтеграції, сталий розвиток, енергетична незалежність, інклюзивність, принцип цивільного захисту [103].

Попри те що досягнення Цілей сталого розвитку передбачає збереження та раціональне використання культурної спадщини як складової сталості міст і громад, у стратегічних документах з відновлення українських міст цей аспект часто не отримує належної конкретизації. Відсутність чітких механізмів інтеграції охорони історичного середовища в процесі післявоєнної реконструкції створює ризик фрагментарних рішень і втрати просторової цілісності історично сформованих територій.

Низка публікацій О. П. Олійник [75, 37], В. В. Базилевич [15] присвячена тезі, що післявоєнне відновлення міст є невід'ємною складовою їхнього загального містобудівного розвитку, стратегічні завдання якого корелюють із цілями сталого розвитку, ухваленими Організація Об'єднаних Націй. У цьому контексті відбудова розглядається не лише як процес фізичної реконструкції, а як інструмент досягнення збалансованого просторового, соціально-економічного та екологічного розвитку міських систем.

Водночас, публікації фахівців архітекторів та урбаністів О. П. Олійник [75], О. П. Олійник та О. П. Чижевського [78], Д. Вітченка [25], В. В. Нестеренка [72], М. К. Демессіє та І. Яковець [2], І. Пограничної та Б. С. Черкеса [7], І. П. Смадича [112], які присвячені відновленню міських територій, акцентують на важливості збереження та відновлення в структурі

поселень культурної спадщини, як засобу відображення національної ідентичності. Ця ідея підтверджується публікаціями П. Дворянин [36] культурологічного спрямування.

Дослідження досвіду післявоєнного відновлення міських територій акцентують на містобудівних аспектах відновлення, зокрема на трансформації просторової структури історичних міст у посткризових умовах, пошуку балансу між збереженням традиційного середовища та впровадженням сучасних функціонально-планувальних рішень.

У дослідженнях Л. Р. Гнатюк «Вплив другої світової війни на озеленення Варшави» та «Реконструкція Дрездену: спроби і помилки» [104, 111] проаналізовано вплив Другої світової війни на трансформацію системи озеленення Варшави, зокрема втрати зелених насаджень і подальші підходи до їх відновлення в умовах повоєнної відбудови, а також висвітлено процес реконструкції Дрездена з акцентом на суперечливості прийнятих рішень, поєднанні історичного відтворення та модерністських підходів і виявленні ключових прорахунків, що вплинули на формування сучасного міського середовища.

Вагомий внесок у дослідження досвіду післявоєнного відновлення міських територій зробили також Б. Римашевський «Збереження старих міст Польщі» [106], В. Борусевич «Реставрація пам'яток кам'яної архітектури» [17], К. Босма та К.Вагенаар «Тихий прорив. Історія архітектури та містобудування під час окупації та реконструкції Нідерландів» [18], які аналізують європейський досвід післявоєнної реконструкції історичних міст, зокрема особливості відновлення зруйнованих міських тканин, типологію відбудовчих стратегій та їхній вплив на сучасний урбаністичний розвиток. У цьому контексті праця Г. Мюллера-Менкса «Нове життя старих будівель» [3] розкривають специфіку німецької практики реконструкції, зокрема дискусії щодо автентичності відтворення та доцільності історичних реконструкцій у повоєнний період.

Дослідження особливостей охорони, захисту та збереження забудови історичних населених місць в Україні проводиться достатньо активно. До цього безперервного процесу долучено багато сучасних науковців, які розглядають його різні аспекти.

Історія розвитку поселень на території України викладена в структурі колективної праці провідних дослідників «Історія української архітектури» [13] за редакцією В. І. Тимофієнка. Колективна фундаментальна праця, що подає системний огляд розвитку архітектури України в широкій історичній перспективі – від ранніх етапів і доби Русі до новітнього часу, з урахуванням еволюції типології споруд, стильових змін і регіональних особливостей. Видання поєднує історико-мистецтвознавчий та містобудівний підхід, містить значний ілюстративний матеріал і довідково-бібліографічний апарат. Тут системно викладено особливості формування міського середовища для діяльності людини від часів Київської Русі, під впливом політичних, військових та адміністративно-соціологічних умов.

Монографія «Архітектурна спадщина України: пам'яткоохоронний аспект» Л. В. Прибеги [85] висвітлює пам'яткоохоронні засади збереження архітектурної та містобудівної спадщини України, окреслюючи еволюцію теорії, методів і практик охорони та реставрації. Автор аналізує морфологічні характеристики пам'яток як об'єктів охорони, уточнює поняття історичного середовища в системі пам'яткоохоронних категорій і розкриває проблематику автентичності в контексті збереження.

У виданні С. Д. Крижицького «Архітектура Ольвійського поліса в графічних реконструкціях» [58] узагальнено й зведено воедино планувальні та об'ємно-планувальні графічні реконструкції архітектурних об'єктів античного періоду існування Ольвійського поліса. На основі багаторічних археологічних досліджень автор систематизує підходи до обґрунтування реконструкцій житлової, фортифікаційної та сакральної забудови й демонструє можливості інтерпретації фрагментарних залишків у цілісні просторові моделі.

Монографія Ю. С. Асеева «Архітектура Київської Русі» [14] узагальнює результати археологічних і пам'яткознавчих досліджень давньоруського зодчества та пропонує цілісну картину розвитку архітектури Київської Русі й Придніпров'я. Автор аналізує містобудівну структуру і забудову міст, оборонні укріплення, князівські палаци та провідні сакральні пам'ятки (зокрема київські й чернігівські), супроводжуючи виклад графічними реконструкціями первісного вигляду споруд і введенням частини матеріалів до наукового обігу вперше.

«Львів. Історико-архітектурний нарис» Т. О. Трегубової та Р. М. Мих [116] узагальнює етапи формування Львова та еволюцію його планувальної структури й забудови – від середньовічних укріплень і сакральних домінант до ансамблів нових часів. Книга окреслює провідні містобудівні трансформації, стилістичні зміни та роль ключових пам'яток у формуванні історичного середовища міста, приділяючи увагу композиції вулиць, площ і кварталів.

У статтях О. Л. Михайлишин «Історичний розвиток, сучасний стан та проблема ревалоризації парків колишніх резиденцій XVIII-XIX століть на Волині» та «Містобудування Рівного та Луцька на Волині у міжвоєнний період: ідеї, проекти, реалізації» [68, 4] розглянуто ключові аспекти розвитку історичного середовища Волині: зокрема, проаналізовано еволюцію, сучасний стан і проблеми ревалоризації паркових ансамблів колишніх резиденцій XVIII–XIX ст. із обґрунтуванням необхідності їх збереження та адаптації, а також досліджено містобудівні процеси у Рівному та Луцьку міжвоєнного періоду, включно з урбаністичними ідеями, проектами та рівнем їх реалізації, що визначили подальше формування просторової структури цих міст.

Публікація І. Р. Могитича «Сторінки архітектури Галичини і Волині XII–XIV ст.» [70] присвячена узагальненню ключових рис і пам'яток архітектурної спадщини Галицько-Волинських земель доби зрілого й пізнього середньовіччя. Автор у стислому, але насиченому викладі окреслює проблеми атрибуції,

датування та інтерпретації збережених і археологічно виявлених об'єктів, вводячи їх у ширший контекст розвитку регіональної будівельної традиції

У виданні «Луцьк – пам'ятка архітектури та містобудування» Б. В. Колоска [55] подано узагальнений огляд формування Луцька як історичного міського організму, з акцентом на еволюції планувальної структури, забудови та архітектурних домінант у взаємодії з природними умовами. Нарис окреслює ключові етапи розвитку міста й характеристику його історичного середовища як цілісної спадщини.

Монографія О. М. Годованюк «Монастирі та храми Волинського краю» [30] висвітлює сакральну спадщину Волині крізь призму інституційної історії чернецтва Луцько-Острозької єпархії від пізнього Середньовіччя до середини XVII ст. У книзі узагальнено відомості про монастирські осередки та храми, їхню роль у релігійному й культурному житті регіону, подано ілюстративні матеріали та довідково-бібліографічний апарат.

Серія видань «Історико-містобудівні дослідження» [51, 52, 115] посідає важливе місце в сучасному корпусі літератури з історії містобудування та охорони архітектурно-містобудівної спадщини України, оскільки поєднує історико-урбаністичний аналіз із прикладними завданнями пам'яткоохоронного регулювання. На відміну від суто описових історичних нарисів, ці праці орієнтовані на формування науково обґрунтованих підходів до збереження історичного середовища, зокрема через підготовку та актуалізацію базової документації – історико-архітектурних опорних планів, матеріалів зон охорони пам'яток, визначення меж і режимів використання територій історичних ареалів. Відповідно, серія може розглядатися як науково-методичний ресурс, релевантний не лише для історико-архітектурних досліджень, а й для практики містобудівного планування в історичних містах. Змістово й методологічно видання серії спираються на комплексний підхід: реконструкцію етапів містобудівного розвитку та просторової трансформації міста в поєднанні з аналізом планувальної структури, системи домінант, характеру забудови й

морфології історичного середовища. Дослідницька процедура, як правило, інтегрує опрацювання бібліографічних та архівних джерел, картографічних і іконографічних матеріалів, натурні обстеження та фіксацію стану збереженості цінних елементів міського середовища. Такий синтез забезпечує перехід від історичного опису до аргументованих висновків, придатних для регламентації перетворень у межах історичних територій. Окремі випуски – дослідження Києва [51], Одеси [115], а також видання [52], присвячене Василькову, Вінниці, Горлівці, Ізмаїлу, – демонструють масштабованість запропонованого підходу та його адаптивність до міст різного типу й історико-планувального походження. Матеріали щодо Києва репрезентують приклад застосування пам'яткоохоронного інструментарію до столиці як поліфункціонального міського організму з високою інтенсивністю трансформацій, тоді як одеський том акцентує проблематику збереження історичного середовища великого портового міста з виразною ансамблевистію та стратифікованою забудовою. Сукупно серія формує цінну джерельну та методичну базу для огляду літератури з питань історичної урбаністики, охорони культурної спадщини та її взаємодії із сучасним плануванням.

В переліку досліджень, присвячених архітектурно-містобудівній спадщині ранньомодерної України, помітне місце посідають праці В. В. Вечерського, які поєднують історико-архітектурний аналіз із пам'яткоохоронною проблематикою. У монографії «Архітектурна й містобудівна спадщина доби Гетьманщини: формування, дослідження, охорона» [22] автор системно розглядає еволюцію архітектури та планувальних структур у межах Гетьманщини (1648–1781), акцентуючи на питаннях ідентифікації, збереження, охорони та реставрації відповідних об'єктів і середовищ. Важливо, що спадщина трактується не лише як сукупність пам'яток, а як джерельна база для реконструкції просторового розвитку й аргументації охоронних рішень, що надає праці виразного методологічного значення для досліджень історичного середовища. Книга «Гетьманські столиці

України» [23] розвиває цю проблематику в жанрі синтетичного історико-урбаністичного нарису, зосередженого на феномені міст, які виконували столичні функції в період Гетьманщини (1654–1782). Послідовні центри – Чигирин, Батурин, Глухів – подані як вузлові осередки державотворення та репрезентації влади, а їхня архітектурна й містобудівна спадщина розглядається як ключ до інтерпретації політичних і культурних процесів епохи. Праця переводить аналіз із рівня окремих пам'яток на рівень міських «столичних» ландшафтів і спадкових просторових структур, водночас актуалізуючи проблему збереження історичних середовищ таких центрів.

Особливостям традиційної забудови Києва кінця XIX – початку XX ст. присвячено праці Д. В. Малакова [63], О. М. Сердюк [109, 110], О. Г. Мокроусової та Т. В. Скібіцької [71], у яких розкрито еволюцію міської забудови та її просторово-типологічні характеристики в контексті модернізації столиці. Дослідники аналізують регулятивні засади та практики забудови історичних кварталів, трансформації планувальної структури й освоєння територій, а також особливості житлової архітектури й інтер'єру як відображення соціально-побутових змін. Окремий напрям становлять студії пам'яток стилю модерн, зокрема «північного модерну», що уточнюють атрибуцію й цінність окремих об'єктів у структурі історичного середовища міста та актуалізують завдання їх фахової охорони.

Регіональні традиції містобудування та архітектури України, а також їхня джерельна реконструкція й інтерпретація, висвітлені в працях В. І. Тимофієнка [114], В. О. Ленченка [61], Ю. А. Лашманової [60], С. В. Василенка [19], О. В. Харлан і Е. Ю. Градун [50], А. М. Шамраєвої [125]. У цих дослідженнях простежено специфіку формування міських структур і ансамблів у різних історико-географічних контекстах, уточнено етапи та періодизацію забудови, а також показано евристичний потенціал картографічних і архівних матеріалів для відтворення динаміки просторового розвитку.

Монографія Л. В. Прибєги «Охорона та реставрація об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини України: методологічний аспект» [87] узагальнює методологічні засади охорони та реставрації архітектурно-містобудівної спадщини України. Автор систематизує ключові поняття пам'яткоохоронної сфери (зокрема автентичність і історичне середовище) та окреслює підходи до наукового обґрунтування рішень щодо збереження й реставраційних втручань в умовах сучасних трансформацій. Видання адресоване фахівцям з охорони культурної спадщини, реставраторам, архітекторам і містобудівникам.

Питання архітектурної та містобудівної спадщини, яка вимагає збереження та захисту досліджуються також Є. Є. Водзинським [28, 26], М. В. Бєвзом. Праці розглядають архітектурну та містобудівну спадщину як багатокомпонентний історико-культурний ресурс, що потребує цілеспрямованого збереження та правового захисту. Увагу зосереджено на методах виявлення, фіксації й оцінювання цінних елементів історичного міського середовища, категоризації територій давніх міст за рівнем історико-культурної значущості, а також на формуванні охоронних режимів і регламентів змін. Окремо підкреслюється необхідність урахування пейзажно-видових якостей та просторових домінант як складових спадщини, що підлягають охороні, а залучення досвіду Західної та Центрально-Східної Європи окреслює ефективні підходи до збереження і регенерації історичних центрів у сучасних умовах.

Сутність історичного середовища міста як просторово-матеріального осередку культурних надбань і носія історичної пам'яті послідовно розкрита в працях Л. В. Прибєги [86], В. В. Вєчерського та Т. А. Бєбровського [24]. У цих дослідженнях історичне середовище трактується як комплексний об'єкт охорони, що включає не лише окремі пам'ятки, а й планувальну структуру, забудову, домінанти, візуально-ландшафтні характеристики та інші цінні компоненти міського простору. Автори обґрунтовують засади його збереження

через систему науково-проектної та регулятивної документації, зокрема процедури визначення й затвердження меж історичних територій і зон охорони, встановлення режимів використання та реалізацію пам'яткоохоронних заходів, спрямованих на підтримання автентичності й цілісності історичного середовища в умовах сучасних трансформацій.

Класифікації та особливостям застосування пам'яток різних типів приділено увагу в працях Л. В. Прибеги [88], Є. Ф. Зубкової [49], Л. Є. Савостіної та О. О. Попельницького [108], А. І. Звіряки [45], які розглядають архітектурно-містобудівну спадщину в координатах сучасної обліково-реєстраційної та інформаційної політики держави. У цих дослідженнях обґрунтовуються підходи до визначення й класифікації об'єктів спадщини, висвітлюються проблеми створення баз даних і формування державного реєстру нерухомих пам'яток (критерії, атрибуція, уніфікація описів, повнота та достовірність обліку), а також конкретизується типологія на прикладі пам'яток містобудування Києва. Сукупно ці праці формують методичну основу для коректного використання різних категорій пам'яток у практиці охорони, планування та управління історичним середовищем.

У статті Г. Г. Денисенко, О. А. Денисенко [38] проаналізовано становлення та перебіг реалізації масштабного енциклопедичного проєкту зі зведення на державному обліку нерухомих пам'яток історії та культури, а також його значення як наукової основи для формування реєстрів пам'яток. Ландшафтні об'єкти культурної спадщини та їхня роль у формуванні історичного міського середовища висвітлені у працях А. І. Звіряки [47, 46] та Є. Є. Водзинського [27]. У цих дослідженнях ландшафт трактується як невід'ємний компонент культурної спадщини, що визначає просторову ідентичність історичних міст, їхню композиційну структуру та пейзажно-видові характеристики. Автори обґрунтовують методичні підходи до виявлення, фіксації та оцінювання ландшафтних пам'яток у межах історико-містобудівних досліджень, а також підкреслюють необхідність інтеграції охорони ландшафтів

у систему збереження культурної спадщини через визначення меж, режимів використання та регламентацію перетворень.

Сукупно ці праці формують репрезентативну основу для порівняльного аналізу регіональних моделей містобудування, взаємодії природного ландшафту й планувальних рішень, а також для оцінювання спадщини в умовах історичних трансформацій, зокрема повоєнної відбудови.

Основні сучасні способи випробувань конструкцій в повній мірі викладені в навчальному посібнику Й. Й. Лучка та П. М. Ковалю «Основи досліджень та випробувань будівельних матеріалів і конструкцій» [62].

Г. Г. Фаренюк, Ю. Я. Рубан, І. Г. Любченко в статті «Обстеження та аварійно-відновлювальні роботи на об'єктах, які зазнали пошкоджень внаслідок збройної агресії російської федерації» [120], маючи накопичений досвід обстежень пошкоджених об'єктів, наголошують на необхідності удосконалення чинних нормативних вимог та розроблення рекомендацій щодо виконання обстежень об'єктів з руйнуванням будівельних конструкцій.

Дисертаційні дослідження історичних міст М. В. Бевз «Методологічні основи збереження та регенерації заповідних архітектурних комплексів історичних міст (на прикладі Західної України)» [16]; К. Т. Черкасова «Збереження та реабілітація архітектурної і містобудівної спадщини історичних міст північного сходу України» [122]; М. Р. Ясінський «Відтворення кварталів житлової забудови центральних частин малих історичних міст» [130]; О. В. Рибчинський «Формування і ревіталізація середмість історичних міст України» [105]; Н. Ю. Ватаманюк «Принципи трансформації внутрішньо кварталних просторів історичних міст (на прикладі міста Чернівці)» [20]; Х. Н. Алдохдар «Методи збереження, реставрації та регенерації архітектурно-містобудівної спадщини історичних міст Палестини на прикладі м. Газа» [10].

Провідні напрями досліджень зведено в загальну таблицю 1.1. Вони забезпечують теоретичне обґрунтування і практичні інструменти оцінки об'єктів, визначення пріоритетів втручання, розроблення ефективних стратегій

ревіталізації та інтеграції історичного середовища в сучасний урбаністичний розвиток з урахуванням регіональної специфіки та актуальних викликів.

*Таблиця 1.1.
Провідні напрями досліджень*

Тема	Автор [джерело]	Тип праці	Застосування в даному дослідженні
Досвід відновлення історичної забудови	М. В. Бевз [16]; К. Т. Черкасова [122]; М. Р. Ясінський [130]; О. В. Рибчинський [105]; Н. Ю. Ватаманюк [20]; Х. Н. Алдохдар [10]	Дисертація	Визначення факторів впливу та шляхів відбудови кварталів (відновлення, нове будівництво, їх поєднання) використання як методичної основи для формування підходів до комплексного відновлення міських територій з урахуванням історичної цінності, просторової композиції та економічної доцільності.
	Л.Р. Гнатюк [104, 111] Б. С. Черкес [123]	Стаття	
	Б. Римашевський [106] В. Борусевич [17] К. Босма, К.Вагенаар [18] Г. Мюллер-Менкс [3]	Монографія	
Сучасна пам'яткоохорона практика	Л. В. Прибега [86]	Монографія	Методичні критерії для обґрунтування втручань у історичні території та елементів середовища
	О. П. Олійник [74]	Стаття	
Історичне середовище	Л. В. Прибега [86]; В. В. Вечерський, Т. А. Бобровський [24]; Є. Є. Водзинський [28, 26] Б. С. Черкес, Я. М. Юрік [123]	Стаття	Історичне середовище як комплексний об'єкт охорони: планувальна структура, забудова, домінанти, візуально-ландшафтні характеристики, методи їх виявлення, фіксації, оцінювання значимості, визначення ідентичності
Історія містобудування та архітектури України	Авторський колектив за ред. В. І. Тимофієнка [13]	Колективна монографія	Періодизація та контекст зовнішніх чинників, огляд історії формування поселень
	Л. В. Прибега [85]	Монографія	Містобудівна структура давньоруських поселень, їхні домінанти та укріплення
	Ю. С. Асєєв [14]		
Особливості регіонального містобудування та архітектури	Т. О. Трегубова та Р. М. Мих [116]	Історико-містобуд. нарис	Довготривала трансформація планувальної структури та ансамблів Львова
	Б. В. Колосок [55]		Зв'язок природних умов, плану, домінант і типів забудови в історичному розвитку міста

Тема	Автор [джерело]	Тип праці	Застосування в даному дослідженні
	О. М. Годованюк [30]	Монографія	Значення сакральних доміант в структурі історичного середовища поселень Волині
	В. В. Вечерський [22, 23]		Формування міського середовища під впливом адм. функції поселень
	І. Р. Могитич [70] О. Л. Михайлишин [68]	Стаття	Середньовічна спадщина Волині
	Д. В. Малаков [63]; О. М. Сердюк [109, 110]; О. Г. Мокроусова, Т. В. Скібіцька [71]		Аналіз зміни середовища шляхом модернізації традиційної забудови Києва ХІХ ст.
Історико-містобудівні дослідження	О. П. Олійник [76, 77] В. І. Тимофієнко [114]; С. В. Василенко [19]; О. В. Харлан, Е. Ю. Градун [121]; Ю. А. Лашманова [60]; А. М. Шамраєва [125]; В. О. Ленченко [61]	Стаття	Специфіка міських структур і ансамблів у різних історико-географічних контекстах; уточнення періодизації та регіональних особливостей забудови
	Авторський колектив [51, 52, 115]	Серія науково-методичних видань	Методика історико-містобудівних досліджень, практика охорони історичного середовища
Д. Вітченко С. В. Василенко	Стаття		
	Облік та класифікація спадщини	Л. В. Прибега [88], Є. Ф. Зубкова [49], Л. Є. Савостіна, О. О. Попельницький [108], А. І. Звіряка [45] Г. Г. Денисенко, О. А. Денисенко [38];	Стаття
Історичні ландшафти	А. І. Звіряка [46, 47], Є. Є. Водзинський [27] О. Л. Михайлишин [127]	Стаття	Ландшафтно-видові якості у визначенні цінності історичного середовища
Обстеження стану руйнування	Г. Г. Фаренюк, Ю. Я. Рубан, І. Г. Любченко [120]	Стаття	Класифікація та аналіз пошкоджень та руйнувань
	Й. Й. Лучко П. М. Коваль [62]	Навчальний посібник	збудови

Верховною радою України ухвалено законопроект, який стосується принципів відбудови, розроблення програм комплексного відновлення регіонів після війни Закон України №2254-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо першочергових заходів реформування сфери містобудівної діяльності» [90] від 12.05.2022р. Він доповнює Закон України № 3038-VI «Про регулювання містобудівної діяльності» [101] від 17.02.2011р. в т.ч. ст. 15² – програма комплексного відновлення територій територіальних громад (їх частин) включає окрім іншого «аналіз негативних впливів, що призвели до необхідності розроблення програми, на традиційний характер середовища, історичні ареали населених місць, об'єкти культурної спадщини», а також «інформацію про шкоду, заподіяну бойовими діями ... об'єктам культурної спадщини». В чинній редакції цього закону «...охорона і збереження культурної спадщини та традиційного характеру середовища населених пунктів ... визначається комплексним планом просторового розвитку території територіальної громади».

Водночас у діючому Законі України № 156-VIII «Про засади державної регіональної політики» [92] від 05.02.2015р. зазначено також принцип «історичної спадкоємності – врахування та збереження позитивних надбань попереднього розвитку регіонів». Питання історичної спадкоємності вимагає нормативно-правового регулювання збереження об'єктів історико-культурної спадщини.

Культурні надбання кожної країни є невіддільною частиною культурної скарбниці всього людства. Особливої гостроти питання вироблення правових норм охорони пам'яток набуло у зв'язку з міжнародними збройними конфліктами. Ідея спільної охорони світових культурних надбань уперше була втілена в міжнародній Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, підписаній у Гаазі 1954 р, та ратифікованій Верховною Радою УРСР 1957 р. Також важливою міжнародною угодою, до якої Україна приєдналася 1988р, була ініційована ЮНЕСКО – Конвенція про охорону

всесвітньої культурної та природної спадщини (1972 р.) та відповідна до неї Рекомендація щодо охорони на національному рівні культурної та природної спадщини. В умовах воєнної агресії направленої на цивільну інфраструктуру актуальною є Міжнародна хартія з охорони історичних міст (1987 р.), відповідно якої, під охороною історичних міст розуміють заходи для захисту та охорони містобудівних утворень, водночас забезпечення їх спадкоємного розвитку і гармонійного використання в сучасному житті. Цінності, які належать охороняти – конфігурація планувальної структури, просторові співвідношення, форма та вигляд споруд забудови, зв'язок поселення з довкіллям, основні функції міста, набуті в процесі історичного розвитку.

Збереження і регенерація культурної спадщини є одним напрямів законодавчих актів і містобудівних програм в Україні вже майже 100 років. Першим нормативним актом в Україні, в якому порушено питання обліку пам'яток, визначено порядок їх утримання та охорони, а також управління пам'яткоохоронною сферою, було Положення про пам'ятки культури й природи, затверджене Постановою ВУЦВК і РНК УРСР від 16.06. 1926 р. [79]. За часів незалежності Верховною Радою України було прийнято чинний ЗУ «Про охорону культурної спадщини» № 1805-III [98] від 08.06.2000р., у якому було узагальнено попередній досвід охорони пам'яток та започатковано класифікацію об'єктів культурної спадщини: об'єкти нерухомої культурної спадщини були поділені за типами на споруди, комплекси (ансамблі) та визначні місця, а за видами – на історичні, археологічні, архітектури та містобудування, монументального та садово-паркового мистецтва, ландшафтні, науки та техніки. Також в ньому водиться нова форма історично-складеного середовища – «історичний ареал».

Державні законодавчі акти, що регулюють відновлення історичних міст України (рис. 1.1), формують нормативно-правову основу для здійснення післявоєнної реконструкції, визначаючи правові механізми збереження культурної спадщини, вимоги до розроблення містобудівної документації,

порядок реалізації програм комплексного відновлення територій та інструменти державного і громадського контролю за дотриманням принципів сталого розвитку й охорони історичного середовища.

Захист традиційного характеру середовища та об'єктів культурної спадщини здійснюється відповідно до положень, визначених в Розділі VI цього закону. З цією метою «визначаються зони охорони і буферні зони. Режим використання зон охорони встановлює обмеження діяльності у використанні відповідної території». Особливу увагу варто приділити п.7 ст.32 цього закону: «у межах зон охорони пам'яток, історичних ареалів населених місць, занесених до Спосок історичних населених місць України, **забороняються** містобудівні, архітектурні чи ландшафтні перетворення, будівельні роботи **без дозволу** відповідного органу охорони культурної спадщини».

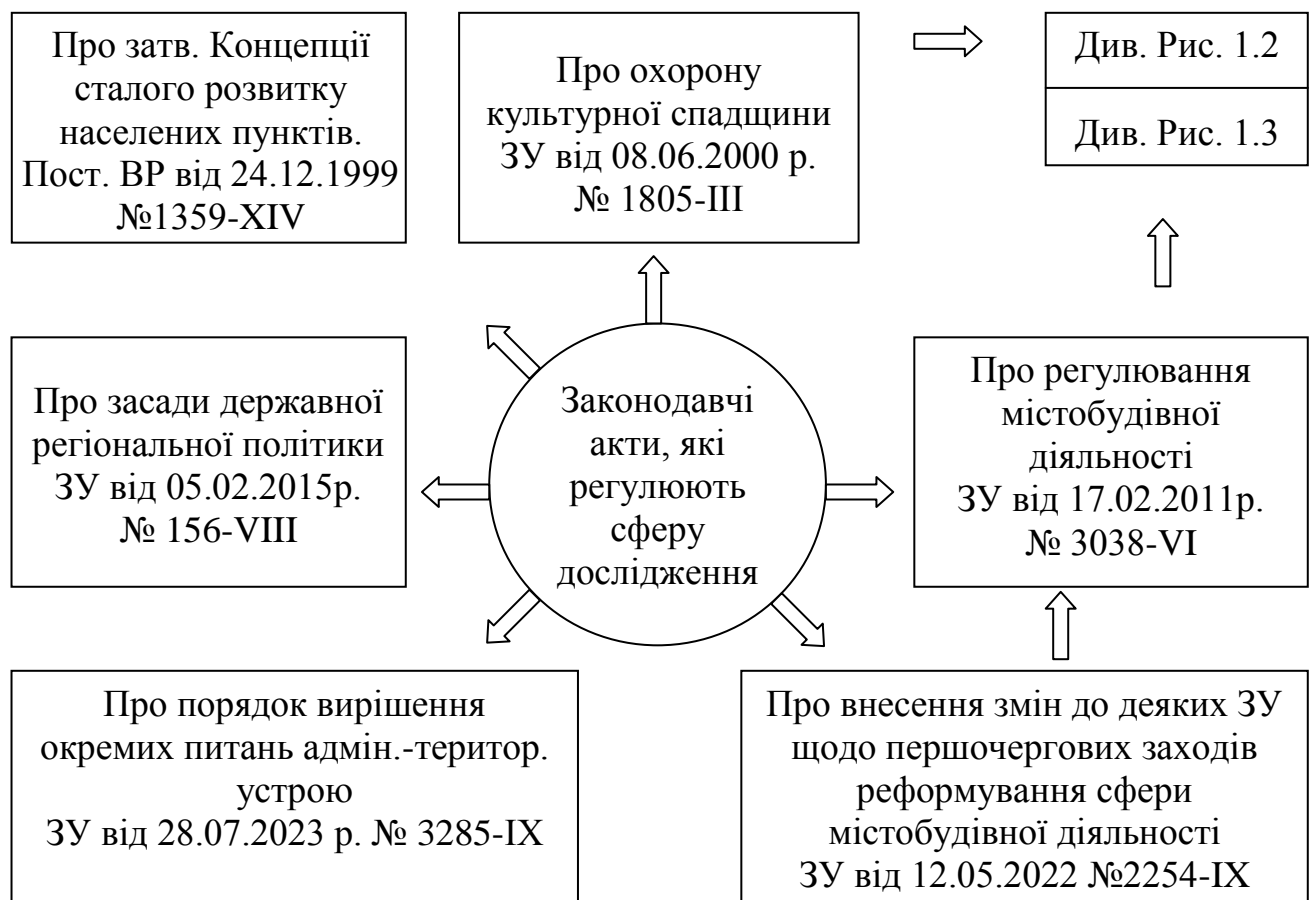


Рис. 1.1. Державні законодавчі акти, що регулюють відновлення історичних міст України

Державне регулювання охорони культурної спадщини (рис. 1.2) є системою правових, організаційних та управлінських механізмів, спрямованих на збереження, відновлення й раціональне використання об'єктів культурної спадщини як складової історичного середовища та національної ідентичності.

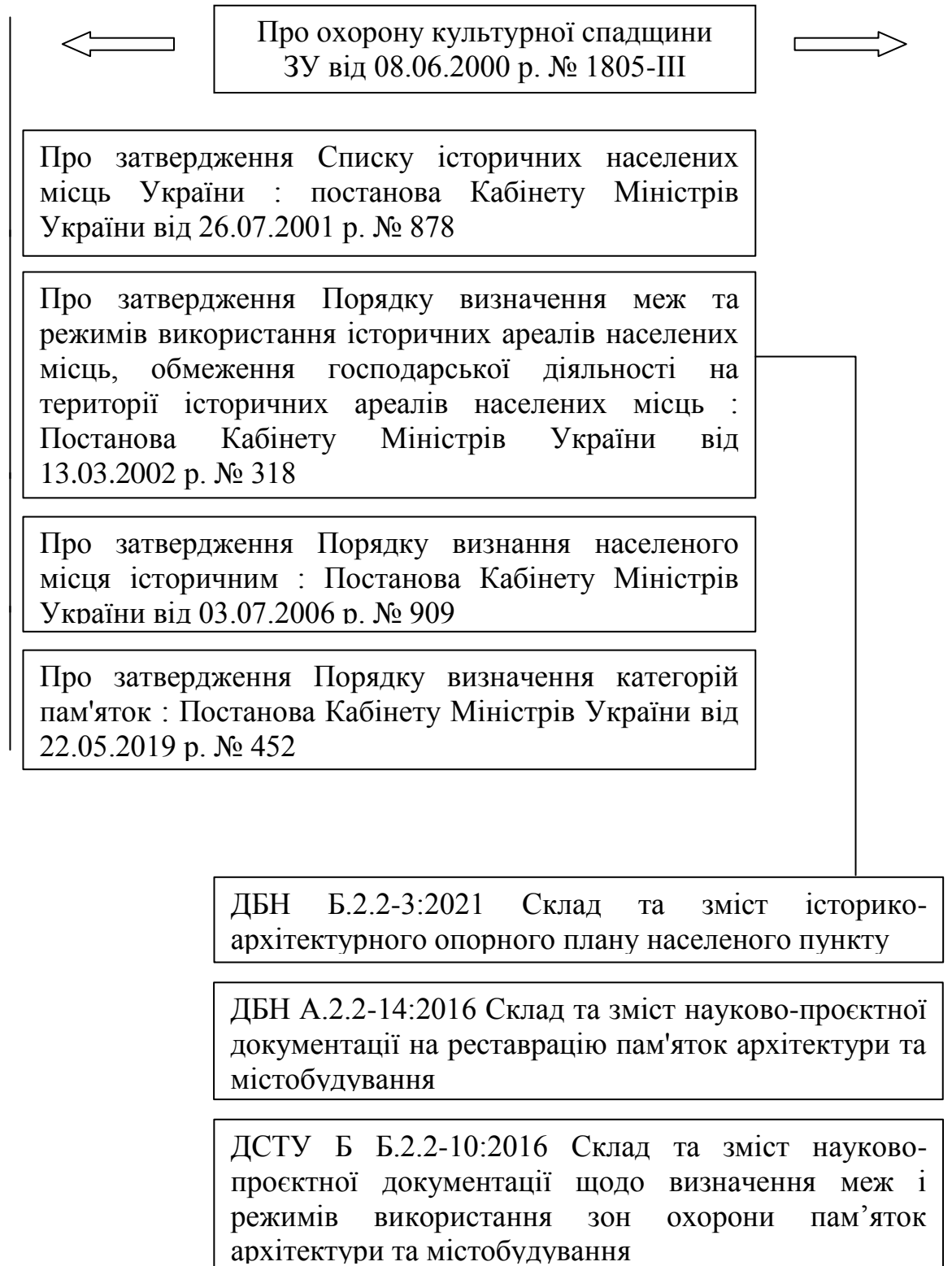


Рис. 1.2. Державне регулювання охорони культурної спадщини

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 р. № 878 [97] затверджено Список історичних населених місць України, загалом понад 400 міст і селищ, успадкований характер середовища яких має бути збережений. Порядок визначення меж та режимів охорони традиційного характеру середовища історичних ареалів регламентується документом, затвердженим Постановою КабМіну України від 13 березня 2002 р. № 318 [96]. У відповідності до нього, межі історичних ареалів визначаються спеціальною науково-проектною документацією під час розроблення історико-архітектурних опорних планів цих населених місць та погоджуються відповідним органом місцевого самоврядування та затверджуються Мінкультури. При розробленні історико-архітектурного опорного плану у складі генерального плану для історичних населених місць України, внесених до Списку використовують вимоги [33] ДБН Б.2.2-3:2021 «Склад та зміст історико-архітектурного опорного плану населеного пункту» [86].

Водночас важливою складовою державної системи охорони історико-культурної спадщини є облік пам'яток. Надання об'єктам культурної спадщини статусу пам'яток регламентує чинний «Порядок визначення категорій пам'яток» [95], затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 452 від 22.05.2019р.

ДБН А.2.2-14:2016 «Склад та зміст науково-проектної документації на реставрацію пам'яток архітектури та містобудування ДБН» [31] встановлює вимоги до складу та змісту науково-проектної документації на вид будівництва – «реставрація», що складається з таких видів робіт і заходів: консервація, реставрація, реабілітація, музеєфікація, ремонт (реставраційний), пристосування пам'яток, невідкладні консерваційні та протиаварійні роботи.

Державне регулювання містобудівної діяльності (рис. 1.3) є сукупністю правових, планувальних та організаційно-управлінських механізмів, спрямованих на забезпечення збалансованого просторового розвитку територій та дотримання суспільних інтересів у формуванні середовища.



Рис. 1.3. Державне регулювання містобудівної діяльності

Основними діючими державними будівельними нормами, які поширюються на планування і забудову територій населених пунктів, є ДБН В.2.2-12:2019 «Планування та забудова територій» [32]. Окремий розділ 13 присвячено території історичної забудови, пам'яток та об'єктів культурної спадщини, відповідно якого є ряд вимог щодо забудови історичних територій.

Формування повноцінного безбар'єрного середовища для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп набуло статусу пріоритетного завдання у зв'язку з ратифікацією Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю та Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. На сьогоднішній день це питання стоїть ще гостріше через значну кількість українців, які фізично постраждали внаслідок військової агресії РФ. Основні вимоги при плануванні безбар'єрного простору висвітлено в ДБН В.2.2-40:2018 «Інклюзивність будівель і споруд» [34], які стають обов'язковими, на відміну від попередніх ДБН В.2.2-17:2006 «Будинки і споруди. Доступність будинків і споруд для маломобільних груп населення». Зазначені вимоги спрямовані на формування безбар'єрного середовища для всіх категорій осіб з інвалідністю – з порушеннями опорно-рухового апарату, зору, слуху, когнітивних функцій, а також для людей похилого віку, вагітних жінок і батьків з дітьми. Документ містить повний перелік необхідних технічних параметрів облаштування елементів доступності та надає конкретні візуальні приклади їх реалізації.

Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України затвердило нові Державні будівельні норми для споруд цивільного захисту під назвою ДБН В.2.2-5:2023 "Захисні споруди цивільного захисту" [35], які розробляли у співпраці з урядом, експертами та громадськістю. Норми встановлюють вимоги до проєктування, будівництва нових споруд, а також реконструкції та ремонту існуючих, вони зорієнтовані на інклюзивність, облаштування за стандартами безбар'єрності та врахування потреб людей з інвалідністю. Усі проєкти відновлення житлових і громадських будівель мають передбачати наявність захисних споруд відповідно до вимог оновлених ДБН.

1.2. Вітчизняний та зарубіжний досвід відновлення забудови історичних міст, поруйнованих війною.

Після повернення радянської влади на Львівщину в липні 1944 р. було поставлено завдання перетворити місто в один з індустриальних центрів країни. Відповідно до проєктів генеральних планів передбачалася ансамблева забудова за аналогією з іншими великими містами СРСР. Проте через їх незатвердження та обмежені фінансові ресурси містобудівна діяльність цього періоду зводилася переважно до зведення будинків-вставок в історичному середовищі та реалізації окремих ансамблевих комплексів на периферії міста. (рис. 1.4, рис. 1.5).



а



б

*Рис. 1.4. Головний залізничний вокзал (Львів):
а – під час Другої світової війни; б – після відновлення*



а

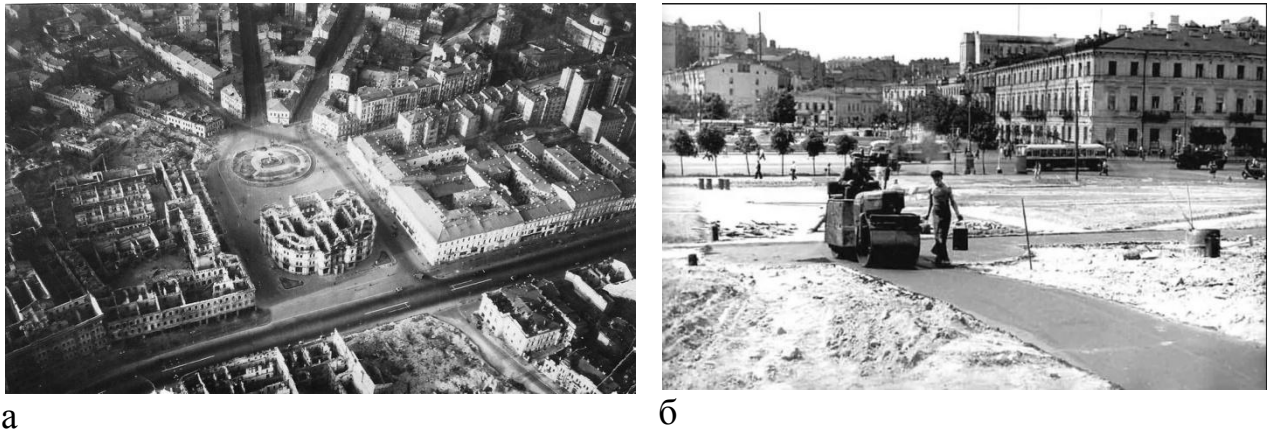


б

*Рис. 1.5. Вулиця Дорошенка (Львів):
а – під час Другої світової війни; б – після відновлення*

Оскільки під час війни Львів не зазнав значних руйнувань і більша частина забудови збереглася, у перші повоєнні роки потреба в масовому

житловому будівництві була відсутня. У повоєнний період, в умовах обмеженого фінансування, реалізовувалася політика індустріалізації, уніфікації та економізації житлового будівництва. У разі проектування будинків-вставок архітекторам необхідно було вписувати будинки в наявне архітектурно-історичне середовище, а саме узгоджувати композиційне і декоративне вирішення фасадів [83].



*Рис. 1.6. Майдан Незалежності (Київ):
а – під час Другої світової війни; б – після відновлення*

Відповідно до генеральних планів 1940–1950-х років, на основі яких здійснювалася післявоєнна відбудова міст, природний ландшафт розглядався як один із ключових чинників формування містобудівних композицій (рис. 1.6). З урахуванням принципу єдності міського середовища та природи, нові архітектурно-містобудівні ансамблі проектувалися з орієнтацією на їх органічну інтеграцію в наявний природний ландшафт, що дозволяло підкреслити репрезентативні характеристики центральної забудови та забезпечити формування цілісної просторової структури..

Лише на початку 80-х років пріоритет змінився на користь збереження історичного середовища. Середовище що склалося опинилося перед загрозою поглинання масовою за будовою, яка стрімко наступала на історичні житлові квартали. Почався процес переосмислення архітектурних цінностей. На той час вже гостро постало питання відсутності архітектурної своєрідності. Це було спричинено перш за все економічною доцільністю, проявленою через глобальний масштаб типового проектування та уніфікацію будівельного

виробництва, а також зневажливим ставленням до архітектурної спадщини, ігноруванням функції архітектури. Подолання кризисної ситуації почалося з вимог що забезпечували органічне включення будівництва в існуюче міське оточення. Нові умови будівництва вимагали також перегляду архітектурно-планувальних прийомів при розробці проєктів житлових утворень. Відроджується принцип квартальної забудови – групи менших кварталів об'єднувались в більші, частина житлових вулиць перетворювались на внутрішньоквартальні проїзди [11].

Вивчаючи досвід післявоєнного відновлення міст Польщі [106] варто проаналізувати методіку підходу архітекторів до процесу відновлення історичних кварталів. Проблеми післявоєнного відновлення міст розглядалися ще до закінчення бойових дій на території Польщі. Питання відновлення руїн міських кварталів стало супутнім до питання національного самоусвідомлення. Руйнування ворогом історично цінних міських кварталів призводило до повного знищення пам'яток, пов'язаних з боротьбою за національну незалежність. У надскладних воєнних умовах сильніше, аніж у мирний час, відчувалася прив'язаність до будь-яких символів польського побуту. Тому так важливо було відновити спадщину.

Процес забудови зруйнованих кварталів стимулював організацію нових робочих місць, що призвело до збільшення кількості населення та підвищений попит на житло. Для задоволення цих потреб використовували території, розміщені в центрі міст, які вже були інженерно-освоєними. Збереження старої мережі вулиць часто обумовлювалося наявністю збережених підземних комунікацій. Загалом саме вони, а також кілька історичних будівель, які мали перспективу відновлення, були єдиним доказом історичного характеру кварталу (рис. 1.7). Водночас величезного значення набула проблема проєктування транспортної мережі, яка залежала від масштабів старовинного кварталу та його ролі щодо інших частин міста.



а

б

*Рис. 1.7. Ринкова площа Старого міста (Варшава):
а – під час Другої світової війни; б – після відновлення*

У польській практиці відновлення міських комплексів часто висувалися аргументи на користь будівництва в історичних кварталах об'єктів у сучасному стилі. Йшлося про вщент зруйновані будівлі, для відновлення яких в історичному вигляді не вистачало документальних джерел. Нові будівлі утворювали нове середовище для фрагментів старої архітектури. Хоча найпоширенішою реставраторською вимогою було обмеження висоти нових будівель, на практиці виникали абсолютно нові просторові композиції.

Будівництво нових житлових будівель поряд з готичними соборами або будинками у стилі бароко змінило сприйняття масштабів та комбінацій об'єму, які не характерні для історичних ансамблів. Найчастіше при зміщенні нових будівель від старої червоної лінії забудови виникали пропорції, що суттєво відрізнялися від співвідношень, які склалися раніше, і таким чином створювали нову атмосферу. Відбулося певне зміщення просторових акцентів – різко зменшилася роль історичних будівель, які раніше, домінуючи над оточенням, утворювали з ним єдину композицію. Однак незабудований простір порушував гармонію просторової системи так само, як будівництво нових будівель без урахування масштабів навколишнього середовища.

Тогочасна відбудова Польщі мала уніфікований характер. Стандартизація і типізація полегшують будівництво індустріальними методами, однак досить обмежують можливості архітектора. У процесі відновлення кварталів передбачалось використовувати їхні території для улаштування житла. Крім

кількох будівель громадського призначення (кінотеатр або школа) переважаючи частину забудови складали житлові будівлі, на перших поверхах яких інколи розміщувались заклади торгівлі та обслуговування. Навіть при проведенні конкурсу проєктів з відбудови, архітектори діяли у межах діючих норм та економічних мотивів, і результатом було лише краще чи гірше розміщені будівлі в новому масштабі, який у жодному разі не пов'язувався з фрагментами збереженої старої архітектури.

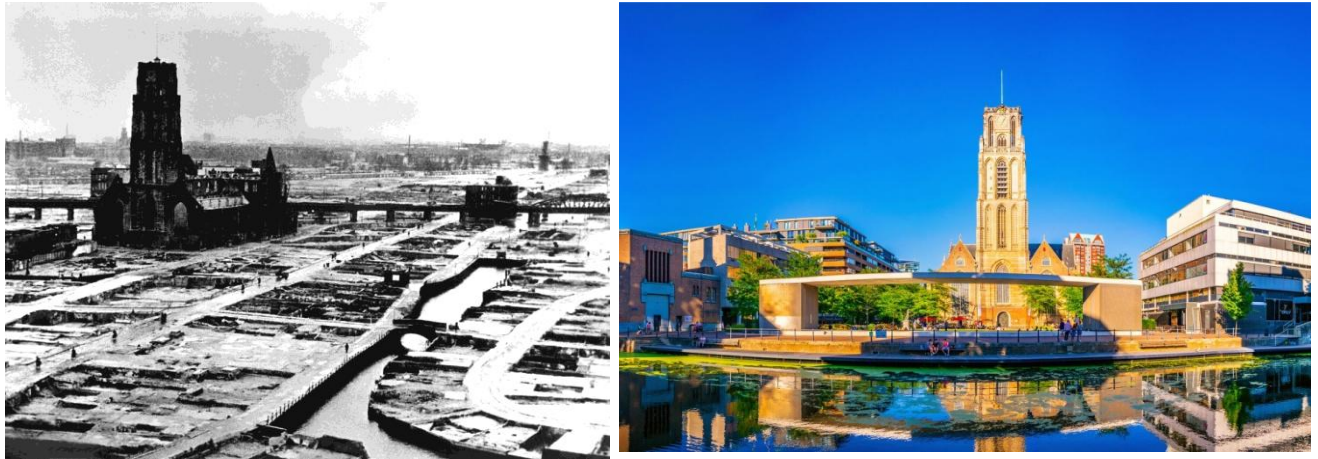
На початку відбудови у Польщі було проголошено принцип або відновлення зруйнованої, або ж сучасна забудова історичного району. Однак на практиці завжди застосовували комбіновані рішення. Аналіз результатів відбудови привів Б. Римашевського до висновку, що краще виглядають історичні будівлі на тлі нової забудови, аніж нові споруди, оточені старовинними будівлями [106].

Дослідження Л. Р. Гнатюк доводять, що під час відбудови значна увага приділялася відновленню зелених просторів, унаслідок чого сучасна Варшава стабільно посідає провідні позиції в рейтингах найбільш озелених столиць Європи. Громадські зони, парки та загалом вуличні зелені насадження постраждали дуже сильно або були знищені [104].

Звертаючись до досвіду післявоєнного відновлення Нідерландів [18], варто зауважити, що проєкти відновлення зруйнованих міст почали розроблятися, коли країна ще перебувала під окупацією. Архітектори дійшли висновку, що при відбудові цілих міст необхідно у кожному окремому випадку визначати й архітектурні композиції, які потребують відновлення, і функції району, які склалися історично та є звичними. Тому відновлення цілих районів велося найчастіше за індивідуальними проєктами. Йшлося про вирішення або відтворення візуального образу міста або ж відновлення його економічного та культурного значення. Такі моделі окремо застосовувалися у практиці відновлення зруйнованих міст у Нідерландах.

Керуючись принципом збереження традиційного характеру було відновлено історичний центр нідерландського міста Мідельбург (Middelburg) разом з його унікальною атмосферою в оточенні історичного ландшафту. Були відновлені основні просторові елементи центрального району – історичні будівлі, ринкова площа, парки, громадські заклади. Водночас вдалося покращити сприйняття архітектурно-просторової композиції центральної частини міста завдяки відмові від відновлення значної кількості будівель. Для цього також було змінено історичне розміщення головного проспекту, з якого став відкриватися мальовничий вигляд відновлених пам'яток. На межі з історичним центром було запроєктовано декілька житлових районів, де будівлі, які зазнали руйнувань відновлювались відповідно до історичного вигляду – кожен будинок мав індивідуальний проєкт. Такий підхід до відновлення зазнав критики через неможливість його функціонального розвитку – плани розвитку міста не відповідали тогочасним індустріалізованим методам будівництва.

Принципово інший підхід нідерландські архітектори застосували під час відновлення міста Роттердам (рис. 1.8). Було розібрано всі зруйновані будівлі, споруди та демонтовано підземні комунікації й запроєктовано абсолютно нове місто, яке здатне вмістити у три рази більше мешканців аніж там проживало до війни. Роками рішення щодо відновлення міста змінювалось, коригувалося аж? до повного знецінення історичного планування. Старий Роттердам не викликав у його мешканців ніякої ностальгії, тому сенсом його відновлення стало загальне оновлення, а символом – порт – гарант економічного розвитку міста. Центральна міська площа стала символом нового життя. Тут були втілені яскраві ідеї модернізму, які призвели до виникнення нових соціальних функцій, через інтеграцію міста у внутрішні простори багатофункціональних будівель. Величезну кількість магазинів було перенесено з центру до торговельного кварталу, за яким виростили житлові райони. У цьому проєкті було застосовано розмірний модуль, використовуючи який запроєктували більшість архітектурно-просторових елементів.



а

б

*Рис. 1.8. Церква св. Лаврентія в історичному центрі (Роттердам):
а – під час Другої світової війни; б – після відновлення*

Сучасні квартали, які виникали в процесі післявоєнного відновлення Нідерландів, все менше задовольняли потреби містян, хоча ті щиро вітали відбудову відповідно до нових містобудівних принципів. З плином часу все яскравіше проявлялися недоліки прийнятих просторових рішень. Часто житлові райони були ізольовані від центральної частини, в якій розташовувались багатоповерхові офісні комплекси. Разом зі зростаючим рівнем автомобілізації це створювало досить незатишну атмосферу. Наприкінці 1960-х років в Нідерландах вперше було застосовано принцип «делікатної» відбудови – побудовано нові житлові комплекси, з врахуванням особливостей місцевого історичного контексту у відповідності до оточуючого середовища. За основу було прийнято ритм та логіку кварталів, що склалися, а також розуміння характеру процесів та функцій, які там виконуються [18].

Реконструкція старого міського кварталу Остертор м. Бремен в Німеччині з урахуванням структури забудови, що склалося історично. Реконструкція та модернізація житлового кварталу який занепав вимагає проведення не лише архітектурно будівельних, а і соціальних заходів. Конкурсний проект який отримав премію передбачає: розчищення внутрішньо квартального простору для влаштування громадського озеленення, а поруч з житловими будинками – приватні садові насадження; будівництво в межах двору топкової, підземного гаража на 18 авто при збереженні старих дерев; знесення повністю

амортизованого житлового фонду і будівництво на звільнених ділянках по периметру вулиць нових блокованих та окремих будинків з гнучким плануванням квартир; розміщення на перших поверхах елементів громадського обслуговування, а також магазинів та торгівельних кіосків; улаштування на першому поверсі одного з будинків кафе з клубним приміщенням (рис. 1.9).



а



б

*Рис. 1.9. Забудова історичного центру (Герніка):
а – після бомбардування в 1937 р.; б – після відновлення*

Досліджуючи повоєне відновлення Дрездена Л. Р. Гнатюк зазначає, що на сьогодні місто відновлене і, хоча й не одразу, але повернуло собі звичний для нього вигляд. Після першої реконструкції Дрезден фактично втратив історичну забудову, трансформувавшись у зразковий соціалістичний мегаполіс із раціональною, але спрощеною просторовою структурою. Влітку 1945 року місто перебувало під управлінням радянської військової адміністрації, у межах якої розглядалися пропозиції радикального перепланування центральної частини, зумовлені прагненням дистанціюватися від націонал-соціалістичного минулого та історичної забудови загалом. Імпортовані з Москви принципи соціалістичного реалізму, застосовані у проектуванні адміністративних і культурних об'єктів у Німецька Демократична Республіка, не отримали широкої суспільної підтримки. Другий етап відбудови розпочався у 1990 році після падіння Берлінської стіни та об'єднання Німеччини, коли було взято курс на подолання соціалістичної спадщини. У цей період реалізовано масштабну реконструкцію численних будівель, зруйнованих у воєнний і повоєнний час.

Вони були відновлені тільки після падіння Берлінської стіни, а реконструкція деяких з них триває до сьогодні. Повоєнного відновлення Дрездена, яке було насамперед спрямовано на знищення ідентичності цього міста і мало на меті побудувати адміністративні будівлі, площі й проспекти для маршів і демонстрацій, а також забезпечити мешканців дешевим житлом і робочими місцями на фабриках, проект із реставрації та повної відбудови історичної частини Дрездена експерти вважають унікальним. Для його реалізації знадобилися старі архівні документи і плани міста, сучасні будівельні та реставраційні технології, досвід міжнародної команди фахівців, інтелектуальні ресурси ЄС. Величезну роль у відновленні міста зіграли самі німці, які з перших днів після пожежі намагалися розібрати завали, зберегти те, що вціліло, а пізніше збирали благодійні пожертви на цю відбудову. Сучасна реконструкція (рис. 1.10) вирішила проблему розділення нації [111].



а



б

*Рис. 1.10. Театральна площа (Дрезден):
а – під час Другої світової війни; б – після відновлення*

Поетапна реконструкція кварталу в старому місті Кельна. Квартал не вцілів після бомбардувань і все більше занепадав через відсутність догляду та виїзду з нього заможного населення (рис. 1.11). Найважливішою умовою відновлення було збереження історичного масштабу та використання традиційних матеріалів, зазначалась недопустимість надуманого відтворення старих форм, водночас необхідність єдності кольорових рішень фасадів та їх оздоблення. Кожен рік реконструкція та модернізація застосовувалась на двох-трьох будинках.



а



б

*Рис. 1.11. Комедієнштрассе (Кельн):
а – під час Другої світової війни; б – після відновлення*

Старі міські квартали неможливо зберегти якщо в них з'являються багатоповерхові житлові масиви або висотні адміністративні будівлі. розповсюдженою є думка що будівництво багатоповерхових будівель дозволяє зберегти ціну площу земельної ділянки. При цьому зазвичай не враховують необхідність дотримання значних розривів між будівлями з метою забезпечення умов інсоляції. При малоповерховій забудові відстані між будівлями значно менші. Доведено, що при двоповерховій блокованій забудові можливо домогтися такої ж щільності як при багатоповерховій забудові. блокована забудова надзвичайно різноманітна представлена різними видами будівель терасами кутовими секціями будівель з уступами. Цей вид за будови дозволяє економити територію, знижує будівельні та експлуатаційні витрати, забезпечує зручне сімейне розселення.

Житлові форми в центрі Лондона – район Ковент Гарден. Новий квартал відрізняється змішаним функціональним використанням. На перших поверхах поруч квартирами розміщені також магазини (товар в які подається з підвального поверху, де розміщені автостоянки). Г-подібні в плані типи будівель роблять можливими різноманітні поєднання та забезпечують улаштування балконів для кожної квартири; різна орієнтація балконів, перехідні майданчики та сходи значно пожвавлюють забудову; пластика нового

кварталу, його масштабність, застосування традиційних матеріалів забезпечили його органічне включення в структуру оточуючого середовища [3].

Важливо буде виокремити методи відновлення міських територій, які застосовувались архітекторами при післявоєнній відбудові міст західної Європи [106, 18]. Поняття відбудови, яке застосоване до історичного кварталу, не відображає сутності всіх виконуваних робіт, його можна визначити лише для окремих об'єктів. Значно вдалішим буде його замінити на «відновлення», з яким можна пов'язати цілу низку інших заходів, в тому числі по адаптації. Вона може мати різні масштаби – від незначних переробок окремих споруд до перебудови цілих кварталів, охоплюючи просторові системи в цілому. В той же час, такі перебудови міських районів називаються санацією або реновацією. Ці два терміни можна вважати тотожними, однак термін «санація», як більш старший, варто віднести до робіт по зниженню щільності квартальної забудови, а програму реставраційної перебудови всього району старого центру слід називати ревалоризацією. Під поняттям реновації розуміємо піклування про збереження історичної забудови, її ремонту та адаптації, а також тенденцію до стилізації міського обладнання (ліхтарів освітлення, дорожнього покриття тощо) – застосування таких елементів забудови, які гармонують з минулим [106, 18]. В. Борусевич зазначає, що реновація передбачає сукупність заходів з реставрації, консервації, ремонту, перебудові і т.п., які націлені на повернення історичної, художньої та експлуатаційної цінності, а також традиційного характеру окремим будівлям разом з оточенням, містобудівним ансамблем та пов'язаними з ним культурною спадщиною, природою та ландшафтом, для того аби вони слугували мешканцям тепер та в майбутньому відповідно до їх нових функцій та вимог. Вона не передбачає тотальної модернізації чи перебудови, і тим паче не прагне до відновлення первісної форми та стильової композиції. Її головна мета – оновлення, збереження та зміцнення спадщини, яка має історичне та культурне значення, забезпечення її подальшого існування, забезпечення доступності реліквій минулого для широких мас, а також

творчого використання спадщини, яка накопичувалась протягом століть [17]. Ревалоризація означає повернення або поліпшення експлуатаційних, архітектурних і композиційних (просторових) цінностей. Цей підхід передбачає не лише зніс об'єктів, які заважають з просторової точки зору, а також проектування відповідних до сьогодення функції для всіх інших споруд.

Визначені шляхи відновлення (рис. 1.12) можуть бути використані для подальших досліджень, під час визначення процедури комплексного відновлення кварталів українських міст. Підсумовуючи зарубіжний досвід післявоєнного відновлення, можна виокремити основні фактори і чинники, що впливали на рішення з відновлення кварталів – історична цінність, архітектурно-просторова композиція, функціональне призначення, характер транспортної мережі, стандартизація будівництва, техніко-економічні показники.

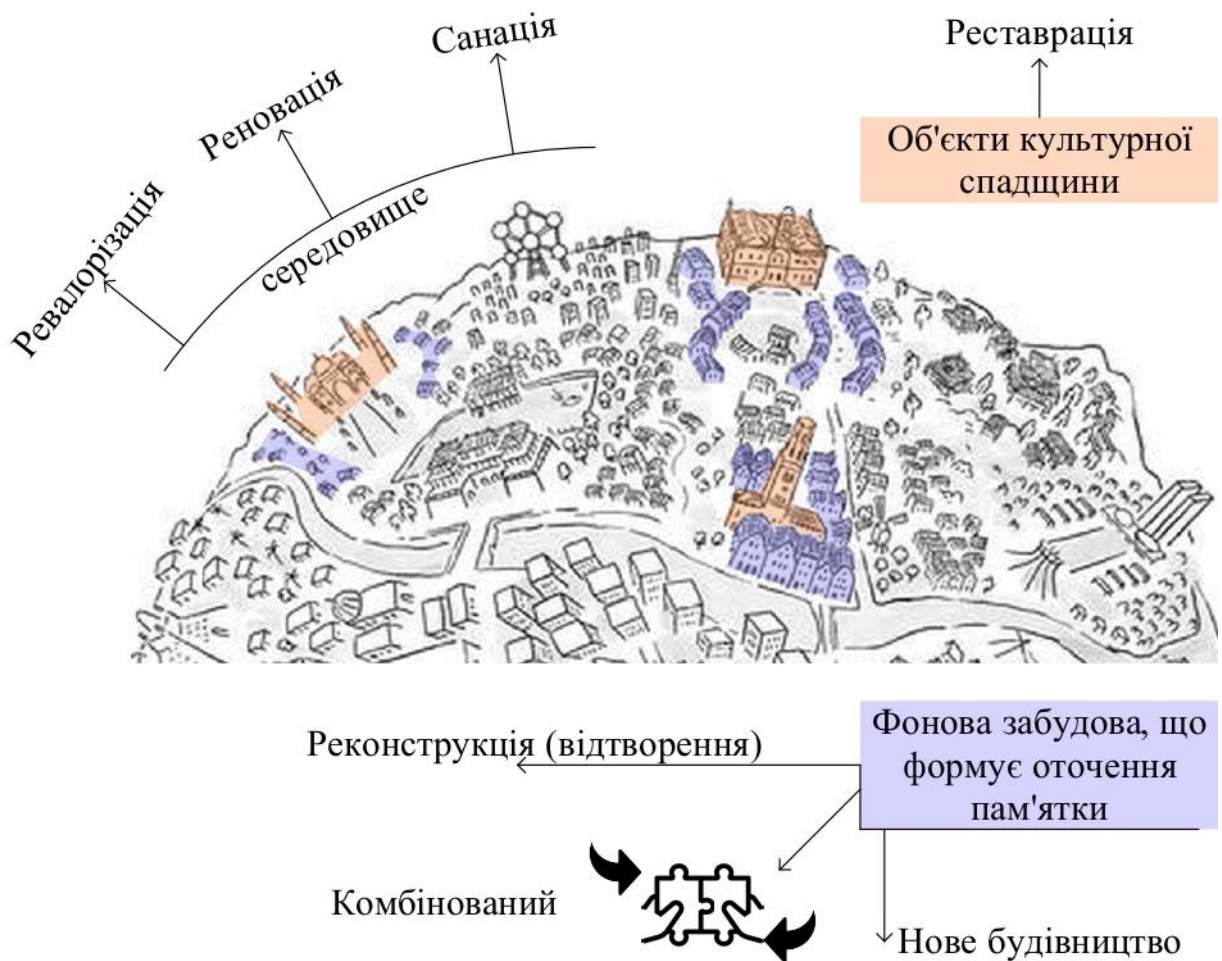


Рис. 1.12. Шляхи відновлення історичної забудови після Другої світової війни

Важливо також підкреслити, що економічна доцільність не має призводити до байдужості простору, яка притаманна для типового будівництва, і вирішуватись за рахунок індивідуального проектування. Виявлено основні шляхи відбудови кварталів – відновлення зруйнованих будівель, нове будівництво та їх поєднання

1. 3. Методика дослідження.

Сукупність методів, необхідних для проведення результативного дослідження, становить методику дослідження, яка, незважаючи на свою індивідуальність під час вирішення конкретного завдання, має сталу структуру – постановка мети та завдань; аналіз наукових праць на тему дослідження; вибір актуальних напрямів дослідження; формування джерельної бази, вибір методів дослідження, аналіз результатів, формулювання висновків.

Методика дослідження історичного міста узгоджується із загальноприйнятими підходами історико-містобудівних пам'яткоохоронних досліджень, найбільш повно репрезентованими у науковій монографії В. В. Вечерського.

Етапи, характерні для дослідження забудови історичних поселень:

1. збір та систематизація наукових джерел (містобудівні дослідження);
2. визначення культурного потенціалу міста, через розуміння історичної хронології поселення – чинники заснування, реконструкція планувальної структури та еволюція забудови; виявлення та класифікація об'єктів культурної спадщини;
3. виявлення цінного середовища – в окреслених, на історико-архітектурному опорному плані міста, межах історичних ареалів;
4. аналіз сучасного стану успадкованого просторового каркасу та його характерних особливостей;
5. формулювання висновків і рекомендацій щодо збереження та використання історичного середовища, в т.ч. можливостей функціонального пристосування історичної забудови до потреб сьогодення.

В перерізі даного дослідження необхідно доповнити перелік етапів дослідження: 4.1. – визначення та аналіз поруйнованих елементів просторового каркасу; 5.1. – формулювання висновків і рекомендацій щодо відновлення поруйнованої забудови історичних міст.

Методична основа дослідження сформована відповідно до загальноприйнятої практики історико-містобудівних і пам'яткоохоронних робіт та поєднує загальнонаукові й спеціальні методи, необхідні для аналізу історичного середовища в умовах воєнних руйнувань. Аналіз і синтез, абстрагування, узагальнення, історичність, системний підхід забезпечує систематизацію та критичне осмислення наукових підходів до збереження й відновлення історичних міст, визначення етапів розвитку теорії та внеску окремих дослідників і наукових шкіл. Аналіз, індукція і дедукція, формально-логічний метод, систематизація та узагальнення застосовано для опрацювання законодавчих і підзаконних актів, міжнародних документів, державних будівельних норм, а також матеріалів науково-проектної документації, що регламентують охорону історичних ареалів і практики відновлення. Порівняння (компаративний метод), аналогія, індукція, узагальнення дав змогу зіставити характеристику вітчизняного та зарубіжного досвіду післявоєнного відновлення, визначити подібності й відмінності підходів, а також оцінити можливість адаптації зарубіжних моделей в українських умовах.

Абстрагування, аналіз і синтез, логічний метод, дедукція використано для уточнення понятійно-категоріального апарату та розкриття змісту ключових категорій дослідження (історичне середовище, історичний ареал, просторовий каркас, автентичність, реконструкція).

Історичний і логічний методи, індукція та дедукція застосовано для простеження еволюції містобудівних структур та спадкоємності планувальних рішень у різні історичні періоди, а також для визначення ролі природно-ландшафтних чинників у формуванні образу міста. Картографічний аналіз і робота з історичними планами, історико-архітектурними опорними планами та

архівними матеріалами забезпечують просторову верифікацію, уточнення меж історичних ареалів, зон охорони й параметрів міської морфології. Системний підхід, структурно-функціональний аналіз, моделювання, аналіз і синтез орієнтований на дослідження планувальної структури, мережі вулиць, композиційних осей і домінант, масштабних співвідношень та ландшафтних зв'язків, що разом формують історично успадкований просторовий каркас. Системний підхід, структурно-функціональний аналіз, узагальнення, сходження від абстрактного до конкретного використано для виявлення взаємозв'язку просторової організації та функціонального наповнення історичних територій і для оцінки характеру трансформацій у різні періоди розвитку міста.

Для оцінювання наслідків воєнних руйнувань застосовано метод класифікації, спрямований на впорядкування типів об'єктів та видів пошкоджень елементів просторового каркасу, а також на визначення пріоритетів відновлювальних втручань. Метод системного аналізу дозволяє розглядати історичний ареал як інтегровану систему, у якій взаємодіють архітектурні, планувальні, ландшафтні й соціокультурні компоненти, що забезпечує цілісність оцінки та наукову обґрунтованість висновків.

Комплексне застосування зазначених методів формує внутрішню узгоджену логіку дослідження (табл. 1.2) – від аналізу теоретико-нормативних засад і реконструкції еволюції міського середовища до фіксації втрат, класифікації руйнацій та формулювання теоретичних принципів і практичних рекомендацій щодо відновлення ідентичності історичних міст України.

Таблиця 1.2.
Основні етапи дослідження

Етап дослідження	Методи, що застосовуються	Основний результат етапу
Збір та систематизація наукових джерел	аналіз і синтез, абстрагування, узагальнення, систематизації	сформовано перелік літератури, містобудівних/історико-архітектурних досліджень і джерел; визначено стан опрацювання теми
Визначення культурного потенціалу міста	історичний метод, індукцію і дедукцію, аналіз і синтез, класифікацію та	простежено еволюцію планувальної структури та забудови; визначено роль ландшафту й історичних

Етап дослідження	Методи, що застосовуються	Основний результат етапу
	типологізацію	чинників; виявлено та типологізовано об'єкти культурної спадщини
Виявлення цінного середовища в межах історичних ареалів	абстрагування, моделювання, системний підхід, узагальнення та сходження від абстрактного до конкретного	окреслено межі історичних ареалів як осередків цінного середовища; визначено середовищні характеристики та критерії цінності в межах режимів охорони
Аналіз сучасного стану успадкованого просторового каркасу в умовах воєнних руйнувань	системний і структурно-функціональний аналіз, порівняння, класифікацію, моделювання, гіпотетико-дедуктивний метод	оцінено цілісність просторового каркасу та характерні трансформації; зафіксовано й типологізовано руйнації елементів каркасу, визначено вразливі компоненти та пріоритети втручання
Обґрунтування засад відновлення історичної забудови	узагальнення, дедукцію, аналогію, моделювання, системний підхід і прогностичний (гіпотетичний) метод	сформульовано принципи відновлення традиційного середовища; визначено рекомендації щодо відбудови історичної забудови – прийомами функціонального пристосування, реконструкції, реставрації та можливого компенсаційного будівництва з урахуванням режимів охорони й типів руйнувань

В розділі 1 «Історіографія, нормативно-правове регулювання, вітчизняний та зарубіжний досвід відновлення забудови історичних міст, поруйнованих війною» розглянуто наукові праці, діючі нормативні документи; виконане критичне порівняння бібліографічних джерел; проаналізовано досвід післявоєнного відновлення історичних міст. Методика написання розділу ґрунтується на поєднанні кількох методів.

Історико-логічний метод у поєднанні з аналізом і синтезом застосовано для простеження розвитку наукової думки щодо охорони культурної спадщини та реконструкції міського середовища, виявлення етапів становлення відповідних теоретичних підходів і визначення внеску провідних дослідників та наукових шкіл. Метод аналізу забезпечив опрацювання нормативно-правових актів, міжнародних хартій, державних будівельних норм та архівних документів. Завдяки цьому здійснено критичний аналіз, що визначає зміст і механізми збереження історичного міського середовища. Забезпечене точне

відтворення положень законів, постанов, державних будівельних норм і галузевих документів, супроводжуючи їх фаховим коментарем та визначенням їх ролі у формуванні сфери відновлення історичної забудови. Виклад демонструє зв'язок між нормотворчими процесами та потребами збереження історичних ареалів, а також наголошувати на взаємодії міжнародних і національних правових документів. Порівняльний метод дає змогу зіставити характеристику вітчизняного та зарубіжного досвіду післявоєнного відновлення, визначити подібності й відмінності підходів, а також оцінити можливість адаптації зарубіжних моделей в українських умовах. Висвітлений матеріал дозволяє ідентифікувати ключові підходи різних країн та їхню адаптованість до сучасних українських умов.

Усі частини розділу об'єднані спільною аналітичною лінією, що демонструє логіку розвитку теорії та практики збереження історичних міст, а також забезпечує наукову послідовність і внутрішню цілісність викладу.

В розділі 2 «Забудова історичних міст України, порушених війною, як об'єкт дослідження» об'єкт дослідження розглянуто на різних рівнях – простежено еволюцію планувальної структури та забудови; визначено роль історичних чинників; типологізовано об'єкти культурної спадщини; визначено історичні ареали як осередки цінного середовища; визначено середовищні характеристики та критерії цінності в межах режимів охорони; оцінено цілісність просторового каркасу та характерні трансформації. Застосована комплексна методологія історико-містобудівних досліджень, що передбачає опрацювання еволюції просторових структур, історико-культурного контексту, нормативної бази та морфологічних характеристик міського середовища. Інтегровано документальні джерела, історико-архітектурні дослідження, законодавчі акти і наукова документація, які відтворюють процес формування традиційного середовища, просторового каркасу старовинних міст.

Метод сходження від абстрактного до конкретного простежує становлення містобудівних моделей від давньоруського періоду до модерного

часу, включно зі змінами фортифікаційних структур, регуляризацією планів та трансформаціями, зумовленими політичними й соціальними процесами. Закономірності формування міст у різні епохи зіставлені з метою виявлення спадкоємності планувальних рішень і визначення ролі природно-ландшафтних чинників, що стабільно впливали на структуру міського середовища. Системний метод оцінює цілісність структури, визначає ключові просторові вузли, пов'язані з історико-культурними нашаруваннями, та окреслює чинники, що формують ідентичність історичних ареалів. Порівняльний аналіз різних періодів визначає етапи містобудівної еволюції та класифіку історичні міста за рівнем збереженості середовища. метод формалізації та моделювання у поєднанні з аналізом забезпечує визначення меж історичних ареалів і зон охорони, спираючись на ІАОП та законодавчі документи.

Комплексне застосування зазначених методів забезпечую наукову обґрунтованість викладу, дозволило узгодити історичний, правовий і просторовий та культурний аспекти дослідження історичних міст.

В розділі 3 «Засади відновлення забудови історичних міст України поруйнованих війною» розкрито предмет дослідження – зафіксовано й типологізовано руйнації елементів просторового каркасу історичного середовища, визначено вразливі компоненти та пріоритети втручань; сформульовано принципи охорони й відновлення ідентичності традиційного середовища; визначено рекомендації щодо відбудови історичної забудови – прийомами функціонального пристосування, реконструкції, реставрації та можливого компенсаційного будівництва з урахуванням режимів охорони й типів руйнувань. Методика написання розділу ґрунтується на поєднанні спеціальних і загальнонаукових методів, що забезпечують цілісність, аргументованість і структурну завершеність дослідження історично сформованого міського середовища та процесів його трансформації в умовах воєнних руйнувань. Центральним принципом є узгодження застосованих

методів із логікою викладу, що дозволяє послідовно розкривати теоретичні засади, джерельну базу та практичний контекст проблематики.

Класифікаційний метод використано для впорядкування видів руйнувань, типів об'єктів культурної спадщини та можливих способів їх відновлення, що формує структурну логіку матеріалу. Метод системного аналізу дозволяє розглядати історичний ареал як інтегровану систему, у якій взаємодіють архітектурні, функціональні, ландшафтні та соціокультурні компоненти. Системний метод у поєднанні з аналізом і синтезом сприяє виявленню ролі окремих об'єктів у формуванні просторової організації, а міждисциплінарний – інтеграції підходів архітектурознавства, урбаністики, реставрації та права. Метод узагальнення та теоретичного моделювання забезпечив аналіз наукових підходів до збереження, реконструкції та регламентації забудови історичних міських ареалів. Метод аналізу та абстрагування використано для визначення понятійно-категоріального апарату розділу. Розкрито зміст цих понять у контексті сучасної теорії та практики. Порівняльний метод у поєднанні з аналогією забезпечив співставлення міжнародних і вітчизняних підходів до відновлення історичних міст, що є важливим для визначення потенційних моделей відбудови та адаптації зарубіжного досвіду.

В розділі логічно викладено аналіз джерельної бази пошкодженої забудови, можливі шляхів відновлення історичного цінного середовища із дотриманням принципів наукової аргументованості, послідовності та стилістичної цілісності. Створено основу для науково обґрунтованих висновків щодо відновлення і збереження історичних міст. Розглянуті науково-методичні підходи знаходять свою практичну реалізацію під час реконструкції історичних міст, яка по суті є безперервним процесом.

Висновки до розділу 1

1. Проведений у розділі аналіз історіографії, нормативно-правового регулювання та вітчизняного і зарубіжного досвіду засвідчує, що проблематика збереження й відновлення історичних міст України сформувалася як самостійний міждисциплінарний напрям наукових досліджень. Значний ~~корне~~ праць українських дослідників дозволив сформувати понятійно-категоріальний апарат, у межах якого історичне середовище розглядається як багатокomпонентна система, що включає планувальну структуру, забудову, ландшафтні елементи, просторові домінанти та культурний шар.

2. Законодавче закріплення понять історичного ареалу, зон охорони, режимів використання територій та вимог до науково-проектної документації створює правову основу для збереження просторової ідентичності історичних міст. Водночас сучасні зміни в законодавстві, зумовлені воєнними руйнуваннями, розширюють зміст містобудівної документації, включаючи аналіз шкоди, завданої бойовими діями, та вимоги до комплексного відновлення територій громад. Це свідчить про інтеграцію пам'яткоохоронних завдань у загальну систему просторового планування.

3. Розгляд вітчизняного досвіду післявоєнної відбудови показує, що практика реконструкції історичних міст в Україні формувалася в умовах індустріалізації та типізації будівництва, що нерідко призводило до втрати ансамблевості й масштабності історичного середовища. Водночас окремі приклади інтеграції нової забудови в історичний контекст засвідчують можливість гармонійного поєднання сучасних архітектурних рішень із традиційною просторовою структурою за умови дотримання принципів композиційної узгодженості та масштабної відповідності. Зарубіжний досвід післявоєнного відновлення міст Європи демонструє різні моделі відбудови – від максимального відтворення історичного образу до створення принципово нових містобудівних структур – і підкреслює залежність обраної стратегії від

культурної цінності середовища, функціонального потенціалу територій та соціально-економічних пріоритетів.

4. Відновлення порушеної забудови історичних міст не може зводитися до окремих архітектурних рішень, а потребує комплексного підходу, який враховує історичну спадкоємність просторового каркасу в умовах певного ландшафтного контексту і сучасні нормативні вимоги, зокрема щодо безбар'єрності та цивільного захисту.

5. Сформована у розділі методична база створює підґрунтя для подальшого аналізу просторових трансформацій історичних ареалів і визначення принципів відновлення ідентичності традиційного міського середовища в умовах післявоєнної реконструкції. Огляд та аналіз наукових джерел та нормативно-правової бази доводить, що тема сучасного відновлення порушеної внаслідок військової агресії забудови історичних міст в Україні тільки починає розроблятися і є недостатньо висвітленою. Можна стверджувати про актуальність подальшого, більш глибокого дослідження.

РОЗДІЛ 2. ЗАБУДОВА ІСТОРИЧНИХ МІСТ УКРАЇНИ ПОРУЙНОВАНИХ ВІЙНОЮ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ

2. 1. Загальна характеристика історичних міст України.

Традиційне середовище є не лише сукупністю окремих пам'яток, а комплексною системою матеріальних, планувальних і ландшафтних характеристик, які формують ідентичність міського простору та забезпечують його культурну спадкоємність. В умовах масштабних руйнувань питання збереження та відтворення таких структур набуває особливої актуальності, оскільки саме вони виступають основою відновлення соціальної пам'яті, локальної самоідентифікації та культурної стійкості громад.

Поняття історичних населених місць закріплене в українському законодавстві з метою збереження культурної спадщини та регулювання містобудівного розвитку територій, що мають особливу цінність. Історичними вважаються населені місця, збережені планувальні структури та елементи яких мають історико-культурну цінність. В чинному Законі України № 1805-III «Про охорону культурної спадщини» наведено визначення історичного населеного місця – «населене місце, яке зберегло повністю або частково історичний ареал і занесене до Списку історичних місць України» [98]. Окрім цього термін «історичне місто» застосовано в Міжнародній хартії з охорони історичних міст, ухваленою Міжнародною радою з питань пам'яток і визначних місць (ICOMOS) на конгресі 1987 у м. Вашингтоні. Відповідно до неї кожне історичне місто є цілісною пам'яткою, тож охороні підлягає «історичний характер міста та сукупність матеріальних і духовних складових, які виражають його образ» [12].

Як зазначалося раніше, до відновлення забудови історичних міст має застосовуватися диференційований підхід, за якого пріоритети та інструменти втручання визначаються специфікою певної території поселення. Водночас у системі завдань сталого розвитку міст і громад, якими варто керуватися при відновленні, збереження культурної спадщини посідає принципове місце як чинник підтримання ідентичності, соціальної згуртованості та просторової

безперервності розвитку. Саме тому збереження та відтворення об'єктів культурної спадщини слід розглядати не як ізольовану пам'яткоохоронну діяльність, а як стратегічний інструмент відновлення територій. Таким чином, об'єкти культурної спадщини стануть опорними елементами відбудови, навколо яких сформується оновлене, але історично вмотивоване міське середовище. У цьому контексті доцільним є простеження еволюції містобудівних утворень на території сучасної України під впливом політичних, соціально-економічних і культурних трансформацій, що формували їхній просторовий каркас і типологію забудови.

Сучасні містобудівні дослідження історичних місць проводяться на вимогу п.1 ст. 32 закону «Про охорону культурної спадщини» [98] задля визначення актуальних меж та режимів використання територій, характерних традиційним характером середовища. З цією метою багато сучасних науковців, як архітекторів так і істориків, залучено в дослідницькі групи для розроблення науково-проектної документації. Провідні українські дослідники містобудівної та архітектурної спадщини входили до складу авторських колективів – М. Дьомин, А. Мардер, І. Р. Могитич, Л. В. Прибега, В. І. Тимофієнко, С. Крижицький, Ю. С. Асеєв, С. Зіміна, О. М. Годованюк, Т. Трегубова, М. В. Бевз, В. В. Вечерський, І. Ігнаткін, Б. В. Клосок, О. А. Пламеницька, В. В. Водзинський, О. М. Сердюк, О. О. Попельницький, Г. Н. Логвин, А. І Звіряка, В. П. Ієвлєєва, Т. А. Бобровський, Цими фахівцями було видано серію монографій, присвячених дослідженням історичних міст, сформовано збірники наукових праць присвячених збереженню культурної спадщини. Ці містобудівні дослідження виконанні відповідно загальноприйнятій методології історико-містобудівних пам'яткоохоронних досліджень, яка найповніше висвітлена в науковій монографії В. В. Вечерського та включає обов'язкові етапи – дослідження історіографії, картографічних матеріалів; визначення етапів розвитку планування; аналіз історико-культурного потенціалу; композиційно-видових зв'язків, спричинених ландшафтними особливостями;

історико-архітектурного плану та меж історичного ареалу; визначення охоронюваних територій.

Старовинне місто, яке навіть добре збереглося в своєму історичному вигляді, є живим організмом, який розвивається за власними законами. Етапи розвитку місцевості визначають її насиченість об'єктами культурної спадщини, які належать до різних історичних періодів та культур, однак мають спільні риси сформовані певними соціальними умовами та факторами.

Історія українського містобудування бере свій початок у давнині, коли формування міських поселень було залежним від природних умов, торговельних шляхів і військово-політичних потреб суспільства. Задовго до розквіту Київської Русі, на українських теренах існували укріплені городища, що виконували функції політичних осередків племінних союзів. Вони розташовувалися на високих мисах, природно захищених річками та урвищами, що задавало основну логіку подальшого розвитку урбаністичної. Про це детально викладено в роботах І. Р. Михальчишин, С. Д. Крижицького, Л. В. Прибеги традиції [69, 58, 85]. Саме цей зв'язок між містом і природним рельєфом стане ключовою рисою української містобудівної культури на багато століть уперед.

Колективна монографія «Історія української архітектури» описує місто *періоду Київській Русі* як організаційний центр держави, осередок торгівлі та ремесел. Структура давньоруського міста базувалася на трьох основних компонентах: дитинці, окольному граді та посаді. Дитинець виконував функції адміністративного, культового й оборонного центру. Він був оточений дерев'яно-земляними стінами з вежами та воротами і містив князівські палаци, головні храми та інші стратегічні споруди [13]. Навколо дитинця формувалася окольний град, де проживали воїни, ремісники та службові категорії населення, розташовувалися виробничі майстерні. Зовнішнім елементом був посад із торговельними площами, причалами, складами та житловими кварталами купців. Його планувальна структура формувала радіально-променеву мережу

вулиць, зорієнтовану на дитинець як доміантний центр. Така модель була характерною для Києва, Чернігова, Володимира-Волинського, Галича, Білгорода, Переяслава та інших міст [85, 13]. Перелік міст, заснованих в цей перерід, наведено в табл. 2.1, а їх розміщення на території України - на рис. 2.1.

Таблиця 2.1.
Перелік міст України, заснованих в період Київської Русі

Місто	Дата заснування	Чисельність населення, тис. / група	Рік магд-го права
Київська обл.			
Київ	V століття	2952,301 / Н	1494
Біла Церква	1032 рік	203,816 / С	1589
Васильків	988 рік	37,068 / М	1586
Вишгород	946 рік	33,109 / М	
Переяслав-Хмельницький	907 рік	26,273 / М	1585
Чернігівська обл.			
Чернігів	VII століття	282,747 / В	1623
Ніжин	1147 рік	65,830 / С	1625
Прилуки	1092 рік	51,637 / С	1582
Новгород-Сіверський	989 рік	12,375 / М	1620
Сумська обл.			
Ромни	1096 рік	32,582 / М	
Глухів	кінець X ст.	32,051 / М	1644
Білопілья	XI ст.	15,981 / М	
Путівль	X століття	14,886 / М	
Харківська обл.			
Зміїв	XII століття	14,848 / М	
Одеська обл.			
Одеса	1794 рік	1010,54 / Н	
Білгород-Дністровський	IV століття до н. ери	47,727 / М	
Кілія	VII ст. до н. ери	18,745 / М	
Полтавська обл.			
Полтава	IX століття	287,135 / В	
Лубни	988 рік	44,089 / М	1591
Пирятин	1155 рік	16,650 / М	
Хорол	1092 рік	12,540 / М	
Лохвиця	X- XI століття	11,608 / М	
Черкаська обл.			
Черкаси	1147 рік	284,459 / В	
Канів	1078 рік	23,849 / М	1601
Корсунь-Шевченківський	1032 рік	20,850 / М	1585
Звенигородка	до XIII століття	16,269 / М	1792
Луцька обл.			
Луцьк	1085 рік	220,720 / С	1432
Володимир	988 рік	37,910 / М	1324

Місто	Дата заснування	Чисельність населення, тис. / група	Рік магд-го права
Камінь-Каширський	1196 рік	12,477/ М	1430
Любомиль	1287 рік	10,295/ М	1541
Тернопільська обл.			
Збараж	1211 рік	13,346/ М	
Кременець	1226 рік	20,476/ М	1431
Теребовля	1097 рік	13,226/ М	1389
Житомир	1240 рік	261,624/ В	1444
Житомирська обл.			
Коростень	945 рік	56,073/ С	1589
Звягель	1257 рік	55,086/ С	
Овруч	946 рік	15,250/ М	1641
Радомишль	1150 рік	13,685/ М	
Львівська обл.			
Львів	1256 рік	717,273 / К	1356
Броди	XII століття	23,134/ М	1584
Винники	XIII століття	19,037/ М	1666
Городок	1213 рік	16,357/ М	1389
Дрогобич	1233 рік	73,682/ С	1422
Жидачів	1164 рік	10,600/ М	1393
Самбір	1238 рік	34,152/ М	1390
Рівненська обл.			
Рівне	1283 рік	243,873/ С	1492
Дубно	1099 рік	36,901/ М	1498
Острог	1100 рік	13,892/ М	1585
Чернівецька обл.			
Чернівці	XII століття	264,298/ В	1488
Кам'янець-Подільський	II століття	109,000/ С	1374
Полонне	1171 рік	20,172/ М	кін. XVI
Закарпатська обл.			
Ужгород	VIII століття	115,449/ С	
Берегове	XI століття	23,325/ М	
Виноградів	IX століття	25,317/ М	1262
Мукачеве	X століття	85,569/ С	
Свалява	XII століття	17,068/ М	
Хуст	X-XI століття	28,039/ М	
Івано-Франківська обл.			
Долина	кінець X ст.	21,100/ М	1525
Калуш	1241 рік	67,000/ С	1549
Коломия	1240 рік	62,990/ С	1405
АР Крим			
Алушта	VI століття	28,295/ М	
Балаклава	V ст. до н.е.	35,919/ М	
Євпаторія	VI ст. до н.е.	107,040/ С	
Інкерман	VIII-IX століття	12,028/ М	
Керч	V ст. до н.е.	149,566/ М	
Судак	III-VII століття	15,532/ М	
Феодосія	VI ст. до н.е.	69,145/ С	



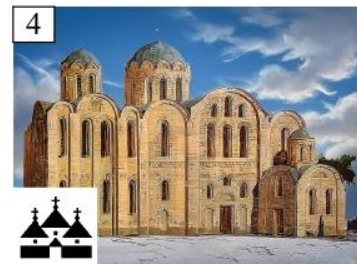
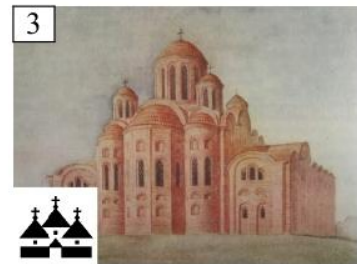
Рис. 2.1. Дислокація міст України, заснованих в період Київської Русі

Показовим прикладом давньоруської урбаністичної форми є Київ часів Ярослава Мудрого. В «Історико-містобудівних дослідженнях Києва» [51] описується комплекс укріплень Верхнього міста, що складався з масивних валів і Золотих воріт. Строго організована структура дитинця поділялася на окремі сектори, пов'язані з обороною, адміністрацією та релігією. Софійський собор, зведений як головна святиня держави, став архітектурною домінантою й формував навколо себе радіальну систему вулиць. На Подолі, що був торговельно-ремісничим центром, структура була значно вільнішою, але підпорядковувалася природному ландшафту – вулиці слідували вигинам берегової лінії, річковим рукавам, старим торговельним шляхам.

Панорама міст та визначні архітектурні пам'ятки, зведені в період Київської Русі в Києві та Чернігові, систематизовано й подано в таблиці 2.2, яка демонструє основні домінанти – сакральні споруди, що формували просторово-композиційну структуру давньоруських центрів.

Таблиця 2.2.
Панорама та визначні пам'ятки зведені в період Київської Русі

Київ часів Київської Русі



- 1 - реконструкція панорами Києва часів Київської Русі;
2 - реконструкція Софії Київської часів Київської Русі;
3 - реконструкція Десятинної церкви часів Київської Русі;
4 - реконструкція Успенського собору часів Київської Русі.

Чернігів часів Київської Русі



- 1 - реконструкція панорами Чернігова часів Київської Русі;
2 - Спасо-Преображенський собор;
3 - Борисо-Глібський собор;
4 - Успенський собор Єлецького монастиря.

У Литовсько-польський період XIV – поч. XVII ст. більшість українських земель потрапляє до сфери впливу Великого князівства Литовського, а згодом – Речі Посполитої. Цей період характеризується змінами в соціальній структурі, системі управління та містобудівних практиках. Перелік міст, заснованих у цей період, систематизовано в табл. 2.3, тоді як їх розташування відображено на рис. 2.2. У містах впроваджується Магдебурзьке право, яке регламентує правовий статус громади, встановлює виборні органи самоврядування, визначає розподіл функцій між міською владою й адміністрацією. Магдебурзьке право мало юридичний та містобудівний вимір: воно передбачало формування ринкової площі як центру міської активності, з розташованими поряд ратушею, торговими рядами, ремісничими цехами та будинками заможних міщан [85].

Таблиця 2.3.

Перелік міст України, заснованих в Литовсько-Польський період

Місто	Дата заснування	Чисельність населення, тис. / група	Рік магд-го права
Київська обл.			
Фастів	1390 рік	44,014 / М	1601
Яготин	1552 рік	18,995 / М	1552
Чернігівська обл.			
Ічня	XIV століття	10,390 / М	
Сумська обл.			
Конотоп	1638 рік	83,543 / С	
Кролевець	1601 рік	22,111 / М	1644
Харківська обл.			
Чугуїв	1627 рік	31,018 / М	
Богодухів	1571 рік	15,176 / М	
Донецька обл.			
Бахмут (Артемівськ)	1571 рік	71,094 / С	
Херсонська обл.			
Берислав	XVI століття	12,400 / М	
Миколаївська обл..			
Очаків	XV століття	13,663 / М	
Одеська обл.			
Ізмаїл	кінець XVI століття	69,932 / С	
Балта	перша пол. XVI ст.	17,854 / М	1746 (76)
Рені	1548 рік	17,736 / М	
Дніпропетровська обл..			
Нікополь	1594 рік	105,160 / С	
Полтавська обл.			
Кременчук	1571 рік	215,271 / С	
Миргород	XVI століття	37,886 / М	

Місто	Дата заснування	Чисельність населення, тис. / група	Рік магд-го права
Черкаська обл..			
Умань	1616 рік	81,525 / С	1663/1760
Сміла	початок XVI століття	65,675 / С	
Золотоноша	1576 рік	27,206 / М	
Городище	XVI століття	14,480 / М	
Тальне	1609 рік	12,839 / М	
Кам'янка	початок XVII століття	10,945 / М	
Луганська обл.			
Старобільськ	1598-1600 роки	16,917 / М	
Вінницька обл..			
Вінниця	1363 рік	356,379 / В	1640
Бар	1425 рік	13,202 / М	1540
Бершадь	1459 рік	17,703 / М	
Гайсин	1545 рік	23,027 / М	1744
Могилів-Подільський	кінець XVI століття	29,925 / М	1743
Немирів	XIV століття	11,826 / М	
Тульчин	1607 рік	14,000 / М	1787
Хмільник	1362 рік	26,916 / М	1448
Ямпіль	XVI століття	13,000 / М	
Волинська обл.			
Ковель	1310 рік	67,585 / С	1518
Рожище	1377 рік	12,483 / М	1567
Тернопільська обл.			
Тернопіль	1540 рік	225,004 / С	1548
Бережани	1375 рік	20,118 / М	1530
Борщів	1456 рік	10,632 / М	1629
Бучач	1397 рік	12,171 / М	1515
Чортків	1522 рік	28,279 / М	
Житомирська обл.			
Бердичів	1430 рік	73,905 / С	
Коростишів	1399 рік	24,129 / М	1779
Львівська обл.			
Борислав	XIV століття	32,473 / М	
Жовква	1368 рік	13,852 / М	1603
Золочів	1442 рік	24,269 / М	1523
Кам'янка-Бузька	1464 рік	10,397 / М	1509
Миколаїв	1570 рік	14,498 / М	
Сокаль	1441 рік	20,373 / М	1424
Стрий	1396 рік	71,005 / С	1431
Яворів	1376 рік	12,785 / М	XV ст.
Рівненська обл.			
Радивилів	1564 рік	10,427 / М	
Сторожинець	1448 рік	14,077 / М	
Хмельницька обл.			
Хмельницький	початок XV століття	274,452 / В	1566
Волочиськ	1463 рік	18,295 / М	
Городок	1362 рік	15,633 / М	

Місто	Дата заснування	Чисельність населення, тис. / група	Рік магд-го права
Дунаївці	1403 рік	15,914/ М	1592
Ізяслав	кінець XIII-XIV ст.	15,996/ М	1583
Красилів	1444 рік	18,356/ М	
Славути	XVII століття	33,794/ М	1633
Старокостянтинів	XVI століття	33,921/ М	1561
Шепетівка	1594 рік	41,800/ М	1619
Закарпатська обл.			
Рахів	1447 рік	15,536/ М	
Івано-Франківська обл.			
Болехів	1371 рік	10,195/ М	1603
Бурштин	1554 рік	12,761/ М	
Надвірна	1596 рік	22,504/ М	1591
АР Крим			
Армянськ	XIV-XVIII століття	22,286/ М	
Бахчисарай	кінець XV століття	26,572/ М	
Білогірськ	XIV-XVIII століття	18,252/ М	



Рис. 2.2. Дислокація міст України, заснованих в Литовсько-Польській період

В дослідженнях І. Могитича про тогочасний містобудівний розвиток територій Галичини та Волині стверджується, що на території сучасної України

чимало міст отримали магдебурзькі привілеї саме в цей час: Львів, Луцьк, Київ, Житомир, Кам'янець-Подільський, Володимир-Волинський, Кременець, Дубно та багато інших. У результаті чого місто набувало регулярнішої структури: прямокутна сітка вулиць, орієнтована на ринкову площу, почала витіснити давні хаотичні планувальні форми [13, 70]. У деяких центрах – передусім у Львові та Кам'янці-Подільському – старі фортифікації поєднувалися з новими бастионними системами, що враховували поширення артилерії. Таким чином, містобудівна модель українських земель увібрала в себе риси середньовічної європейської урбаністики.

Львів став одним із найяскравіших прикладів формування міських кварталів за магдебурзькою моделлю, що підтверджується в роботі Т. Трегубової та Р. Мих «Львів. Історико-архітектурний нарис». Центр міста – Ринок – оточений регулярними кварталами, де розташовувалися кам'яниці з внутрішніми двориками, аркадами та підземними винницями. Домініканський і Латинський катедральні собори, ансамбль Високого замку, численні монастирські комплекси формували вертикальні та горизонтальні осі міста, а брами визначали магістральні напрями руху [116, 70].

О. А. Пламеницька в публікації «Особливості еволюції містобудівної структури Кам'янця-Подільського в XI-XVII ст.», вирізняє його поєднанням унікального природного рельєфу та вдумливого містобудівного рішення. Старе місто знаходиться на скелястому півострові, сформованому вигином річки Смотрич. Фортеця, розбудована в XV–XVI ст., стала містобудівним ядром, яке впливало на планування середмістя. Ринкова площа, ратуша, костели та монастирі вписані у вигини рельєфу, а вулиці формують звивистий рисунок, що відображає топографічні особливості місцевості [82].

Архітектура цього періоду демонструє синтез готичних і ренесансних рис. У Львові, Кам'янці та Луцьку зводяться кам'яні храми, замки та житлові будинки з характерними арковими порталами, стрілчастими вікнами, контрфорсами. Б. В. Колосок в «Пам'ятка архітектури та містобудування :

істор.-архіт. нарис. Луцьк» описує Луцький замок Любарта, як один із найкраще збережених зразків оборонної архітектури Східної Європи XIV–XV ст., вежі, мури та внутрішні двори якого формували військовий та адміністративний центр міста [55].

Л. В. Прибега в «Історичне середовище міста: сутність і засади охорони» описує литовсько-польську добу, як таку, що привнесла нову роль магнатських резиденцій. Чимало міст розвивалися як приватні володіння родів. У таких містах замкові комплекси ставали осередком не лише оборони, а й культурного життя: при них діяли школи, друкарні, монастирі [85].

Панорами міст та визначні архітектурні пам'ятки, зведені в литовсько-польський період у Києві та Чернігові, представлено в табл. 2.4. У ній відображено основні об'єкти міського середовища, що виконували функції, характерні для тогочасної структури поселень.

Таблиця 2.4.

Панорама та визначні пам'ятки зведені в Литовсько-Польський період



Чернігів часів Литовсько-Польського періоду



1



- 1 - П'ятницька церква часів Литовсько-Польського періоду;
 2 - будинок Феодосія Єлецького монастиря;
 3 - келії Єлецького монастиря.

Розвиток міст у цей період пов'язаний також із розбудовою укріплених ліній на південному прикордонні. Виникали ланцюги фортець – Брацлав, Вінниця, Бар, Меджибіж [52]. У Львові сформувалися вірменська, єврейська, руська та латинська громади, кожна з яких мала власні культові споруди, школи, лікарні та кварталні структури. Це збагачувало місто стильовою різноманітністю [13].

В. В. Вечерський в дослідженні «Гетьманські столиці України» описує *Період Гетьманщини (1648-1781pp.)* як новий етап у розвитку українських міст, коли політичні, економічні та культурні процеси створили умови для розширення урбаністичної мережі та формування власної адміністративної системи. Після Визвольної війни середини XVII ст. на Лівобережжі й Слобожанщині утворилася густіша мережа поселень, що швидко перетворювалися на укріплені міста-фортеці. Саме в цей період українське містобудування набуває чітко вираженого регіонального характеру: фортифікаційні елементи поєднувалися з традиційним плануванням і новими адміністративними потребами. Гетьманська держава потребувала розгалуженого простору управління, що привело до формування цілої системи полкових міст і сотенних центрів. Полтава, Чернігів, Ніжин, Прилуки, Глухів, Конотоп, Стародуб та інші стали не лише військовими форпостами, а й політичними й економічними центрами [23]. Повний перелік історичних міст,

що виникли в період Гетьманщини, наведено в табл. 2.5, а місця їх дислокації зображено на рис. 2. 3.

Таблиця 2.5.
Перелік міст України, заснованих в період Гетьманщини

Місто	Дата заснування	Чисельність населення, тис. / група	Рік магд-го права
Сумська обл.			
Суми	1655 рік	256,474 / В	
Лебедин	1654 рік	23,892 / М	
Тростянець	середина XVII ст.	19,544 / М	
Харківська обл.			
Харків	1654 рік	1 421,125 / Н	
Балаклія	1663 рік	29,921 / М	
Мерефа	середина XVII ст.	20,417 / М	
Люботин	середина XVII ст.	20,001 / М	
Вовчанськ	1674 рік	18,127 / М	
Берестин (Красноград)	1731 рік	17,500 / М	
Куп'янськ	1685 рік	11,000 / М	
Донецька обл.			
Горлівка	1779 рік	239,828 / С	
Слов'янськ	1645 рік	105,141 / С	
Запорізька обл.			
Запоріжжя	1770 рік	710,052 / К	
Мелітополь	XVII століття	148,851 / С	
Оріхів	1775 рік	14,136 / М	
Херсонська обл.			
Херсон	1778 рік	279,131 / В	
Каховка	1781 рік	34,749 / М	
Олешки (Цюрупинськ)	1711 рік	24,124 / М	
Миколаївська обл.			
Первомайськ	1743 рік	62,426 / С	
Дніпропетровська обл.			
Дніпро (Дніпропетровськ)	1778 рік	956,502 / Н	
Кривий Ріг	середина XVII ст..	646,748 / К	
Кам'янське (Дніпродзержинськ)	1750 рік	226,845 / С	
Павлоград	1780 рік	110,144 / С	
Самар (Новомосковськ)	1687 рік	69,855 / С	
Луганська обл.			
Лисичанськ	1710 рік	95,031 / С	
Сватове	1665 рік	16,420 / М	
Вінницька обл.			
Іллінці	сер XVII століття	10,405/ М	1757
Львівська обл..			
Шептицький	1692 рік	64,297/ С	
Кіровоградська обл..			
Кропивницький	1754 рік	215,445/ С	
Бобринець	1767 рік	10,396/ М	

Місто	Дата заснування	Чисельність населення, тис. / група	Рік магд-го права
Новомиргород	1740 рік	10,715/ М	
Новоукраїнка	сер XVIII століття	16,080/ М	
Олександрія	1751 рік	76,097/ С	
Івано-Франківська обл.			
Івано-Франківськ	1662 рік	238,196/ С	1662

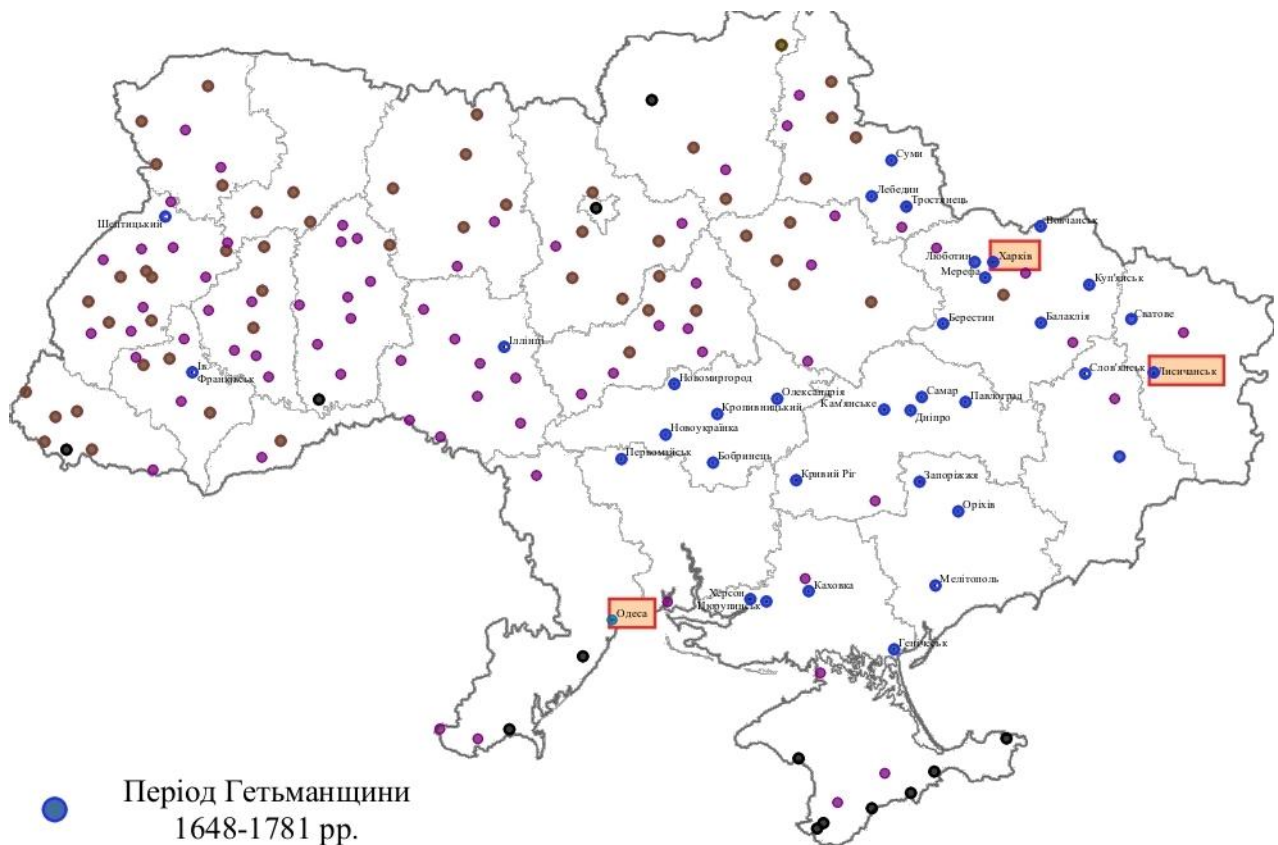


Рис. 2.3. Дислокація міст України, заснованих в період Гетьманщини

Укріплення гетьманських міст мало комплексний характер: будувалися земляні бастіони, палісади, рови, вали, вежі та брами. Типовим було кільцеве або овальне планування, пристосоване до топографії місцевості. Багато міст розташовувалися на мисах, схилах або місцях природного підвищення. На Лівобережжі фортеці часто мали кілька поясів укріплень: внутрішній дитинець та зовнішні вали, між якими розташовувалися житлові квартали та органи адміністрації. Глухів – столиця Гетьманщини у XVIII ст. – є одним із найкращих прикладів містобудівної структури цього періоду. Його укріплення склалися з валів і ровів, а міський простір поділявся на кілька

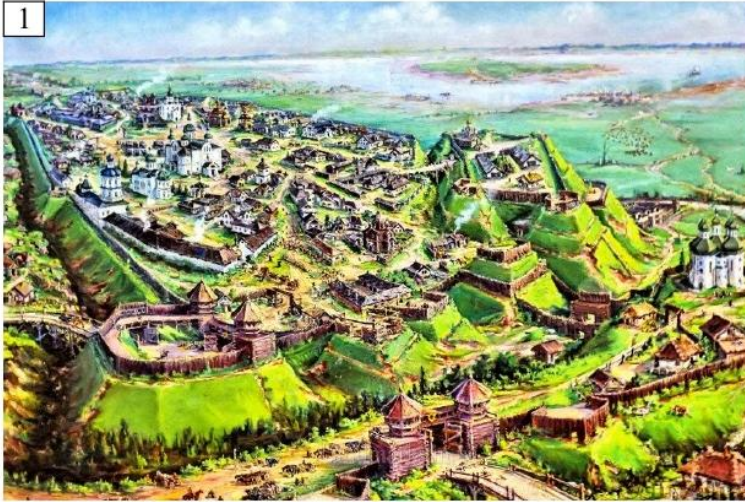
функціональних зон: адміністративний квартал, де розташовувалися гетьманські установи; церковна зона з ансамблями Михайлівської та Троїцької церков; ремісничі та торговельні райони. Подібна структура простежується й у Батурині, де резиденція гетьмана включала в себе палацово-адміністративний комплекс, укріплення та духовні осередки. У Ніжині, одному з найбільших полкових міст, формування урбаністичної структури відбувалося під впливом торговельних функцій. Відомі грецькі та купецькі квартали, вибудовані вздовж торгових магістралей, стали своєрідною візитівкою міста. Тут розташовувалися численні кам'яниці купців, склади, торговельні лавки. Місто мало виразну лінійну структуру, підпорядковану торговому шляху Новгород-Сіверський – Київ. Подібні міста формували «торговельний хребет» Гетьманщини і сприяли розвитку економіки [22]. Релігійні споруди стають домінантами міського простору, а стилем епохи постає українське бароко (табл. 2.6).

Таблиця 2.6.

Панорама та визначні пам'ятки зведені в період Гетьманщини



Чернігів часів Гетьманщини



- 1 - реконструкція панорами Чернігова часів Гетьманщини;
- 2 - Катериненська церква (поруйнована війною);
- 3 - Троїцький собор;
- 4 - Чернігівський колегіум.

На думку Л.В. Прибеги архітектура українських міст у цей час набуває нового змісту. Храми, монастирі, дзвіниці та братські комплекси створюють цілісні ансамблі, що визначають вертикальну структуру міст. Прикладами є Троїцький собор у Чернігові, Миколайівська та Воскресенська церкви в Ніжині, Спасо-Преображенський собор у Сумах, Покровська та Успенська церкви в Харкові [85].

Характерними рисами українського бароко були багатоярусні бані, пластичні форми, багатство декору, відчуття вертикалі та світло-тіньове моделювання. Монастирські комплекси – зокрема Єлецький у Чернігові, Вознесенський у Переяславі – ставали своєрідними центрами духовного та культурного життя [13]. Гетьманщина також принесла розвиток адміністративної забудови. Будинки полкових канцелярій у Ніжині та Полтаві стали важливими елементами міського середовища.

З початком *Просвітництва в складі імперій* в кін. XVIII ст. кардинально трансформуються українські міста, що перебували у складі Російської та

Австрійської імперії (табл. 2.7., рис. 2.4.). Ліквідація залишків автономного устрою Гетьманщини та зміцнення імперської адміністративної системи стали підґрунтям масштабних урбаністичних перетворень. Відтепер розвиток міських поселень набуває системного характеру, а їх планування спирається на принципи класицизму, що передбачали сувору геометрію, симетрію та підпорядкування простору раціональній організації. Поширення ідей доби Просвітництва мало суттєвий вплив на архітектурно-містобудівні концепції. Імперські адміністрації запроваджують практику створення проєктів регулярних планів міст, у яких чітко визначаються функціональні зони, їх розміщення та взаємозв'язки. Новий підхід передбачав відхід від традиційного природно сформованого середовища та поступовий перехід до упорядкованої, логічно вивіреної структури. Важливим елементом цього процесу було функціональне зонування, що тепер застосовувалося свідомо й передбачало відокремлення адміністративних, житлових, торговельних, військових та виробничих секторів [85, 13].

В. О. Ленченко зазначає, що у практиці того часу використовуються різноманітні розпланувальні схеми – прямокутно-сітчаста, радіальна, похилосітчаста, перехресно-рядкова, діагональна. Найпоширенішою стає прямокутно-сітчаста, простота якої відповідала вимогам швидкого розвитку нових територій [61]. Структурними центрами міст виступають площі, що виконують адміністративні, торговельні й церемоніальні функції. Їх композиційна домінанта підкреслюється ордерною архітектурою громадських споруд – магістратів, храмів, навчальних закладів [115].

Особливо стрімко урбаністичні процеси розвивалися на Півдні України, де здійснювалось масштабне колонізаційне освоєння степових територій [121]. Дослідник містобудування півдня України В. І. Тимофієнко наголошує, що саме тут із сільських поселень розвиваються міста, що формуються на основі регулярних планувальних принципів, зокрема Єлизаветград, Олександрівськ, Нікополь, Новомиргород, Херсон, Миколаїв, Одеса, Катеринослав. Більшість із

них від початку або в процесі подальшого розвитку отримують регулярне планування з прямокутно-сітчастою структурою, що дозволяло швидко організувати забудову, ефективно формувати міські квартали, а також раціонально розміщувати адміністративні установи, порти та промислові комплекси. У Криму аналогічні містобудівні моделі застосовуються під час формування Севастополя та Сімферополя, які проєктуються як стратегічні та адміністративні центри півострова [114].

У табл. 2.7 та на рис. 2.4 подано перелік міст України, заснованих у періоди Просвітництва в складі імперій, індустріалізації, модернізму та повоєнного часу. Об'єднання цих хронологічних етапів у межах однієї таблиці зумовлене тим, що в зазначені періоди процес активного заснування нових міст на території України значною мірою втрачає інтенсивність. Натомість провідним стає розвиток, просторове розширення та функціональна трансформація вже сформованих міських центрів. У зв'язку з відносно незначною кількістю нових міських утворень у ці періоди їх перелік узагальнено в межах однієї таблиці.

Таблиця 2.7.
Перелік міст України, заснованих в періоди Просвітництва в складі імперій, індустріалізації, модернізму та повоєнний час

Місто	Дата заснування	Чисельність населення, тис. / група	Рік магд-го права
Донецька область			
Донецьк	1869 рік	901,645 / Н	
Маріуполь	1780 рік	425,681 / В	
Горлівка	1779 рік	239,828 / С	
Краматорськ	1860-ті роки	147,145 / С	
Запорізька область			
Токмак	1784 рік	29,573 / М	
Гуляйполе	1785 рік	13,000 / М	
Херсонська область			
Нова Каховка	1950 рік	44,427 / М	
Скадовськ	1894 рік	16,969 / М	
Миколаївська область			
Миколаїв	1788 рік	430,011 / В	

Вознесенськ	кінець XVIII ст.	34,404 / М	
Одеська область			
Одеса	1794 рік	1010,54 / Н	
Болград	1821 рік	14,818 / М	
Луганська область			
Луганськ	1795 рік	397, 677 / В	
Алчевськ	1895 рік	107,438 / С	
Сорокине (Краснодон)	1906 рік	43,683 / М	
Вінницька область			
Жмеринка	кінець XIX століття	33,315 / М	
АР Крим			
Севастополь	1783 рік	344,853/ В	
Сімферополь	1784 рік	338,319/ В	
Саки	XIX століття	23,391/ М	
Ялта	1837 рік	78,200/ С	

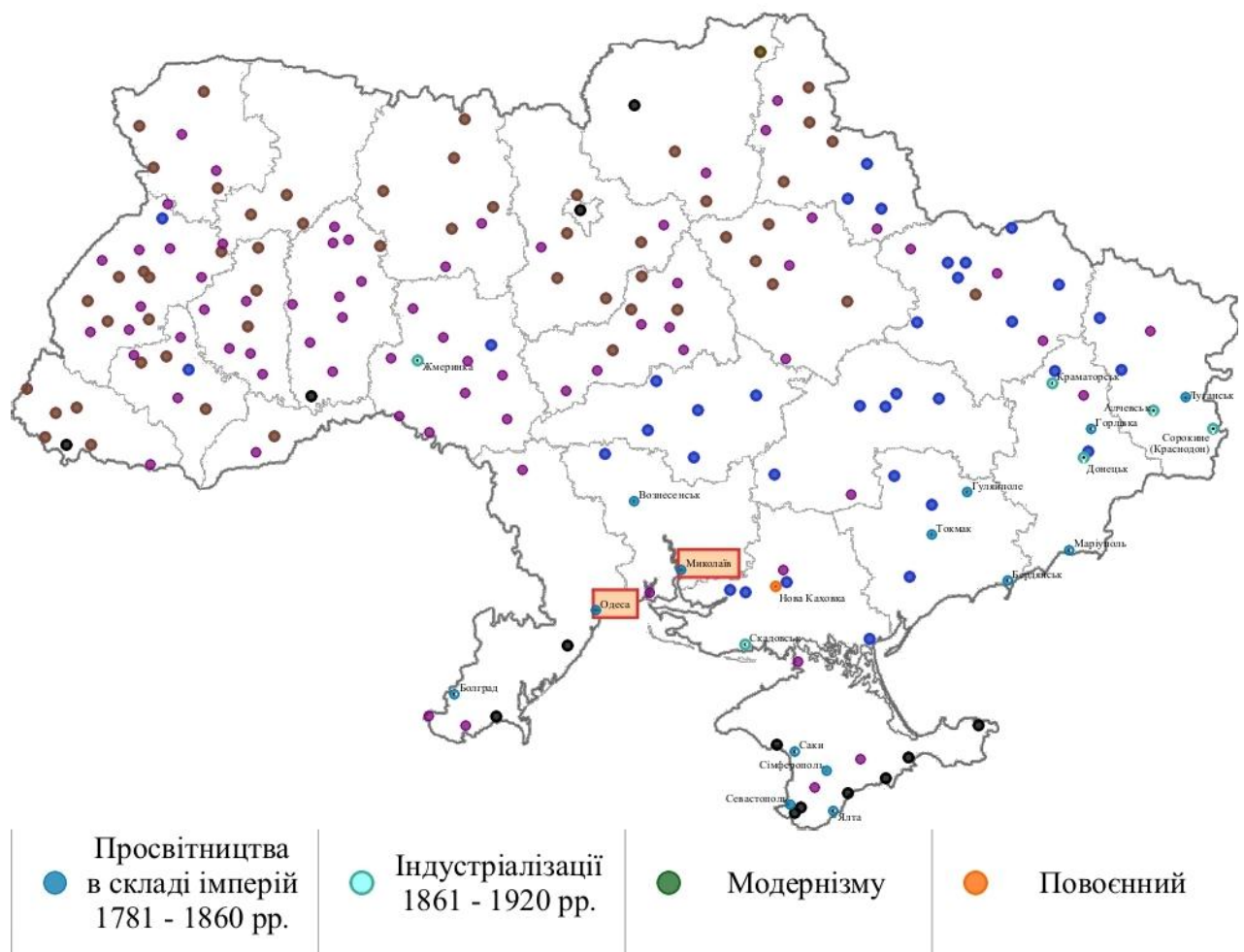


Рис. 2.4. Дислокація міст України, заснованих в періоди Просвітництва в складі імперій, індустріалізації, модернізму та повоєнний час

Значних змін зазнає містобудівна ситуація і в старих центрах. У Львові після демонтажу міських валів формується бульварне кільце, що закладає основу для подальшого просторового розвитку [116]. У Києві, Харкові, Чернігові, Полтаві та багатьох інших містах розробляються й затверджуються регулярні плани, що враховували специфіку рельєфу та існуючу забудову. У Полтаві реалізовано один із найвиразніших класицистичних ансамблів – Круглу площу, сплановану А. Захаровим як зразковий урядово-адміністративний центр [13].

Історико-містобудівні дослідження за редакцією В. В. Вечерського та В. І. Тимофієнка [51, 52, 115] описують нові якості міського простору: вулиці вирівнюються, ширина магістралей узгоджується з висотою забудови, а квартали отримують чіткі геометричні обриси. Організація площ стає важливим інструментом композиційного формування міста – вони або набувають значних розмірів, або групуються у систему взаємопов'язаних відкритих просторів. Водночас розвивається міська інфраструктура: з'являються фонтани, освітлювальні ліхтарі, кам'яне мощення, мости, бульвари та сквери.

Архітектурні тенденції XIX ст. відзначаються стилістичним різноманіттям: від пізнього класицизму до еkleктики та історизму. Багато будівель зводиться за типізованими проєктами, однак важливі громадські споруди отримують індивідуальні композиційні рішення [129]. З'являються знакові об'єкти: червоний корпус Київського університету (В. Беретті), численні прибуткові будинки в Києві, Харкові та Одесі, навчальні заклади і театральні споруди.

Панорами міст і визначні архітектурні пам'ятки, зведені в період Просвітництва у Києві, Чернігові та Миколаєві, подано в таблиці 2.8. У ній відображено ключові споруди міського середовища, що виконували сакральні, освітні, адміністративні та житлові функції відповідно до суспільних потреб того часу.

Таблиця 2.8.

Панорама та визначні пам'ятки зведені в період Просвітництва в складі імперій

Київ часів Просвітництва в складі імперій



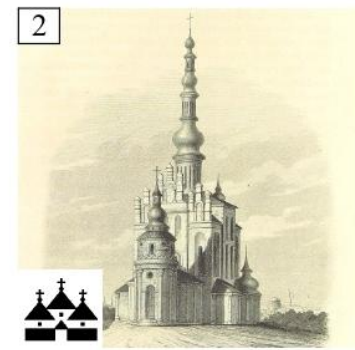
- 1 - панорама Києва часів Просвітництва в складі імперій;
- 2 - Софія Київська часів Просвітництва в складі імперій;
- 3 - Університет ім. Т. Шевченка;
- 4 - Інститут шляхетних дівчат (зазнав перебудову з часом).



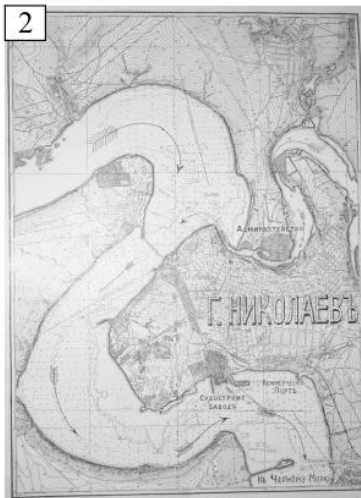
Чернігів часів Просвітництва в складі імперій



- 1 - панорама Чернігова часів Просвітництва в складі імперій;
- 2 - Пятницька церква часів Просвітництва в складі імперій;
- 3 - будинок архієпископа;
- 4 - Казанська церква (поруйнована війною).



Миколаїв часів Просвітництва в складі імперій



- 1 - панорама Миколаїва часів Просвітництва;
 2 - мапа Миколаїва часів Просвітництва в складі імперій;
 3 - Адміралтійський собор;
 4 - будинок командира флоту (зазнав перебудову з часом);
 5 - адміралтійство (зазнав перебудову з часом).

XIX століття стало періодом інтенсивного зростання та структурної перебудови українських міст. На початку століття триває реалізація класицистичних принципів, однак поступово містобудівна практика відходить від суворої геометричності та починає адаптовувати регулярні схеми до особливостей рельєфу та історичної забудови [85, 13].

У міському середовищі посилюється роль громадських центрів, які формуються навколо площ, бульварів та магістралей, що забезпечують просторову цілісність і композиційну завершеність міста. Ансамблі громадських будівель – адміністративних споруд, навчальних закладів, театрів – визначають візуальне й функціональне ядро міських утворень. Прикладами цього є Приморський бульвар в Одесі, реконструйовані площі в Полтаві, структурне об'єднання Верхнього міста, Подолу та Печерська в Києві, формування центрального району Хрещатика. [51, 115].

Переломним моментом стає реформа 1861 р., що відкрила можливості для інтенсивного розвитку промисловості, створення залізничної мережі та поширення фабрик і заводів – *період індустріалізації*. У багатьох містах виникають нові промислові зони, які часто розташовуються на околицях, але впливають на загальну динаміку зростання. Навколо підприємств формуються робітничі поселення – передмістя з характерною одноповерховою забудовою, що згодом інтегруються в загальну структуру міст [85]. У другій половині XIX ст. міста починають втрачати чіткі кордони, забудова виходить за межі колишніх оборонних зон, а густота населення зростає. Розширення транспортної інфраструктури, поява вокзалів, мостів, шосейних сполучень сприяють формуванню нових міських вузлів і зміцненню економічних зв'язків. Однією з характерних ознак епохи стає зростання ролі громадських споруд у міському житті (табл. 2.9): вокзали, банки, торговельні біржі та криті ринки перетворюються на центри активності [13].

Таблиця 2.9.
Панорама та визначні пам'ятки зведені в період індустріалізації







Разом з архітектурними змінами відбувається глибока трансформація структури міських просторів. Міста диференціюються на адміністративні, торговельні, промислові, освітні та транспортні осередки. Центри набувають видовжених форм і насичуються функціонально спорідненими об'єктами – банками, готелями, пасажами, комерційними будівлями [50].

Досліджуючи планувальний розвиток міського планування цього періоду О. М. Сердюк зазначає, що міські площі частково втрачають свою ритуальну функцію та зменшуються за масштабами, тоді як вулиці стають ключовими елементами просторового устрою, утворюючи фронтально забудовані коридори [110, 109]. Наприкінці XIX – на початку XX ст. відчутно активізується розвиток культової архітектури в ретроспективних стилях та зростає поширення модерну – напрямку, що поєднує функціональність із художньою експресією, символізмом та індивідуальністю пластичних форм. Модерн активно застосовується у будівництві прибуткових будинків, особняків, адміністративних та громадських споруд. До найпомітніших прикладів належать: будинок земства в Полтаві (В. Кричевський), художня школа в Харкові (К. Жуков), будинок страхового товариства «Дністер» у Львові, критий ринок у Києві [85]. У той же час зберігається й ретроспективна стилістика, зокрема у культовому будівництві. Знаковими пам'ятками стають Троїцький собор Почаївської лаври (О. Щусев), Миколаївський костел у Києві (В. Городецький), а також низка церков у Києві, Сумах та інших містах [63].

Період модернізму 1920-х років відзначається інтенсивним розвитком авангардних напрямів – конструктивізму та раннього функціоналізму. Архітектура зосереджується на соціальних функціях будівлі, простоті форм і технологічності. Найяскравішою пам'яткою конструктивізму в Україні є будинок Держпрому в Харкові, що став символом індустріальної доби. До цього періоду належать також житлові комплекси, навчальні заклади, клуби та інші будівлі, що орієнтовані на нові соціальні функції (табл. 2.10). У містобудівній практиці цього часу важливе місце посідає зонування території,

відповідно до виробничих, транспортних та житлових потреб. Міста набувають рис індустріальних центрів з вираженою ієрархією функціональних зон [13].

Таблиця 2.10.
Панорама та визначні пам'ятки зведені в період модернізму

Київ часів модернізму	
<p>1</p>  <p>1 - панорама Києва часів індустріалізації; 2 - інститут шляхетних дівчат (після перебудови); 3 - бібліотека ім. Вернадського; 4 - річковий вокзал; 5 - будинок лікаря.</p>	<p>2</p>  <p>3</p>  <p>4</p>  <p>5</p> 
Чернігів часів модернізму	
<p>1</p>  <p>1 - панорама Чернігова періоду модернізму; 2 - обласний молодіжний центр (поруйнований війною); 3 - залізничний вокзал; 4 - будинок Чернігівської електростанції.</p>	<p>2</p>  <p>3</p>  <p>4</p> 

Миколаїв часів модернізму



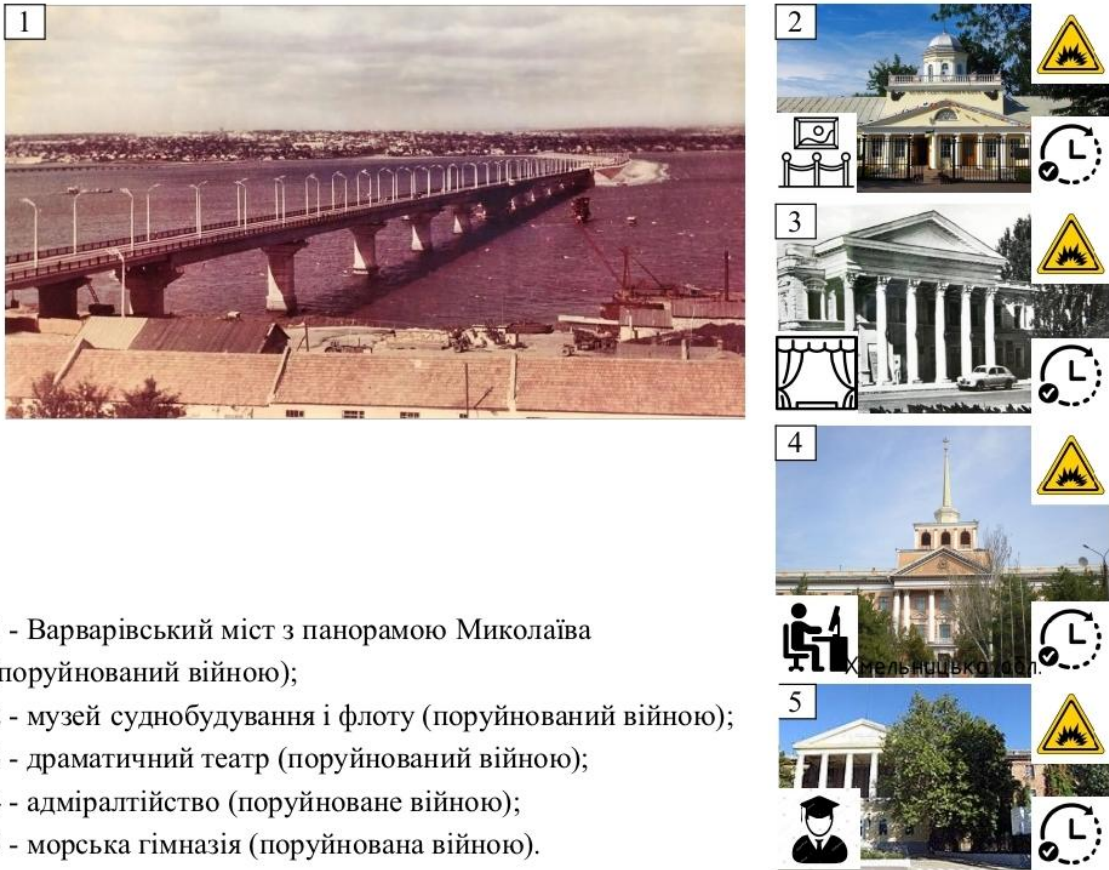
- 1 - вулиця Соборна в Миколаєві періоду модернізму;
- 2 - трамвайна підстанція;
- 3 - драматичний театр (заснав перебудову з часом);
- 4 - школа №39;
- 5 - прохідна заводу ім. Андре Марті.

В *повоєнний період* домінує сталінський ампір: у містах зводяться величні ансамблі площ і проспектів, що формують ідеологічно навантажений образ міських центрів. Така архітектурно-містобудівна політика була тісно пов'язана з утвердженням радянської державної ідеології, яка використовувала архітектуру як інструмент символічної демонстрації політичної влади. Унаслідок цього значна увага приділялася створенню парадних композицій і монументальних домінант, що нерідко супроводжувалося спрощенням або руйнуванням історично сформованого середовища та частковою втратою автентичних рис історичних міських центрів [85]. А Панорами міст і визначні архітектурні пам'ятки, зведені у повоєнний період у Києві, Чернігові та Миколаєві, представлено в таблиці 2.11. У ній відображено будівлі, що забезпечували нові функціональні потреби міст, які стрімко розвивалися, зокрема об'єкти культурно-видовищного призначення, інфраструктури та транспорту.

Таблиця 2.11.
Панорама та визначні пам'ятки зведені в повоєнний період

Київ в повоєнний період	
<p data-bbox="263 398 304 434">1</p>  <p data-bbox="263 907 821 1075">1 - Софіївська площа повоєнного періоду; 2 - готель Салют; 3 - палац Україна; 4 - міст Патона.</p>	<p data-bbox="1085 398 1126 434">2</p>  <p data-bbox="1085 571 1173 645">  </p> <p data-bbox="1085 660 1126 696">3</p>  <p data-bbox="1085 761 1173 840">  </p> <p data-bbox="1085 862 1126 898">4</p> 
Чернігів в повоєнний період	
<p data-bbox="263 1205 304 1240">1</p>  <p data-bbox="263 1848 1045 2016">1 - панорама Чернігова повоєнного періоду; 2 - театр ім. Т. Г. Шевченка (порушований війною); 3 - курган слави на Болдиних горах (порушований війною); 4 - головний поштамп (порушований війною).</p>	<p data-bbox="1085 1205 1126 1240">2</p>  <p data-bbox="1085 1344 1173 1422">   </p> <p data-bbox="1085 1444 1126 1480">3</p>  <p data-bbox="1085 1825 1126 1861">4</p>  <p data-bbox="1085 1937 1173 2016">   </p>

Миколаїв в повоєнний період



А. Шамраєва, досліджуючи повоєнний розвиток Полтави зазначає, що з сер. 1950-х рр. архітектура радянської доби переходить до масового індустріального житлового будівництва, спрямованого на швидке забезпечення житлом. Формуються великі райони, які кардинально змінюють структуру міського простору. Розширюються транспортні мережі, зростає кількість соціальних закладів – лікарень, шкіл, їдалень, спортивних комплексів [125].

Дані дослідження містять історичний матеріал, сформований в зведену таблицю (Додаток Г) та відображає закономірності формування поселень: розвиток давньоруських міст, поширення магдебурзького права, колонізацію південних і східних територій, формування регулярної забудови та ансамблевих центрів, еволюцію монастирських і замкових комплексів, появу нових функцій міст у ХІХ–ХХ ст. Принципова схема історичного середовища (рис. 2.5) наочно засвідчує, що історичні міста України формувалися впродовж багатьох століть під впливом природно-ландшафтних чинників, оборонних потреб, торговельної діяльності, державних трансформацій та культурних нашарувань.

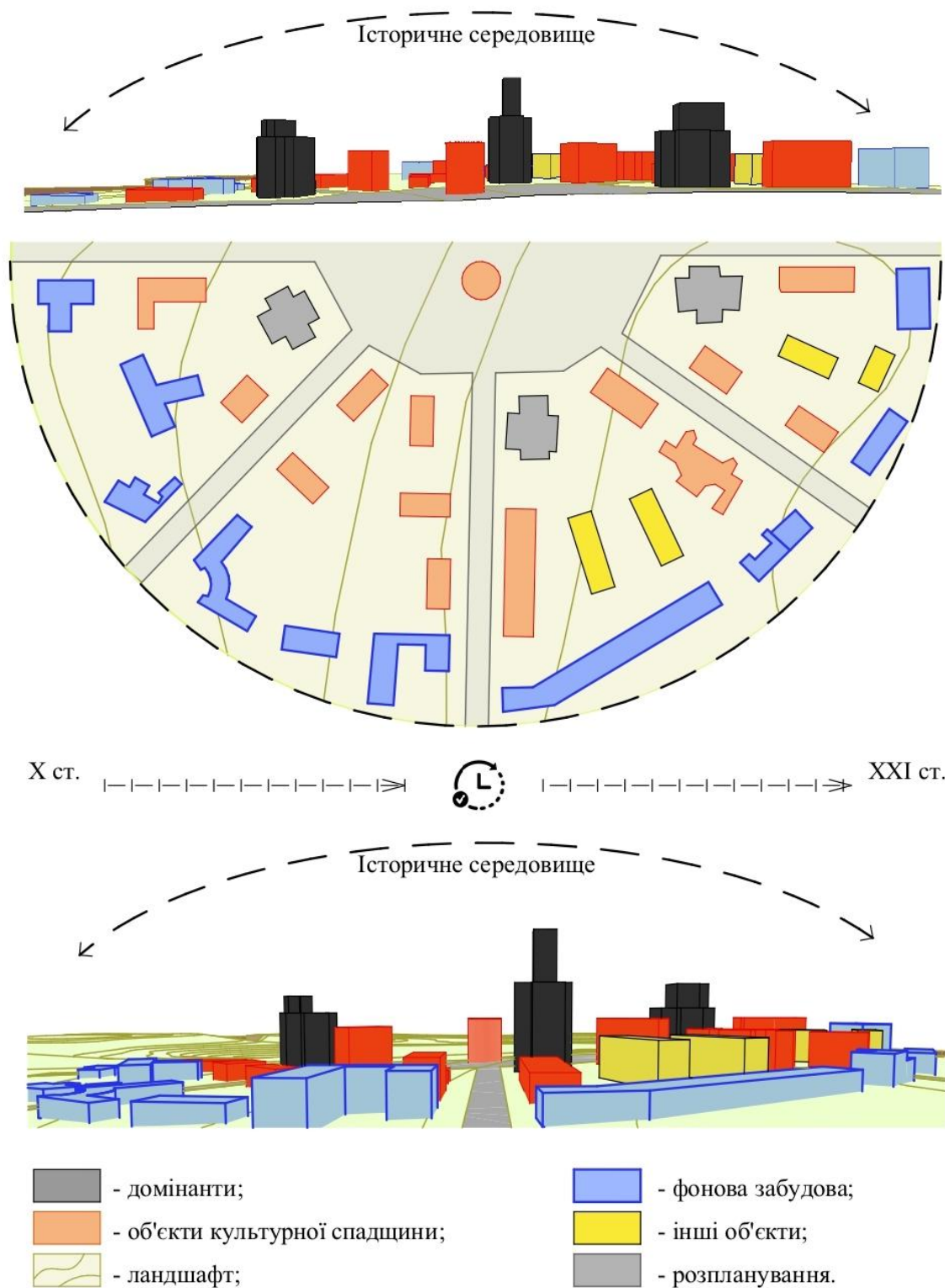


Рис. 2.5. Принципова схема історичного середовища старовинного міста

В містобудівних дослідженнях зазначених авторів наголошується на усвідомленні поняття історичного середовища, як цінного предметно-просторового оточення, розвинутого в часі, яке створює неповторний образ кожного міста. Поняття історичного середовища розкриває у своїх роботах

Л.В. Прибега «історичне середовище – це пам'яткоохоронна категорія, якою визначається простір історичного міста, зорганізований в умовах характерного ландшафту історично успадкованими плануванням та системою будівель і споруд, наповнений історико-культурною змістовністю й віддзеркалює традиції життєдіяльності місцевих мешканців».

Історико-культурна значущість середовища, яке розвиваючись хронологічно, набуло певної сукупності матеріальних та духовних складових виражена в просторовому каркасі поселення. Він сформований досить стабільними у часі складовими – природним ландшафтом, пам'ятковими будівлями та спорудами, планувальною мережею вулиць та майданів, рядовою забудовою. Духовна основа виражена історико-культурною змістовністю історичного середовища, що відображає різні соціальні відносини, побутові традиції, зберігає пам'ять про історичні події, багато в чому визначала характер його забудови та планування [86].

Саме ця взаємодія природної основи та антропогенної організації простору визначає індивідуальність історичного міста, забезпечує безперервність його розвитку та зумовлює необхідність збереження і відтворення ключових структурних характеристик у процесах сучасного післявоєнного відновлення.

2.2. Історичний ареал міста як комплексна форма охорони історичного середовища.

У зв'язку зі здійсненням військової агресії проти України та масштабними руйнуваннями територій Верховною Радою України ухвалено Закон України № 2254-IX від 12.05.2022 р. «Про внесення змін до деяких законів України щодо першочергових заходів реформування сфери містобудівної діяльності» [90], яким доповнено положення Закону України № 3038-VI від 17.02.2011 р. «Про регулювання містобудівної діяльності» [101]. Зокрема, у статті 15² визначено, що програма комплексного відновлення території територіальної громади (її частини) має містити аналіз негативних

впливів, які зумовили необхідність її розроблення, у тому числі щодо традиційного характеру середовища, історичних ареалів населених місць та об'єктів культурної спадщини, а також інформацію про шкоду, заподіяну бойовими діями таким об'єктам. У чинній редакції закону передбачено, що охорона та збереження культурної спадщини і традиційного характеру середовища населених пунктів визначаються комплексним планом просторового розвитку території громади.

Традиційний характер середовища трактується законодавством [98] як історично успадкований вигляд та об'ємно-просторовий устрій історичного населеного місця. Відповідно до п.4 ст. 32 цього закону «з метою захисту традиційного характеру середовища населених місць вони заносяться до Списку історичних населених місць України, у кожному з них визначається один або більше історичний ареал...». Список історичних населених місць України [97] затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 26.07.2001 № 878. Серед них є ті, забудова яких зазнала руйнувань та продовжує знищуватись внаслідок сучасної військової агресії РФ – Одеса, Львів, Київ, Харків, Чернігів, Суми, Бахмут, Миколаїв та багато інших.

Складанню Списку передувала кропітка робота групи науковців. Про це детально викладено В. В. Вечерським в публікації «Нормативно-правові впливи на збереження історичного образу міста». У колишньому СРСР та Українській РСР на державному рівні було сформовано низку офіційних переліків історичних населених пунктів, кількість яких варіювалася від 19 до 375 позицій. Поряд із цим існували наукові напрацювання, зокрема перелік, укладений на початку 1990-х років інститутом НДІТІАМ, що охоплював 1399 історичних поселень. Одним із перших документів став затверджений 5 серпня 1968 року Держбудом УРСР «Список стародавніх міст, селищ і сіл Української РСР, проекти планування і забудови яких підлягали погодженню з органами охорони пам'яток культури», до якого увійшло 108 міст, 50 селищ міського типу та 145 сіл. Наступним етапом стало ухвалення 24 листопада 1976 року

постанови Ради Міністрів УРСР № 532, якою затверджено «Перелік старовинних малих і середніх міст та інших населених пунктів», що містив 39 об'єктів, переважно доби Київської Русі (33 міста, 2 селища міського типу та 4 села). У 1982 році Держбуд УРСР видав методичні рекомендації з дослідження історико-містобудівної спадщини, додатком до яких став перелік із 185 поселень із цінною архітектурно-містобудівною спадщиною, сформований на основі списку 1968 року та результатів натурних досліджень провідних фахівців. Подальшим кроком стало затвердження 17 січня 1986 року наказом Міністерства культури СРСР № 23 загальносоюзного «Списку історичних міст та інших населених пунктів», для яких проекти планування, забудови та реконструкції підлягали обов'язковому погодженню з центральними органами охорони культурної спадщини. Цей список, погоджений з Держбудом СРСР, містив 19 українських міст [21].

На сьогоднішній день чинним є «Порядок визнання населеного місця історичним», затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 03.07.2006 № 909. Тут уточнюється поняття «історичне населене місце – місто, селище чи село, яке зберегло повністю або частково свій історичний ареал з об'єктами культурної спадщини і пов'язані з ними планування та форму забудови, типові для певних культур або періодів розвитку, та занесене до Списку історичних населених місць. Місто, селище та село може бути визнано історичним, якщо воно відповідає щонайменше двом з таких критеріїв: наявність історичних, архітектурних, ландшафтних та садово-паркових об'єктів культурної спадщини, які мають містоутворювальне значення; планування відповідно до минулих історичних епох (до початку ХХ століття); збереження основних композиційних центрів та композиційних осей населених місць; наявність рядової історичної забудови» [94].

Зауважимо, що в затверджений Список внесено міста та селища міського типу (села не включено). В межах даного дослідження виникає необхідність звуження переліку лише для історичних міст. Для цього наведемо поняття

«місто» відповідно чинного законодавства. Згідно п. 3 ст. 1 ЗУ «Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України» [99], місто є населеним пунктом з переважно компактною забудовою, загальна чисельність жителів якого становить не менш як 10 тисяч. Наведемо також класифікацію по групах населених пунктів в залежності від чисельності населення, згідно ДБН Б.2.2-12:2019 «Планування та забудова територій» [32]:

- малі (М), чисельністю до 50 тис. осіб;
- середні (С) – 50 до 250 тис. осіб;
- великі (В) – 250 до 500 тис. осіб;
- крупні (значні) (К) – 500 до 800 тис. осіб;
- найкрупніші (найзначніші) (Н) – понад 800 тис. осіб.

Сформовано перелік історичних міст (Додаток Д) на основі Списку історичних населених місць України [97], взявши до уваги трактування поняття міста відповідно до [99] діючого законодавства. Перелік міст подано в блоках по областях, відповідно адміністративному поділу, в градації чисельності населення – від найкрупніших до найменших. Загальна кількість історичних міст України – 193. Насиченість областей України історичними містами наочно наведено на рис. 2.6.

На сьогоднішній день до основних напрямів державної політики щодо забезпечення сталого розвитку населених пунктів віднесено охорону і раціональне використання пам'яток культурної спадщини, що зазначається в схваленій Постановою Верховної Ради України від 24.12.1999 №1359-XIV «Концепції сталого розвитку населених пунктів» [93]. Один із факторів створення повноцінного життєвого середовища поселень є «здійснення заходів щодо охорони і реставрації пам'яток історії та культури, архітектури та містобудування...».

Водночас у діючому Законі України № 156-VIII «Про засади державної регіональної політики» [92] від 05.02.2015р. зазначено також принцип «історичної спадкоємності – врахування та збереження позитивних надбань

попереднього розвитку регіонів». Спадкоємність розвитку міста прямо демонструє історико-культурна цінність його середовища.

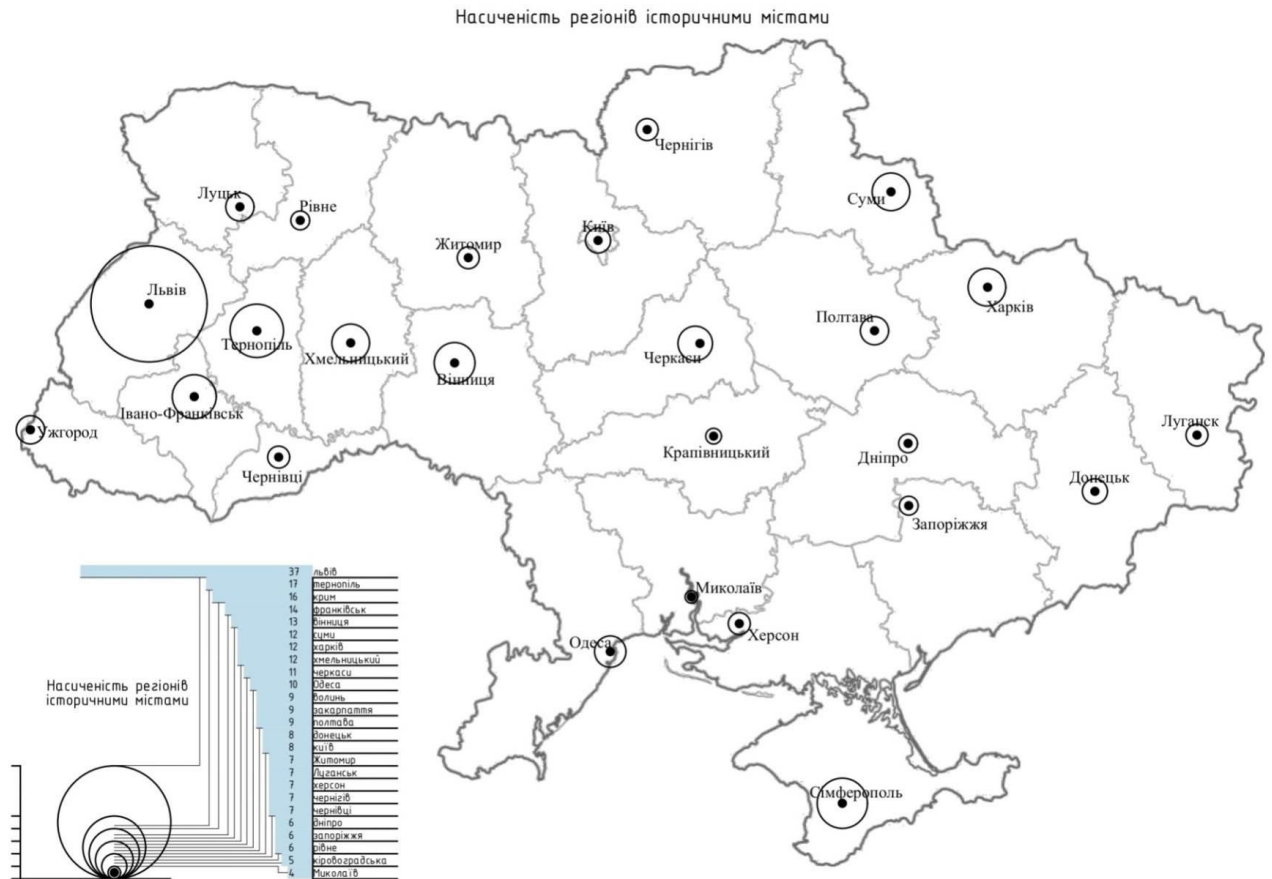


Рис. 2.6. Насиченість областей України історичними містами

Найбільш цінна територія старовинного міста поєднує наявну систему давнього планування; історичні панорами та силует; квартали та вулиці з розосередженими пам'ятками; характерну рядову забудову минулих літ; археологічний шар; ділянки цінного ландшафту. Такі осередки історичного середовища, відповідно до ЗУ «Про охорону культурної спадщини» [98] термінологічно іменуються як *історичні ареали* населених місць і виявляються в системі старовинних міст, занесених до Списку. У кожному з них визначається один або більше історичний ареал, який розглядають як частину міського утворення, що зберегло старовинний характер планування, традиційну забудову та характеризується значним пам'ятковим потенціалом. Відповідно до ст. 32 [1] Постановою КабМіну України від 13 березня 2002 р. № 318 [96] було

затверджено «Порядок визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на території історичних ареалів населених місць». Відповідно до нього «межі історичних ареалів визначаються спеціальною науково-проектною документацією під час розроблення історико-архітектурних опорних планів цих населених місць». Тут же наведено трактування «історичний ареал – це найбільш освоєна в минулому і добре збережена частина території населеного місця, що відрізняється традиційним характером середовища і значною кількістю об'єктів культурної спадщини від інших, менш освоєних або погано збережених частин населеного місця». Варто зауважити, що Закон України № 3038-VI «Про регулювання містобудівної діяльності» [101] від 17.02.2011р. в п.4 ст. 17 регламентує: «Для населених пунктів, внесених до Списку історичних населених місць України, у межах визначених історичних ареалів у складі генерального плану населеного пункту визначаються режими регулювання забудови та розробляється історико-архітектурний опорний план, в якому зазначається інформація про об'єкти культурної спадщини та зони їх охорони». На цю вимогу Наказом Міністерства розвитку громад та територій України від 24.06.2016 №178 [100] було затверджено ДСТУ Б Б.2.2-10:2016 «Склад та зміст науково-проектної документації щодо визначення меж і режимів використання зон охорони пам'яток архітектури та містобудування» [41]. При розробленні історико-архітектурного опорного плану у складі генерального плану для історичних населених місць України використовують вимоги ДБН Б.2.2-3:2021 «Склад та зміст історико-архітектурного опорного плану населеного пункту» [33], затверджені Наказом Міністерства розвитку громад та територій України від 30.12.2021 № 367.

Таблиця 2.12 систематизує дані про історичні міста за ключовими критеріями, зокрема наявністю та характеристиками історико-архітектурного опорного плану, особливостями планувальної структури міста, датами заснування або надання магдебурзького права, а також переліком основних

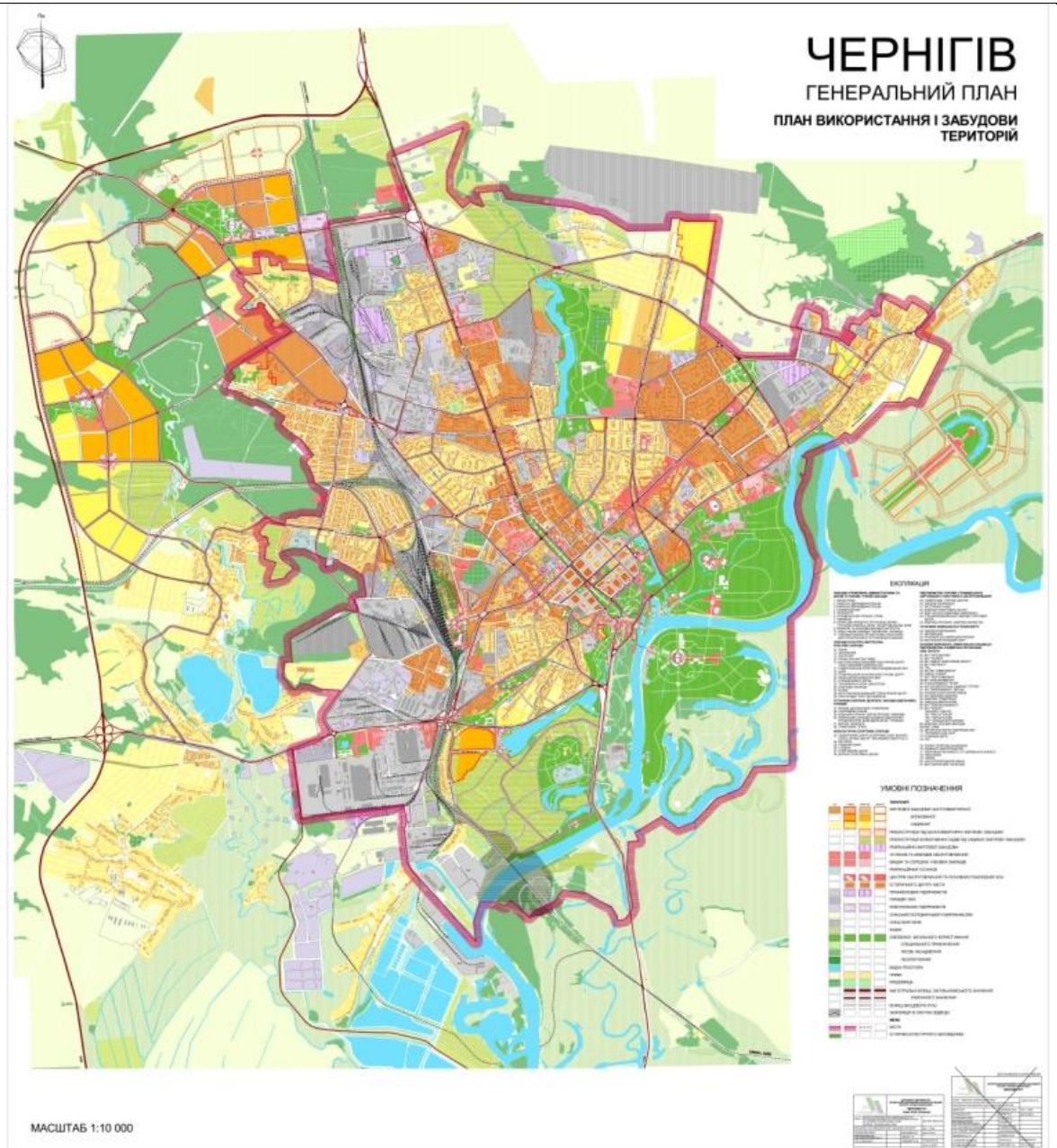
пам'яток із зазначенням часу їх спорудження, що забезпечує комплексне уявлення про формування та цінність історичного міського середовища.

Таблиця 2.12.

Історико-архітектурні опорні плани міст України, традиційний характер їх забудови та об'єкти культурної спадщини

№ пп	Креслення історико-архітектурного опорного плану міста		
	Місто планування	Дата заснування / магдебурзького права	Основні пам'ятки, дата спорудження
1	<p style="text-align: center;">ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНИЙ ОПОРНИЙ ПЛАН МІСТА КИЄВА ОСНОВНЕ КРЕСЛЕННЯ</p> <p style="text-align: right;">УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ 15</p>		
	<p style="text-align: center;">Київ</p> <p>формувався як поліцентричний комплекс: дитинець – «місто Володимира», «місто Ярослава», Поділ. Згодом виникли Печерськ та Лавра. ХІХ ст. об'єднало три історичні осередки через Хрещатик.</p>	<p style="text-align: center;">V століття / 1494</p>	<p>Софійський собор і комплекс монастирських споруд, внесені до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО; Києво-Печерська лавра, давній монастирський комплекс ХІ–ХVІІІ ст., Золоті ворота – реконструйована частина оборонної системи, яка зберігає фрагменти автентичного мурування ХІ ст.; Андріївська церква; Маріїнський палац; ансамбль Києво-Могилянської академії; будівля Національного художнього музею України та численні пам'ятки архітектури.</p>

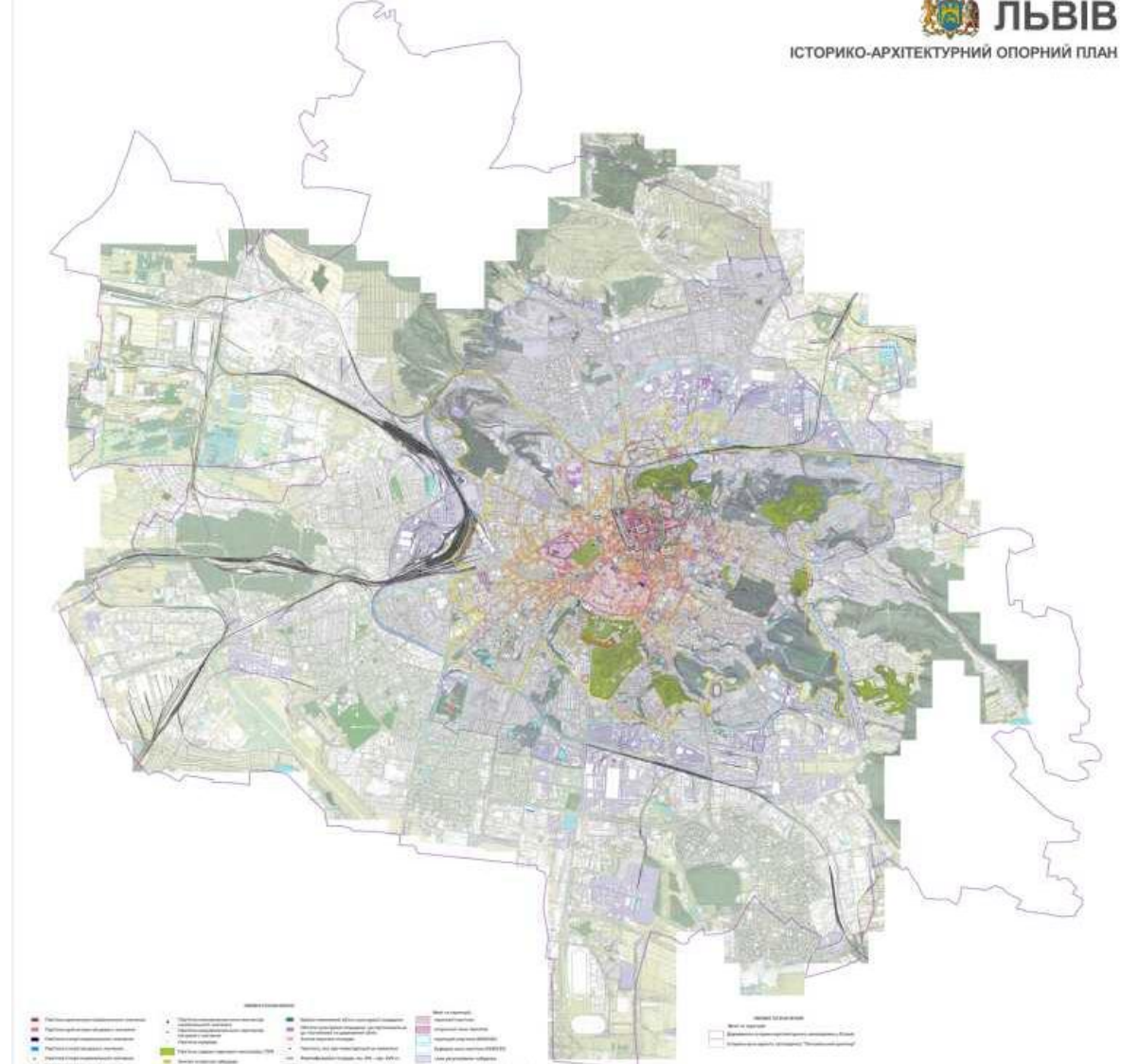
2



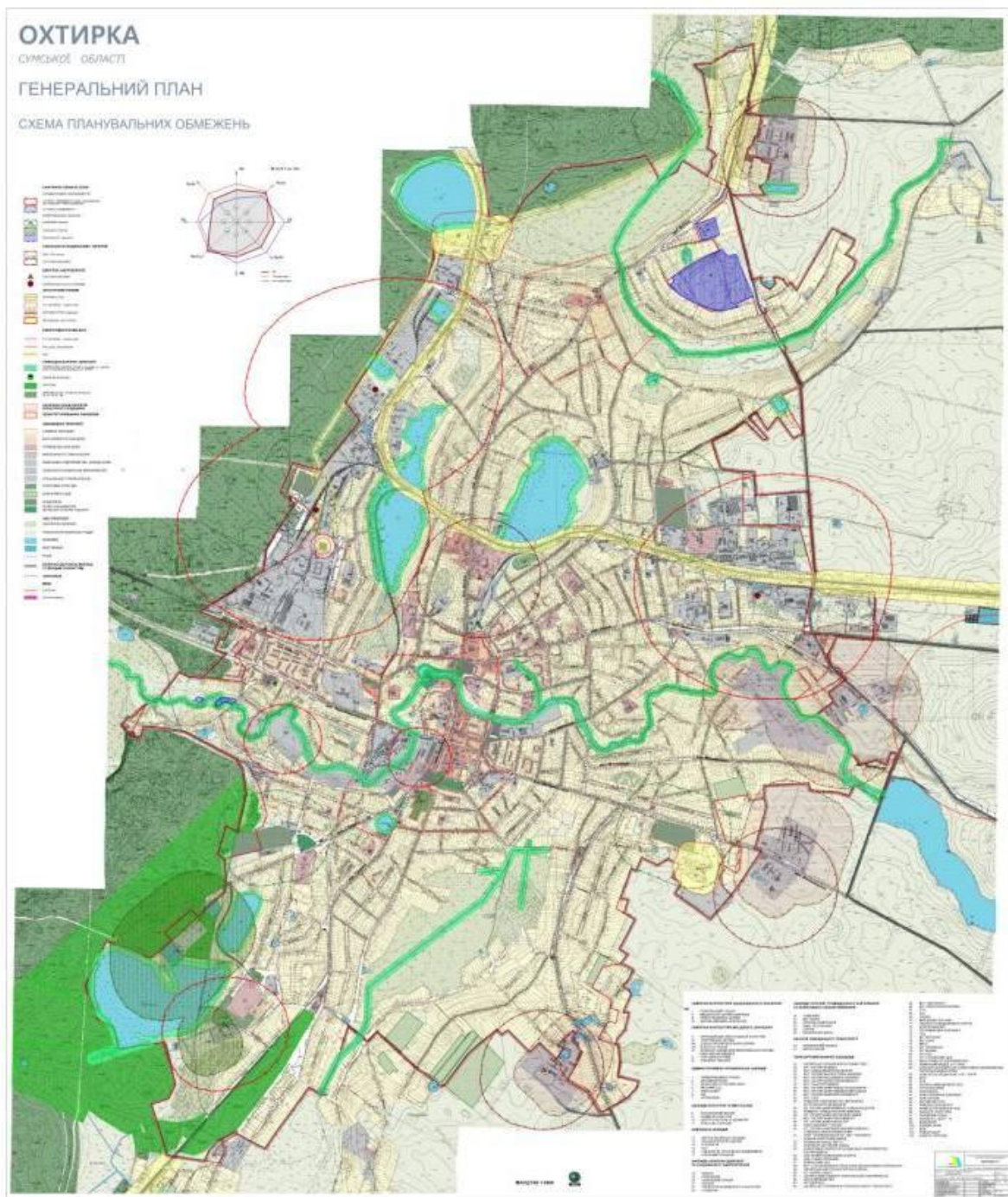
Чернігів
зберіг структуру давньоруського дитинця з потужними соборними ансамблями, розвиток якого доповнила регулярна система XVIII–XIX ст.

VII
століття /
1623

Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній»: княжий Дитинець зі Спасо-Преображенським та Борисоглібським соборами, Колегіумом, будинком І. Мазепи, Катерининська церква, П'ятницька церква, Слеський і Троїцький монастирі, курган «Чорна могила» й курганний могильник на Болдиних горах

3	
	<p style="text-align: center;">Львів</p> <p>ринкова площа, квартали магдебурзько-го права, монастирські та оборонні комплекси; поліцентрична багатосарова містобудівна структура.</p> <p style="text-align: center;">1256 рік / 1356</p> <p>Городище (XIII – XIV ст.) «Високий замок». Значна кількість пам'яток архітектури (XIII – XIX ст.), що відображають різні епохи в розвитку архітектури (древньоруські пам'ятники, готика, Відродження, барокко, класицизм і т.д.). Стрийський парк (1876 р.). Ботанічний сад.</p>
4	<p style="text-align: center;">Новгород-Сіверський</p> <p>планування визначали монастирський комплекс, фортеця й торговий центр. У добу класицизму інтерпретовано принципи регуляризації</p> <p style="text-align: center;">989 рік / 1620</p> <p>Вали та залишки давнього дитинця XI–XIII ст. – пам'ятка археології національного значення. Спасо-Преображенський монастир XI ст., Успенський собор (XII ст.), Троїцька церква (XVIII ст.). Ансамбль центру міста (XVIII–XIX ст.) – історичне планування та будинок полкової канцелярії (XVIII ст.), кам'яниці купців XIX ст., торгові ряди. Літературно-меморіальний музей «Слова о полку Ігоревім»</p>

5

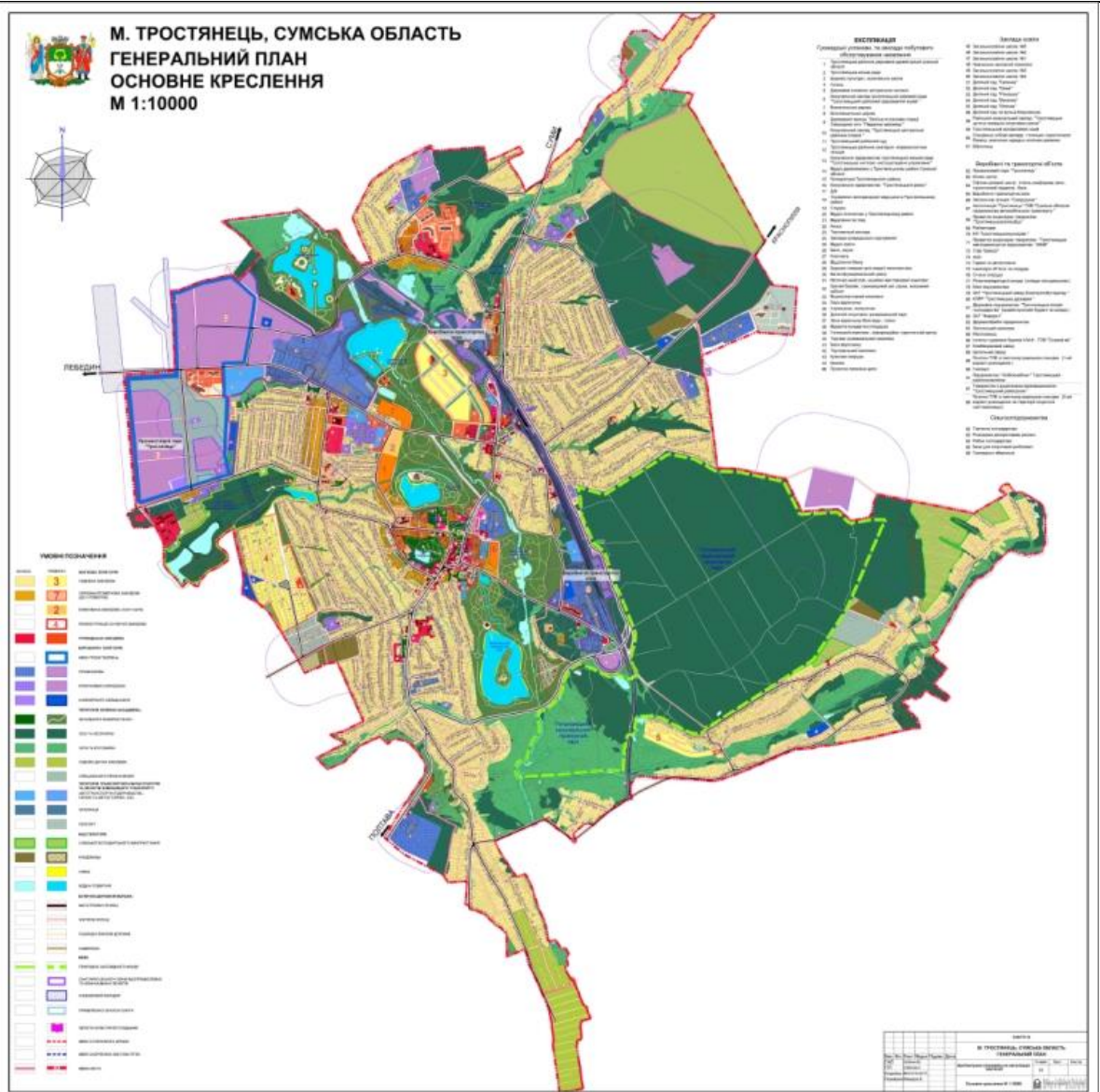


Охтирка
 формувалась навколо
 козацької фортеці; у
 структурі переважає
 радіально-кільцева
 модель; XIX ст.
 сформувало регулярні
 квартали.

1641 рік

Ансамбль Покровського кафедрального собору (1753–1762), який включає Собор, Введенську церкву-дзвіницю (1784 р.), Церкву Різдва Христового (1825 р.). Михайлівська церква (1884 р.) Ансамбль Мироносицької церкви (1822 р.). Спасо-Преображенська церква (1907 р.). Охтирський краєзнавчий музей (початок XX ст.). Народний будинок (1911–1914 р.)

6



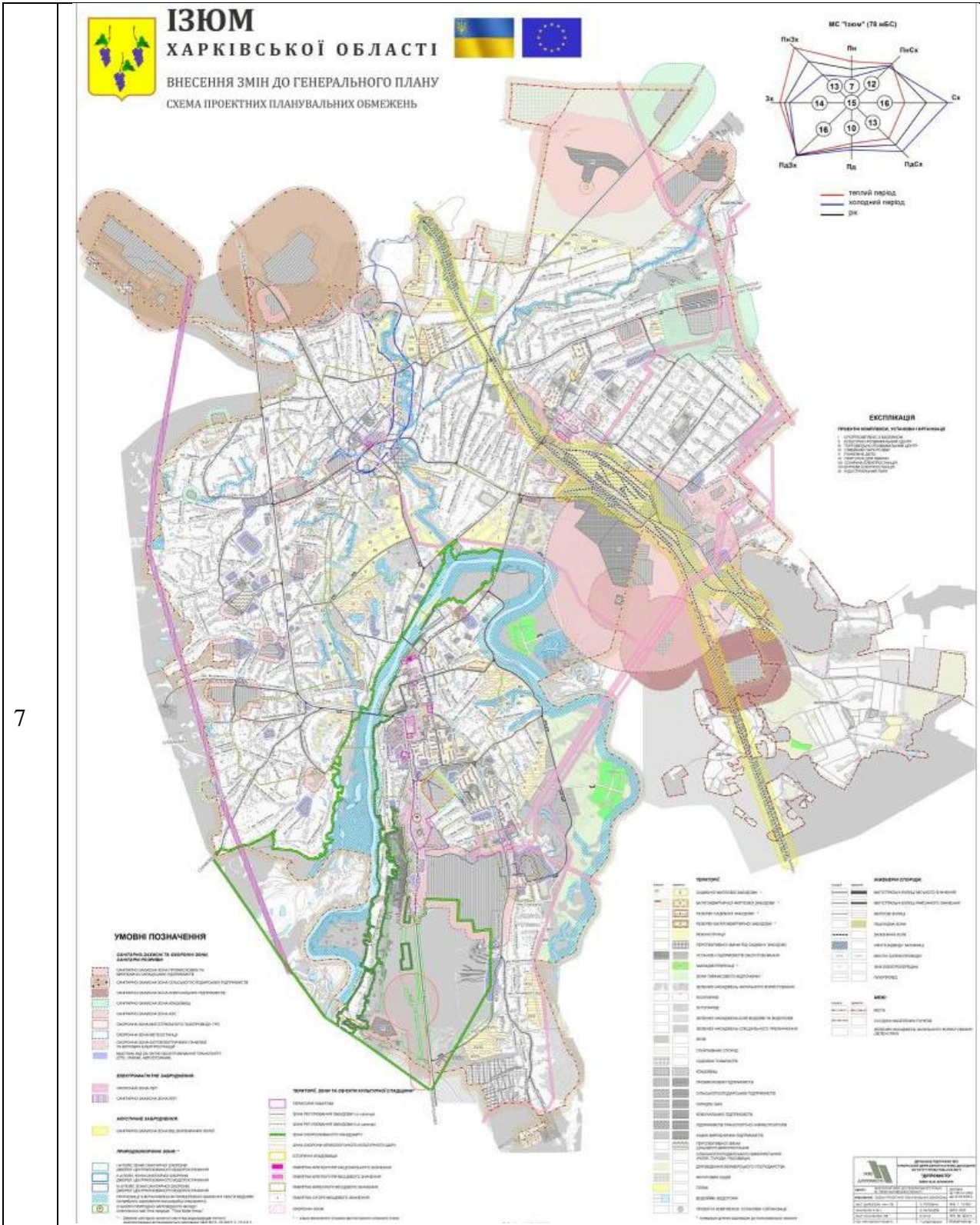
Тростянець

містобудівний каркас визначали садибно-парковий комплекс і «Круглий двір»; індустріалізація змістила центр до залізничного вузла.

сер. XVIIст.

Благовіщенська церква (1744–1750 рр.). Комплекс Садиби Кеніга, який включає Палац Голіцина (XVIII-XIX ст.) та манеж «Круглий двір (1820-ті). Вознесенська церква (1903-1913 рр.). Комплекс парку «Нескучне», який включає грот «Німф» (1809 р.) та будинок управителя маєтків Кеніга (1911 р.). Комплекс економічної лікарні Кеніга (1891-1906 рр.). Магазин купця Ф. Курила (1908 р.)

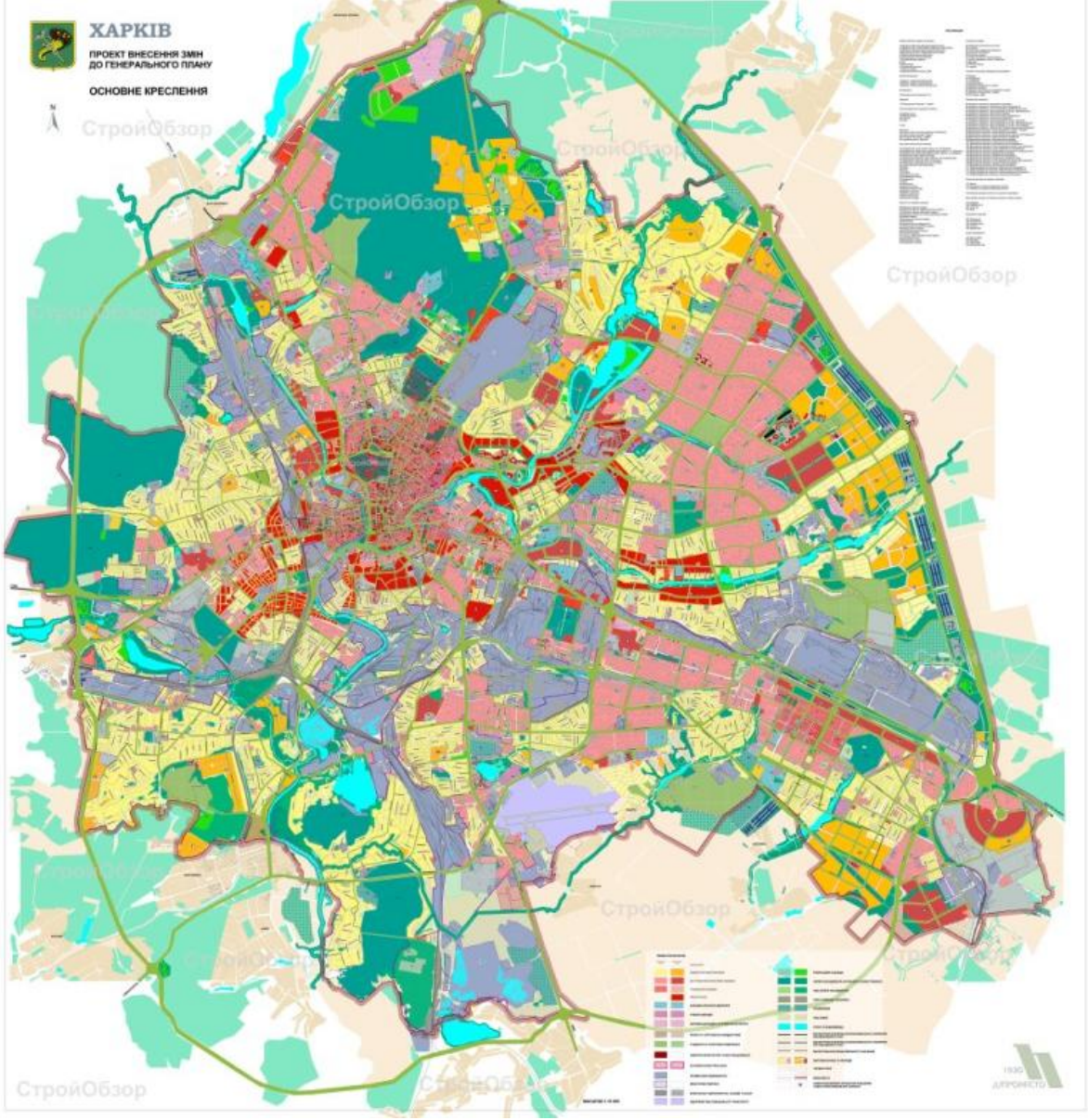
7



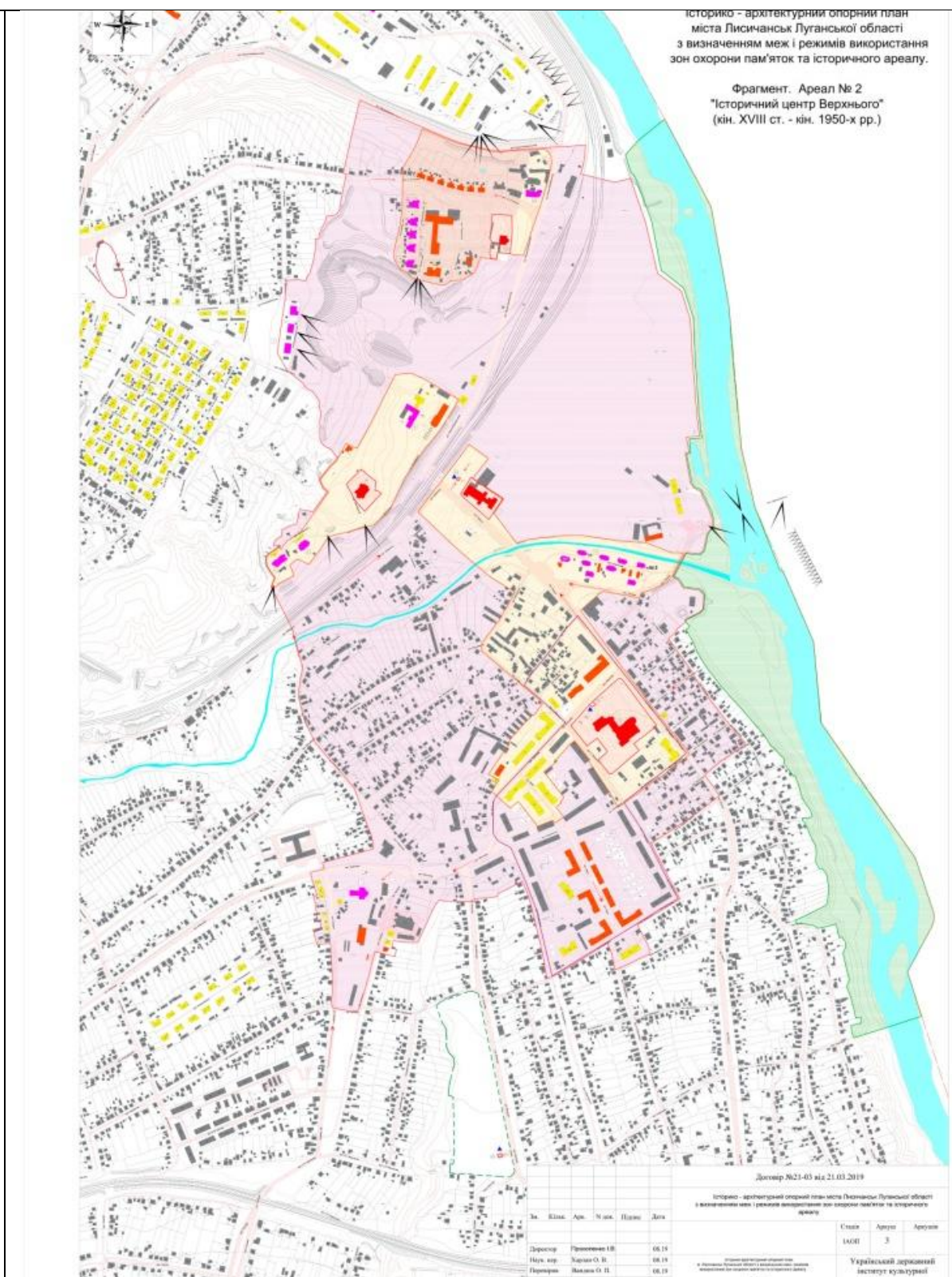
Ізюм
 оборонний пункт на Ізюмському шляху; планування витягнуте вздовж Сіверського Донця.

1639 рік

Неолітичні стоянки (III-I тис. до н.е.) поселення Ізюм. Спасо-Преображенський собор (1684 р.) з прибудовами (1886 р.) та перебудовою (1902-1903 р.). Миколаївська церква (1809-1823 рр.). Вознесенська церква з дзвіницею (1819-1826 рр.). Залишки Ізюмської фортеці (1681 р.).

8		
	<p>Харків первинний каркас – козацька фортеця. Згодом місто стало одним із найкращих зразків регулярного планування XVIII–XIX ст.</p>	<p>1654 рік</p> <p>Покровська церква (1689 р.) з архієрейським будинком (XVIII ст.). Комплекс університетських будівель (XVIII – XIX ст.). Житлові і громадські будинки (XVIII – XIX ст.). Університетський ботанічний сад (1804 р.)</p>
9	<p>Переяслав типове давньоруське місто з дитинцем і посадами; у козацьку добу формується нова оборонна система; XIX ст. створило регулярний план.</p>	<p>907</p> <p>Дитинець давнього Переяслава (X–XIII ст.). Михайлівський кафедральний собор (XI ст.), комплекс споруд Вознесенського монастиря (XVIII ст.). Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав», що репрезентує дерев'яні храми (XVIII–XIX ст.), перевезені із різних регіонів України.</p>

10

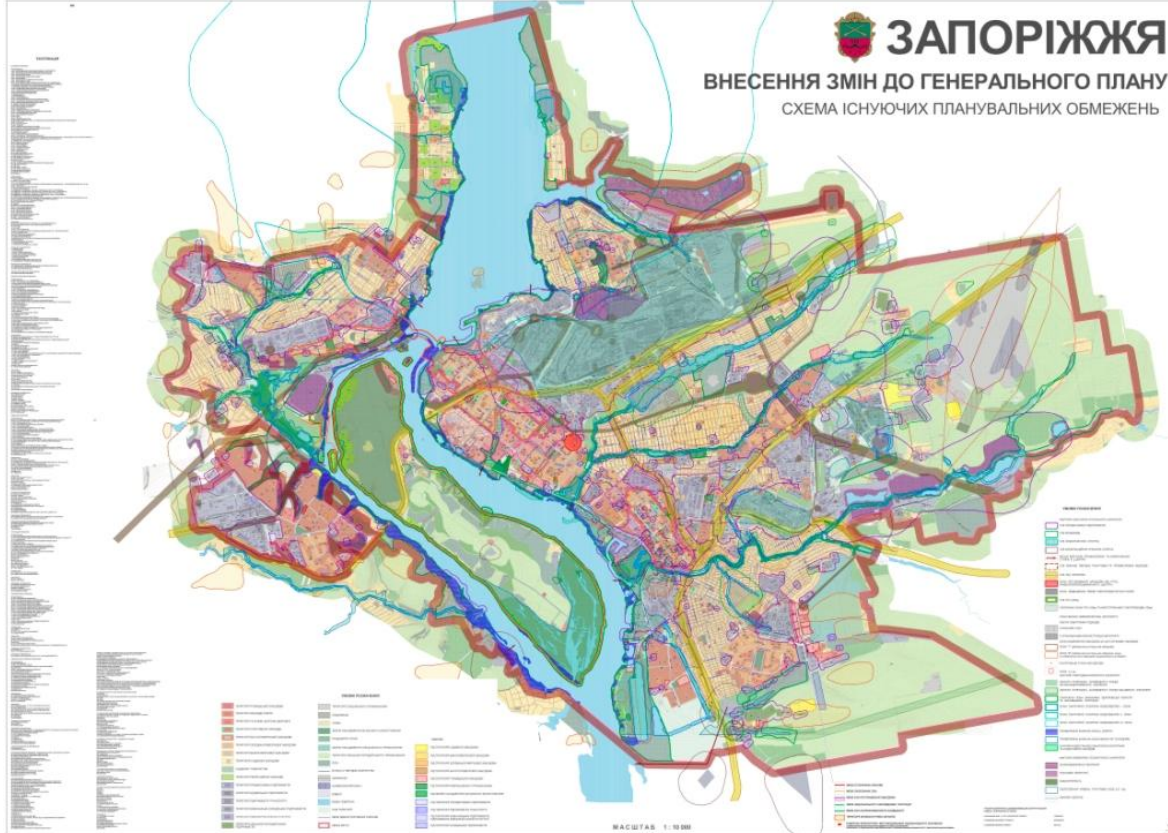


Лисичанськ

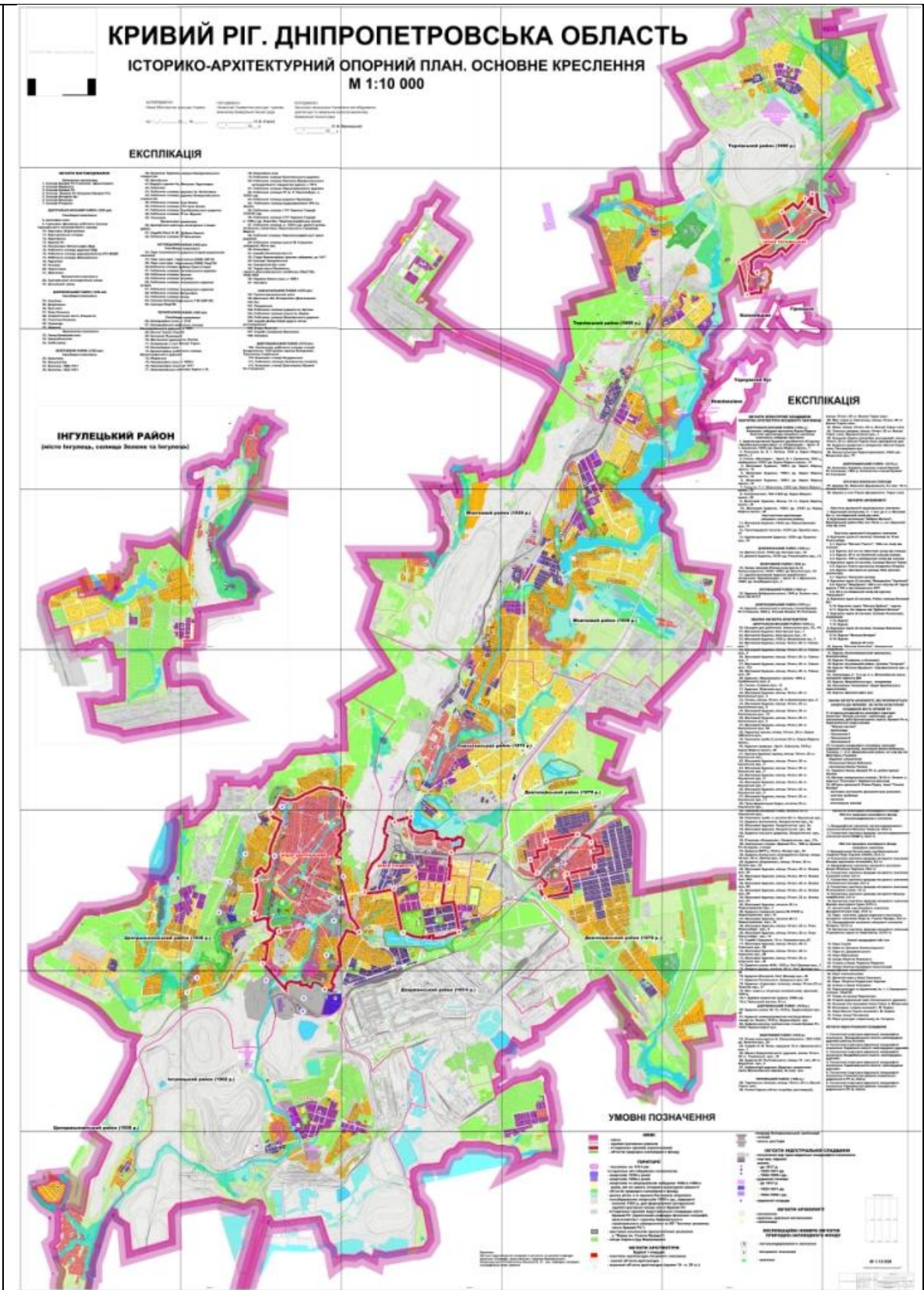
формувався як промислове місто Донбасу з розірваним лінійним каркасом, зумовленим шахтами та залізницями

1710 рік

Кургани III-I тис. до н.е. Будинок колишньої штейгерської школи (1800 р.). Адміністративний будинок содового заводу (кін. XIX ст.). Особняк – лікарня заводу (1891 р.). Гімназія – колишня казарма заводу (1895 р.). Школа (1901 р.). Чисельні братські могили воїнів (1941-1943 рр.).

11	
	<p>Запоріжжя</p> <p>подвійний каркас – Олександрівська фортеця та модерне соцімісто біля Дніпрогесу</p> <p>1770 рік</p> <p>Комплекс пам'яток національного заповідника «Хортиця». Школа для дівчат (1895 р.) Чисельні особняки та інженерно-промислові споруди (кін. ХІХ ст.). Жіноча гімназія (1902 р.). Дворянське зібрання – кол. повітова земська управа (1913 р.). Чисельні адмін. навчальні, лікарні, промисл. та інфраструкт. об'єкти (поч. ХХ ст.). Дніпрогес (1932 р.)</p>
12	<p>Луцьк</p> <p>ядро – замок Любарта та окольний замок. Пізніше – ринкова площа й регулярні квартали доби магдебурзького права.</p> <p>1085 рік</p> <p>Луцький замок (замок Любарта) ХІV ст. є ключовим елементом Державного історико-культурного заповідника «Старий Луцьк», який включає також Собор Івана Богослова (ХІІ ст.). Костел св. Петра і Павла та монастир єзуїтів (ХVІІ ст.), Братський мостовий монастир, монастир тринітаріїв, палац Радзивіллів, Лютеранська кірха ХІХ ст., а також елементи середньовічної міської забудови, включно зі залишками оборонних мурів та підземних аркових ходів.</p>

13

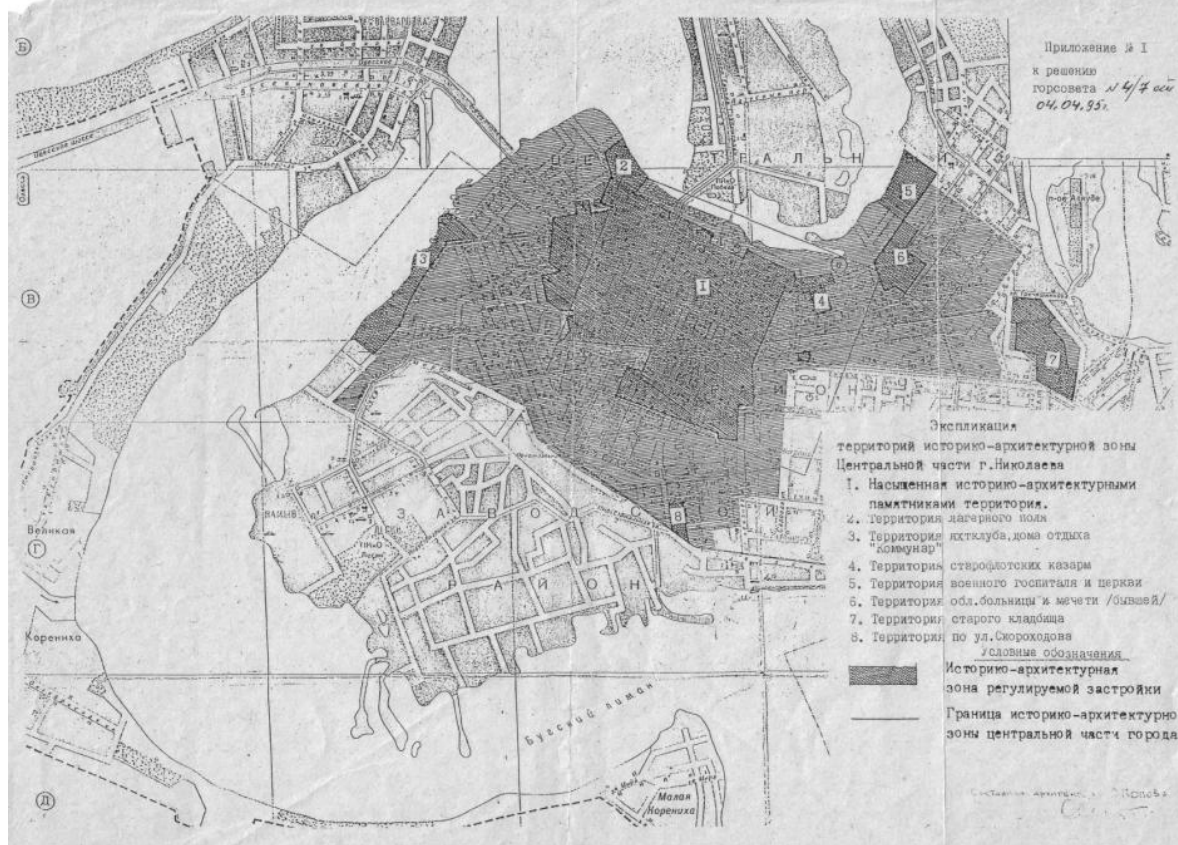


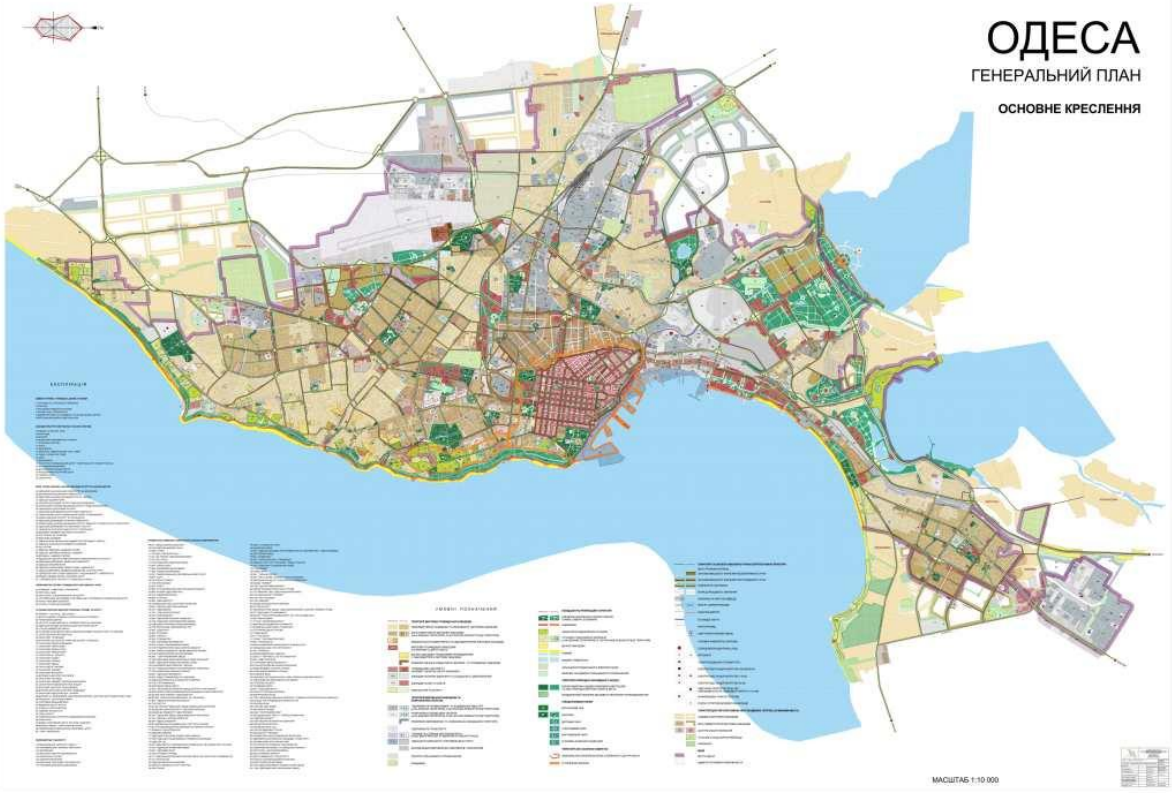
Кривий Ріг
 унікальний лінійний
 каркас, витягнутий
 уздовж рудного басейну.

сер.
 XVIIст.

Чисельні кургани. Житловий будинок (кін. XIX ст.). Залізничний вокзал (кін. XIX – поч. XX ст.). Чисельні братські могили воїнів (1941-1943 рр.).

	рельєфом; домінанта – замок на горі Боно. Місто формувалося терасами; регуляризація частково впроваджена у XVIII ст.		Колегіум єзуїтів (XVIII ст.). Миколаївська церква (XVII ст.), костел Св. Станіслава, житлова забудова XIX століття.
17	Ніжин ярмарковий центр із виразною торговою площею, грецьким кварталом і монастирськими ансамблями.	ІАОП відсутній Див. Додаток Е.	Троїцький кафедральний собор (XVIII ст.). Чернігівський монастир Святого Іоанна Предтечі (XVII ст.), який включає собори, дзвіницю та келії. Колегіум Єлецького монастиря. Адміністративні будівлі, старі кам'яниці та торгові ряди (XIX ст.). Залишки фортифікаційних споруд давнього городища.
18	Миколаїв військово-морська база з регулярним планом і великими кварталами; каркас прив'язаний до суднобудівних заводів.	1788 рік	Адміралтейство (1789 р.). Церква Всіх Святих (1808 р.). Миколаївська церква (1817 р.). Обсерваторія (1827 р.). Лютеранська церква (1848-1852 рр.). Морська гімназія (1850 р.). Жіноча гімназія (к. XIX ст.). Театр Монте (1881 р.). Госпітальна церква (1886 р.). Костел (1896 р.). Житлові і громадські кам'яниці (поч. XIX – поч. XX ст.)



19	
<p>Одеса Найраціональніше регулярне місто півдня: прямокутна сітка, бульвари, Потьомкінські сходи, порт як головний вузол</p>	<p>1794 рік</p>

При аналізі середовища історичного ареалу в колективних монографіях «Історико-містобудівні дослідження» [51, 52, 115] вказують такі характерні риси та особливості – висока насиченість пам'ятками нерухомої культурної спадщини всіх видів, типів і категорій; ступінь збереженості історично сформованого планування міста; стилістична і хронологічна однорідність забудови, яка сприяє формуванню художньо цілісного середовища; збереженість містобудівних доміант, архітектурних акцентів, громадських будівель; ступінь художньої виразності панорам і силуету історичного центру; технічний стан об'єктів історичної забудови. відповідно розділяючи території старовинного міста за ступенем історико-культурної цінності таким чином: найбільшу цінність мають – територія історичного центру як комплексної

пам'ятки, території розташованих дискретно в структурі пам'яток архітектури й містобудування, історії, археології, садово-паркового мистецтва, природи, що містяться за межами історичного центру; важливу роль в об'ємно-просторовій композиції міста і збереженні його своєрідності відіграють території, які забезпечують візуальне сприйняття історичного центру і цінні ландшафти; велику наукову цінність становлять території, на яких виявлений археологічний культурний шар; негативний вплив на об'ємно-просторову композицію і образ міста справляють території з дисгармонуючою забудовою.

Ансамблевий характер забудови спонукає розглядати територію історичного центру стосовно решти території міста як єдине, майже недиференційоване ціле, тобто комплексну пам'ятку архітектури й містобудування, де повинні зберігатися історично сформовані ландшафт, планування, забудова і благоустрій. Часто історичний центр міста пропонується оголосити комплексною охоронною зоною з перспективою перетворення в майбутньому на історико-культурний заповідник [115].

Визначаючи сутність історичного середовища Л. В. Прибега описує історичний ареал, як простір старовинного міста, який об'єднуючи в собі значний пам'ятковий потенціал, успадкований устрій забудови в умовах характерного ландшафту сформований місцевими традиціями мешканців, постає хранителем історико-культурного змісту цього поселення. Документальною основою визначення меж історичних ареалів у системі старовинного міста є історико-архітектурний опорний план. Межі історичних ареалів проводять вздовж розпланувальних (вулиці) і природних (річки, схили) рубежів, що відокремлюють історичний ареал від решти міських територій. графічна форма вираження результатів дослідження історичного міста чи його частини у вигляді історико-архітектурного плану дає змогу прояснити картину дислокації об'єктів культурної спадщини, простежити розвиток планувальної мережі міського утворення, визначити на цій основі територіальні межі історичного середовища, власне історичного ареалу. Однак територіальний

вимір історичного середовища лише межами ареалу не виявляє його просторової організації, не дозволяє простежити розвиток й проаналізувати вертикальну композицію відповідного містобудівного утворення, збагнути просторовий устрій історичного середовища [86].

Вбачається доцільним детальніше зупинитися на понятті історично-успадкованого просторового каркасу, без якого неможливо відновлення традиційного середовища, яке сформовано нашаруваннями минулих епох та архітектурних традицій і продовжує визначати розвиток міста в сучасності. Це система планувальних, композиційних та функціональних структур, яка є матеріальним свідченням тривалого процесу еволюції історичного міста, де кожен період – від Київської Русі до модерного часу – залишив свій внесок у формуванні міського середовища.

Зрозумілим є неповторність та автентичність устрою кожного старовинного міста. Важливість збереженням головних параметрів, притаманних традиційному історичному середовищу пам'яток підтверджується п.5 ст.32 ЗУ «Про охорону культурної спадщини» [98]. Виділяючи параметри (рис. 2.7) історично-успадкованого просторового каркасу в межах історичних ареалів, такі як регламентація висоти, розміру, будівельних матеріалів і оздоблення фасадів будинків і споруд, маємо можливість зібрати наближене до ідентичного середовища, характерне своїм традиційним устроєм, стабільним в часі.

ПАРАМЕТРИ УСТАЛЕНОГО ПРОСТОРОВОГО КАРКАСУ в межах поруйнованої забудови:



Рис. 2.7. Параметри усталеного просторового каркасу згідно ЗУ «Про охорону культурної спадщини»

Об'єктом охорони традиційного середовища є матеріально існуючий історично успадкований просторовий каркас в територіальних параметрах, що забезпечують історичну, функціональну структури та композиційну цілісність старовинного міста. А сама охорона полягає в утриманні історично успадкованого просторового каркасу в стані, що не змінює його просторового устрою й не призводить до втрати ідентичності [86].

2. 3. Морфологічний аналіз просторового каркасу історичного ареалу міста.

Відновлення традиційного середовища можливе шляхом відбудови його матеріальної основи, що Л. В. Прибега визначає як історично успадкований просторовий каркас, який поєднує пам'ятки, історичну забудову, атрибути міського дизайну тощо, зорганізовані відповідним плануванням в умовах характерного міського ландшафту (рис. 2.8). Цей каркас утримується переважно житловою забудовою, що є фоном для проявлення домінантної ролі пам'яток у системі міста, які несуть важливе культурне значення. Водночас, функціонально наповнення міського організму, залежне від соціально-культурного розвитку суспільства і є явищем динамічним в часі [86].

СКЛАДОВІ ІСТОРИЧНО УСПАДКОВАНОГО ПРОСТОРОВОГО КАРКАСУ:



Рис. 2.8.Складові історично успадкованого просторового каркасу

Відповідно ЗУ «Про охорону культурної спадщини» з метою захисту традиційного характеру середовища окремих пам'яток, їх комплексів, історико-

культурних заповідників, історико-культурних заповідних територій навколо них мають встановлюватися зони охорони, в межах яких діє спеціальний режим їх використання: охоронні зони, зони регулювання забудови, зони охоронюваного ландшафту, зони охорони археологічного культурного шару і буферні зони [98]. Вони визначаються науково-проектною документацією, сформованою за результатами попередніх досліджень. Водночас в п.3 «Порядку визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць» «режими використання історичних ареалів визначаються їх історико-культурним потенціалом – кількістю, видами, типами і категоріями об'єктів культурної спадщини, загальною містобудівною структурою, наявністю чи відсутністю заповідників, а також установленими зонами охорони пам'яток» [96]. В.В. Вечерський та Т.А. Бобровський в спільній статті «Порядок визначення та затвердження меж і режимів використання зон охорони пам'яток» наголошують, що сучасний рівень пам'яткоохоронної справи передбачає доцільність збереження оточення окремих об'єктів історико-культурної спадщини. Охоронні зони зберігають ансамблеві зв'язки пам'яток; зони регулювання забудови і охоронюваного ландшафту – зберігають переважно візуальні і розпланувальні зв'язки пам'яток; зони охорони археологічного культурного шару – забезпечують збереження та дослідження об'єктів археологічної спадщини, які не визначаються на поверхні землі [24].

Ландшафт виступає визначальним чинником організації середовища, виконуючи структуро- та формоутворюючу функцію. Містобудівний розвиток міст є нерозривно пов'язаним із природно-ландшафтними властивостями території їх розташування. Кожне місто характеризується індивідуальним ландшафтним образом (рис. 2.9), сформованим під впливом специфіки рельєфу та його трансформацій у процесі історичного розвитку.

Досліджуючи ландшафтні пам'ятки старовинних міст А. І. Звіряка визначає їх основою традиційного характеру середовища, тому їх виявлення та збереження є неодмінним аспектом відновлення середовища, історичних

панорам та зон формування видів. Від початку міста його об'ємно-просторову композицію визначали вододільні ландшафтно-містобудівні комплекси [47].



РОТЕРДАМ, Нідерланди



КИЇВ, Україна



БІЛЬБАО, Іспанія

Рис. 2.9. Своєрідність ландшафтних образів міст

Ідентифікація історичних ландшафтів відкриває можливості комплексного збереження територій, цілісності середовища, архітектурно-містобудівної, природно-ландшафтної та композиційно-художньої взаємодії різних пам'яток. Суттєвим фактором використання ландшафту є вивчення його видових характеристик, що передбачає аналіз візуального сприйняття з ключових оглядових точок з метою збереження цінних панорамних розкриттів. Ландшафт невід'ємно пов'язаний із культурними традиціями та характеризується ознаками, що відображають його автентичність і цілісність [46]. Водночас природні вододіли, які визначають напрями розвитку територій, формують унікальну своєрідність історичних міст. Закон України «Про охорону культурної спадщини» визначає природний ландшафт як предмет охорони пам'яток містобудування. В п. 2 ст. 2 зазначеного Закону визначено, що «об'єкти містобудування – це історично сформовані центри населених місць, вулиці, квартали, площі, комплекси (ансамблі) зі збереженою планувальною і просторовою структурою та історичною забудовою, у тому

числі поєднаною з ландшафтом, залишки давнього планування та забудови, що є носіями певних містобудівних ідей» [98]. Так для пам'яток містобудування спільними у визначенні предмета охорони є в т.ч. природний ландшафт, що є невід'ємною складовою об'єкта містобудування. Ландшафтні об'єкти культурної спадщини, насамперед великі за розміром, можуть включати об'єкти культурної спадщини всіх видів і типів [45].

Планування відображає послідовність історичних трансформацій старовинного міста та водночас забезпечує спадкоємність його просторової організації. Проявлення різночасових історичних нашарувань у планувальній та композиційно-просторовій структурі історичних центрів старовинних міст простежується у збереженні елементів різних етапів їх містобудівного розвитку – співіснування давніх трас вуличної мережі, середньовічних та ранньомодерністських планувальних структур, а також пізніших регулярних перебудов. На ранніх етапах формування історичних міст своєрідність міського планування виявлялася у мальовничому характері їхнього ландшафту.

Як зазначає К. Т. Черкасова, для початкового періоду розвитку міст були притаманні прийоми гілчастої планувальної структури з окремими елементами регулярності, що в різному ступені збереженості простежуються у плануванні історичних частин міст донині. Подальший планувальний розвиток міських поселень значною мірою визначався адміністративною регламентацією та демографічними показниками. У ході адміністративно-територіальних перетворень просторове розміщення громадських центрів і житлових територій історичних міст здебільшого зберігало прив'язку до сформованих раніше меж міського ядра. У структурі історичного планування при цьому виокремлюються ділянки регулярної забудови, інтегровані в давню планувальну систему, зі збереженням локалізації ключових просторових домінант. Реалізація містобудівних проєктів, розроблених відповідно до нормативних принципів класицистичних ансамблів, зумовила формування різноманітних регулярних планувальних систем у межах історичних територій міст. Серед них поширення

набули композиційні схеми з елементами радіально-кільцевої, прямокутної та регулярної планувальної структури. У містобудівній практиці доби класицизму особливе значення надавалося чіткому структуруванню квартальної мережі, формуванню системи площ і відкритих зелених просторів, а також досягненню стилістичної цілісності забудови. Водночас впровадження нових містобудівних принципів певною мірою суперечило традиційним особливостям розвитку міст попередніх історичних епох. Попри це, закладена в класицистичних проєктах геометризована система планування, що відображала концепцію регулярного міста як єдиного архітектурно-просторового цілого, у багатьох історичних містах була реалізована та стала важливим компонентом планувальної організації їхніх історичних частин [122].

Домінанти культових і громадських споруд, локалізовані у ключових композиційних вузлах, разом із характером рельєфу та конфігурацією вуличної мережі визначають виразність міських панорам і силуетних ліній. У сукупності ці елементи забезпечують цілісне сприйняття історичного середовища, підкреслюючи планувальну структуру старовинного міста та його архітектурно-просторову ідентичність.

Закон України «Про охорону культурної спадщини» [98] визначає *пам'яткою* об'єкт культурної спадщини, який занесений до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Вся інформація про нерухомі пам'ятки культурної спадщини зберігається у вигляді реєстраційних карток та паспортів, які мають визначену форму, в архівах і впорядкована відповідно до адміністративно-територіального поділу України [49].

Л. Є. Савостіна та О. О. Попельницький [108] детально описують процес наповнення та суть реєстру нерухомих пам'яток. Державний реєстр нерухомих пам'яток України [39] легітимізує статус об'єкта культурної спадщини та гарантує його правовий захист з боку держави. Занесення об'єктів до Реєстру регламентує затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 22.05.2019 № 452 Порядок визначення категорій пам'яток [95], який

встановлює процедуру подання та розгляду пропозицій щодо занесення об'єктів культурної спадщини до Реєстру, склад облікової документації, а також критерії визначення категорій пам'яток національного та місцевого значення. Дані, що містяться в Реєстрі, є основними джерелами інформації про пам'ятки культурної спадщини, територію пам'яток та зони їх охорони [108].

Відповідно до ЗУ «Про охорону культурної спадщини» [98] крім пам'яток архітектури та містобудування виділяють також пам'ятки: історії; археології; науки і техніки; монументального мистецтва. Класифікація всіх пам'яток про водиться за місцем знаходження та всередині кожного виду. Тут же [98] термін «об'єкти містобудування» як окремий вид з'явився у 2010 р., до цього був єдиний вид пам'яток «архітектури та містобудування». У п. 2 ст. 2 Закону визначено, що об'єкти містобудування – це історично сформовані центри населених місць, вулиці, квартали, площі, комплекси (ансамблі) зі збереженою планувальною і просторовою структурою та історичною забудовою, у тому числі поєднаною з ландшафтом, залишки давнього планування та забудови, що є носіями певних містобудівних ідей [45]. Отже, комплекси міських вулиць формують інтегровані містобудівні структури, які вирізняються своєю унікальністю як з погляду загального планувального та об'ємно-просторового задуму, так і з точки зору архітектурного вирішення окремих споруд, благоустрою та малих архітектурних форм. Взяття на державний облік пам'яток містобудування – це сучасне втілення комплексного підходу до збереження об'єктів культурної спадщини та традиційного характеру середовища [46].

Л. В. Прибега в публікації «До питання визначення та класифікації об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини» наголошує, що просторова організація містобудівного утворення, його архітектурно-мистецький образ значною мірою визначаються й *монументами*, об'єктами декоративної пластики, міського дизайну, що стали складовими історичного середовища відповідних утворень. Такі споруди, як пам'ятник Адаму Міцкевичу у Львові

чи Богданові Хмельницькому у Києві, є, безумовно, визначними творами скульптурного мистецтва, але як складові архітектурно-історичного середовища вони водночас належать до архітектурно-містобудівної спадщини як пам'ятки мистецтва, створюючи своєрідне середовище [88].

Символічні простори, об'єкти-символи, пам'ятники у міському середовищі поєднуються у контексті нових функціональних завдань міста, вони формують навколишнє середовище, зберігають історичну пам'ять та трансформуються у простори, що відповідають актуальним потребам сучасних мешканців. Живе та зібране матеріальне оточення, яке можна відобразити в чітко сформульованому образі, відіграє значне соціальне значення – слугує основою для знаків комунікації всередині групи, формує колективну пам'ять.

В той самий час, на думку О. А. Трошкіної [117] постає певна проблема дисгармонії монумента та певної ділянки простору міста, яка склалася – відбувається підміна понять естетичності споруди в середовищі на поняття її доцільності і необхідності. Не завжди скульптура займає необхідне місце та організовує собою простір, підвищує його естетику. Тим паче в перерізі динамічності простору в часі. Ще донедавна наші міста мовчали про людей, які нам небайдужі, а вулиці були переповнені статуями діячів, яких ніхто вже не знає. Варто також зазначити особливість сприйняття мешканцями декоративних форм – люди погано запам'ятовують іменні меморіальні скульптури водночас чітко пам'ятають кам'яних левів.

Висновки до розділу 2.

1. Розкрито процес формування історичних міст України та особливості їх цінної забудови. Історичний розвиток міста відбивається у структурі його простору, який акумулює матеріальні й духовні прояви культурної спадкоємності. Культурний потенціал міста визначає просторова організація, сформована в умовах характерного ландшафту, що зумовлена традиціями локальної спільноти та виступає носієм історико-культурної інформації, що забезпечує неперервність еволюції поселення. Аналіз історичних міст України демонструє, що їхнє формування є тривалим багаторівневим процесом, залежним від взаємодії природних, соціально-економічних і політико-правових чинників. Планувальні структури, що виникали від ранніх укріплених центрів до модерністських міських систем, засвідчують спадкоємність і водночас адаптивність змін історичного середовища. Можемо стверджувати, що старовинні міста характерні своїми історично-цінними осередками – ареалами, відповідно термінології ЗУ «Про охорону культурної спадщини».

2. Виявлено особливості історично успадкованого (традиційного) середовища та поняття історичного ареалу, як форми збереження та охорони при відновленні забудови старовинних міст. Історичний ареал охоплює найбільш цінну частину міста, яка зберегла традиційний розпланувальний устрій, просторову цілісність, історичні панорами, квартали та вулиці з пам'ятками, характерну рядову забудову, археологічний культурний шар і зони цінного ландшафту. До ключових компонентів традиційного середовища належать планувальна структура, мережа вулиць і площ, система домінант, силуетно-панорамні характеристики та природно-ландшафтні складові. Історичний простір є динамічним утворенням: він змінюється в часі, однак критерії його відновлення спираються на збереженні матеріальної основи та впорядкованих взаємозв'язків між його ключовими структурними елементами. Регламентація відновлення традиційного середовища ґрунтується на визначенні

параметрів, що забезпечують збереження їхньої ідентичності: висоти та габаритів нової забудови, характеру силуету, будівельних матеріалів, типології фасадів і просторової композиції.

3. Висвітлено поняття просторового каркасу забудови історичних ареалів як одного із головних індикаторів спадкоємності міського розвитку. Акцентовано на його ролі, як матеріального ядра міської ідентичності, що включає природно-ландшафтні елементи, планувальну мережу, а також історично цінну і фонову забудову, які втілюють духовно-культурні нашарування епох. Цінні складові історично сформованого просторового каркасу включають не лише пам'ятки архітектури та містобудування, а й об'єкти історії, археології, науки і техніки, а також пам'ятки монументального мистецтва. Усі ці елементи становлять змістовне наповнення міського середовища та забезпечують багатовимірність його культурної структури.

4. Центральним документом, що забезпечує ідентифікацію цінних осередків в системі історичного міста, є історико-архітектурний опорний план, на підставі якого окреслюються межі історичних ареалів, визначаються цінні складові та встановлюються режими використання територій. Однак обмеження історичного середовища виключно територіальними межами ареалу не розкриває його просторової організації та позбавляє можливості аналізу вертикальної композиції, яка є ключовою складовою історично сформованого просторового каркасу містобудівного утворення.

5. Врахування параметрів історично-успадкованого просторового каркасу, включно з вертикальною складовою його забудови забезпечує відтворення середовища, наближеного до історично усталеного, та підтримує цілісність традиційного міського образу. Ефективність післявоєнного відновлення забудови історичних міст значною мірою залежить від наукової обґрунтованості фахових досліджень, інтеграції історичних даних у містобудівні рішення та узгодження охоронних регламентів з актуальними потребами громади.

РОЗДІЛ 3. ЗАСАДИ ВІДНОВЛЕННЯ ПОРУЙНОВАНОЇ ВІЙНОЮ ЗАБУДОВИ ІСТОРИЧНИХ МІСТ

3.1. Характеристика поточного стану поруйнованого успадкованого просторового каркасу історичних міст України.

Виходячи з наведених в розділі 2 визначень, зазначимо складові, що формують собою просторовий каркас історичного ареалу – пам'ятки, фонова та історична забудова, планування цінної території, ландшафт та функціональне наповнення цього простору. Маємо змогу зафіксувати втрати матеріальної складової традиційного середовища історичних міст, а саме – пошкоджену забудову в межах історичного ареалу.

Для визначення стану поруйнованості успадкованого просторового каркасу, як середовища, що склалося та втілене в забудові історичного ареалу, а також каталогізації дослідної бази варто застосувати наступні критерії – категорія цінності пошкодженої будівлі; функціональне призначення; ступінь пошкодження будівель.

Розпочати класифікацію пошкоджених будівель, що входять до складу забудови в межах історичного ареалу, варто за:

категорією цінності (рис. 3.1) – пам'ятки (національного, місцевого значення), цінна історична забудова, фонова (рядова) або дисгармонійна забудова.

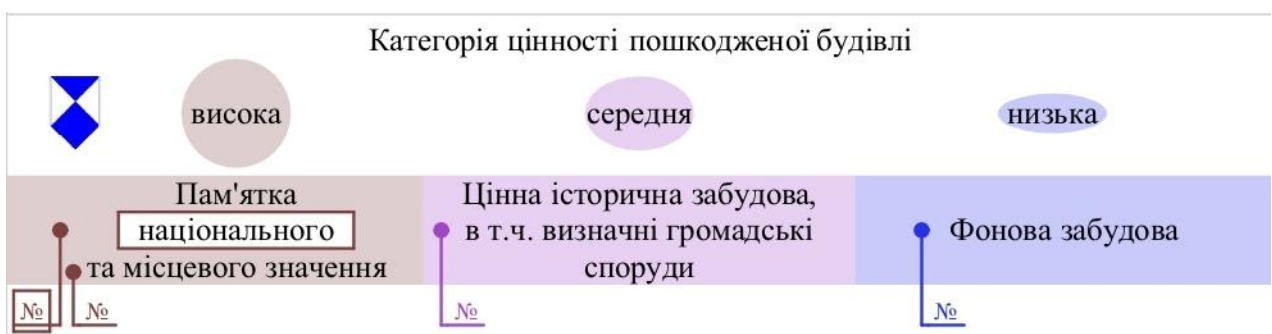


Рис. 3.1. Категорія цінності елементів поруйнованої забудови

Існуючу забудову в межах історичного ареалу можна розділити на категорії для визначення найбільш цінних її частин. Дослідження засвідчили доцільність виділення основних рівнів цінності територій у межах забудови історичного центру. Перша категорія включає найстарішу частину міста, яка охоплює більшість пам'яток культурної спадщини. Її планування та архітектура відіграють ключову роль у формуванні унікального образу цього історичного населеного пункту. До другої категорії належать території, де розташовані об'єкти культурної спадщини, а також значна частка фонові забудови, що охоплює іншу частину історичного центру. У цих межах є окремі ділянки з малоцінною забудовою, на яких можливе вибіркоче нове будівництво, і невелика кількість ділянок з дисгармонійною забудовою [52]. *Цінна історична забудова* – сукупність щойно виявлених об'єктів культурної спадщини, пам'яток культурної спадщини, які є містоформуєчим об'єктом історичного ареалу населеного місця [98]. *Фонова* забудова не становить історичної та архітектурної але вона варта уваги в структурі просторового каркаса як така, що забезпечує його композиційну цілісність.

Функціональним призначенням (рис. 3.2) – *громадського призначення, житлові*. Часто заклади торгівлі та обслуговування, рідше заклади харчування, розміщуються на перших поверхах житлових будинків, а не в окремій будівлі.

Житло	Громадського призначення			
	Культові	Навчальні	Оздоровчі	Фінансові
				
	Видовищні	Виставкові	Спортивні	Офісно-адміністративні
				

Рис. 3.2. Функціональне призначення будівель і споруд поруйнованої забудови

Ступінь пошкодження будівель майже у всіх випадках є унікальним для кожного об'єкту, що потребує детальної оцінки в т.ч. конструкцій, які візуально

не мають пошкоджень, для визначення можливості відновлення будівель та безпечного перебування мешканців у частини будівлі, яка збереглась. В межах даного дослідження цей параметр визначений при візуальному огляді, однак до виконання реальних обстежень обов'язковим є залучення сертифікованих інженерів-проектувальників та експертів. Сучасні дослідники [120] посилаючись на діючі нормативні документи наголошують на визначенні категорії пошкодження об'єкта, для попереднього визначення якої для об'єкта достатньо візуального огляду, проведення наближених розрахунків. Вважаємо необхідним залучити ще один критерій, який допоможе краще визначити характер пошкодження споруд, – локалізація руйнувань будівлі. За [67] категорія пошкоджень об'єкта – інтегральна характеристика експлуатаційної придатності пошкодженого об'єкта, що в цілому характеризує можливі заходи з подальшої експлуатації або припинення експлуатації об'єкта та визначається за результатами проведеного обстеження (огляду), в тому числі аналізу наявних аварійних та інших дефектів і пошкоджень об'єкта в цілому та його елементів. Тут же в Додатку 3 «Класифікаційні ознаки категорії пошкоджень об'єкта» наведено розподіл за категоріями від I до III в залежності від загальної характеристики пошкоджень, орієнтовно визначеного ступеню пошкодження об'єкта (у відсотках, відповідно менше 40%, 40-80% та 80-100%) (рис. 3.3).



Рис. 3.3. Категорія цінності елементів поруйнованої забудови

Руйнування забудови внаслідок військової агресії принципово відрізняється від пошкоджень, спричинених природними та техногенними катастрофами. Військова агресія має антропогенний, цілеспрямований і керований характер. Руйнування здійснюється свідомо або як супутній ефект ведення бойових дій із застосуванням засобів ураження, що передбачає вибірковість цілей (інфраструктура, житлова забудова, об'єкти культурної

спадщини). Натомість природні катастрофи (землетруси, повені, урагани) є хаотичними за своєю природою і не мають цільової спрямованості, а техногенні аварії, хоча й зумовлені діяльністю людини, здебільшого характеризуються випадковістю або системними збоями, а не навмисними руйнуваннями. Відмінною є також просторова організація пошкоджень. В умовах військової агресії руйнування часто мають мозаїчний, нерівномірний характер із концентрацією в зонах бойових дій або стратегічних об'єктах, тоді як природні катастрофи зазвичай охоплюють території відповідно до дії фізичних процесів (сейсмічні зони, заплави річок тощо), формуючи більш закономірні ареали ураження. Техногенні катастрофи часто локалізовані, але їх вплив може мати радіальний або дифузний характер (наприклад, вибухи, викиди). Окрім цього, військові руйнування можуть бути пролонгованими, хвилеподібними та повторюваними, що ускладнює процеси обстеження й відновлення. Природні катастрофи зазвичай мають обмежений у часі піковий, після якого починається фаза стабілізації. Техногенні події також часто мають чітко окреслений момент аварії, хоча їх наслідки можуть тривати довго. Не можливо оминати увагою і соціокультурні та правові наслідки військової агресії, які супроводжуються гуманітарними кризами, вимушеним переміщенням населення, втратою ідентичності середовища та потребують міжнародно-правової оцінки (зокрема в контексті воєнних злочинів).

В 2022 році в Україні запустили діджитал-платформу, яка фіксує наслідки російського вторгнення в Україну – «Карту відновлення» [53]. На платформі розміщують фотографії зруйнованих або пошкоджених цивільних об'єктів, серед яких житлові будинки, школи, церкви, стадіони та інші споруди. Цей проект створено з метою сприяння відбудові України після війни. Крім того, Український культурний фонд запровадив інтерактивну «Мапу культурних втрат» [64]. Вона надає інформацію про розташування і час пошкодження культурних пам'яток або об'єктів, а також докладно описує масштаби завданих збитків. На мапі відображені різноманітні заклади культури, архітектурні

пам'ятки та історичні будівлі. Для оцінки руйнувань застосовуються такі категорії: знищені; частково знищені; пошкоджені. Ці ресурси забезпечують систематизований збір і візуалізацію даних про пошкоджені та зруйновані об'єкти – створюють аналітичну основу для оцінки втрат, визначення пріоритетів відновлення та формування стратегій післявоєнної відбудови із врахуванням збереження культурної спадщини.



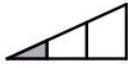


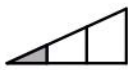


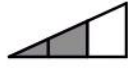


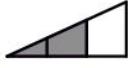


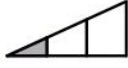


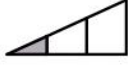


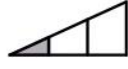


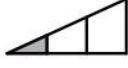


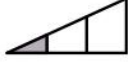
Унаслідок військової агресії РФ Миколаїв зазнав систематичних ракетних і артилерійських обстрілів, що зумовило фрагментарні, але численні пошкодження міської забудови (Рис. 3.5). Руйнувань зазнали переважно житлові будинки різних періодів зведення, об'єкти культурної спадщини та громадського призначення (табл. 3.1).




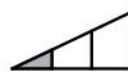



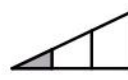



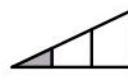



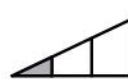


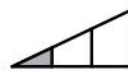


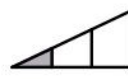


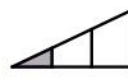


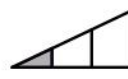


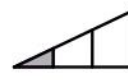




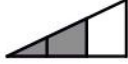


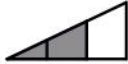


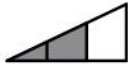














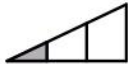



Рис. 3.5. Фрагмент плану Миколаєва з визначеною пошкодженою забудовою в межах історичного ареала









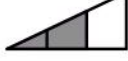











Таблиця 3.1.

Пошкоджена забудова в межах історичного ареалу Миколаєва

Цінність	№пп; зображення пошкодж. споруди	Найменування; адреса	Функція	Ступінь руйнації
Пам'ятка національного значення	10 	Музей суднобудування флоту; вул. Адміральська, 4	 1455/0-Н	
	25 	Будівельний коледж; вул. 1-а Слобідська, 2	 533/2-Н	
Пам'ятка місцевого значення	24 	Адміралтейство; вул. Адміральська, 38	 149-Мк	
	12 	Музична школа №1; вул. В. Благовісного, 34	 156-Мк	
	16 	Будівля банку; вул. В. Благовісного, 52	 162-Мк	
	17 	Музей підпільно-партизанського руху; вул. Героїв Рятувальників, 5	 142-Мк	
	3 	Комплекс будівель водолікарні доктора Кенігсберга; вул. Велика Морська, 27	 116-Мк	
	15 	Драматичний театр; вул. Адміральська, 25	 228-Мк	
	14 	Житлова будівля; вул. В. Благовісного 40	 159-Мк	

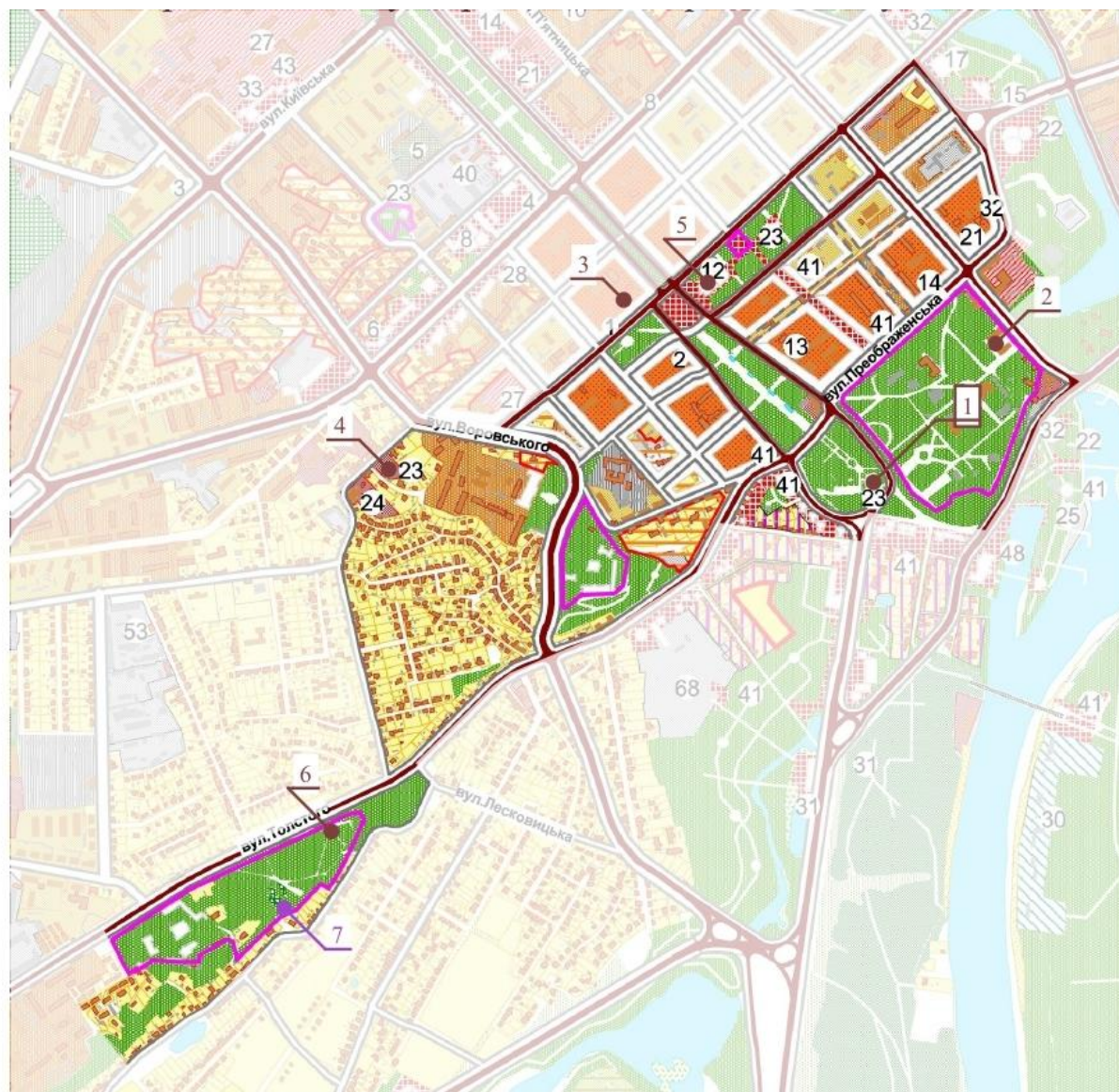
Цінність	№пп; зображення пошкодж. споруди	Найменування; адреса	Функція	Ступінь руйнації
Пам'ятка місцевого значення	9 	Житловий будинок; вул. Велика Морська, 38	 118-Мк 	
	6 	Житловий старовинний будинок епохи ренесансу; вул. В. Благовісного, 9	 152-Мк 	
	11 	Готель; вул. В. Благовісного, 25	 153-Мк 	
	2 	Готель Рейкарц Рівер; вул. Спортивна, 9	 116-Мк 	
Цінна історична забудова т. ч. визначні громадські споруди	31 	Житлова будівля; вул. Аракасівська, 52		
	13 	Житлова будівля; вул. Адміральська, 13		
	18 	Обласний центр соціальних служб; вул. Спаська, 43		
	1 	Центральний міський стадіон; вул. Спортивна, 1/1		
	30 	Обласний палац культури; пл. Суднобудівників, 3		

Цінність	№пп; зображення пошкодж. споруди	Найменування; адреса	Функція	Ступінь руйнації
Цінна історична забудова т.ч. визначні громадські споруди	26 	Чорноморський нац. університет ім. Петра Могили; вул. 68 десантників, 10		
	5 	Нац. університет ім.В.О.Сухомлинського; вул. В. Благівісного, 24		
	8 	Політехнічний фаховий коледж; вул. В. Благівісного, 11		
	21 	Будівля МикОДА; вул. Адміральська, 22		
Фонова (рядова) забудова	33 	Будівля травм пункту; вул. Корабелів, 14в		
	23 	Житлова будівля; вул. Адміральська, 45		
	20 	Житлова будівля; вул. Спаська, 50		
	19 	Офісна будівля із закладом харчування; вул. В. Благівісного, 47		
	28 	Житлова будівля; вул. 9-а Слобідська, 35		

Цінність	№пп; зображення пошкодж. споруди	Найменування; адреса	Функція	Ступінь руйнації
Фонова (рядова) забудова	29 	Житлова будівля; пр-кт Центральний, 234		
	7 	Гуртожиток нац. університету ім.В.О.Сухомлинського; вул. В. Благовісного, 22а		
	22 	Готель Інгул; вул. Адміральська, 34		
	27 	Готель «Миколаїв»; пр-кт Центральний, 107		
	32 	БізнесЦентр Кристал; вул. Захисників Миколаєва, 41		
	34 	Корпус управління заводу «Екватор»; вул. Захисників Миколаєва, 60		
	4 	Будівля комплексу сервісно-побутового обслуговування громадян; вул. Велика Морська, 23		

Внаслідок інтенсивних бойових дій і тривалої облоги Чернігів зазнав масштабних руйнувань із високим рівнем концентрації пошкоджень у межах окремих районів (рис. 3.6). Значною мірою постраждала як житлова забудова, так і цінне історико-архітектурне середовище в межах історичного ареалу, включно з пам'ятками національного значення (табл. 3.2). Водночас, наявні пошкодження пам'яток архітектури, які розміщені дисперсно в міській

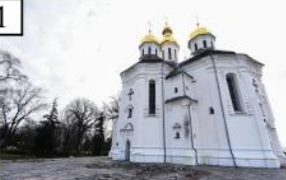

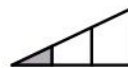


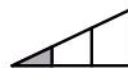


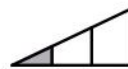

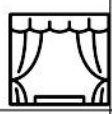
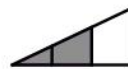

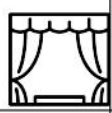
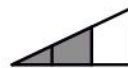


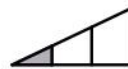

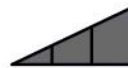
структурі поза межами історичного ареалу, що зумовило їх невключення до сформованого переліку. Така ситуація відображає як фрагментарність просторового розподілу втрат, так і обмеження данної методики обліку, орієнтованої передусім на межі історично сформованого середовища.



- № - пошкоджена пам'ятка національного значення
- № - пошкоджена пам'ятка місцевого значення
- № - пошкоджена історично-цінна забудова
- № - пошкоджена фоновіа забудова

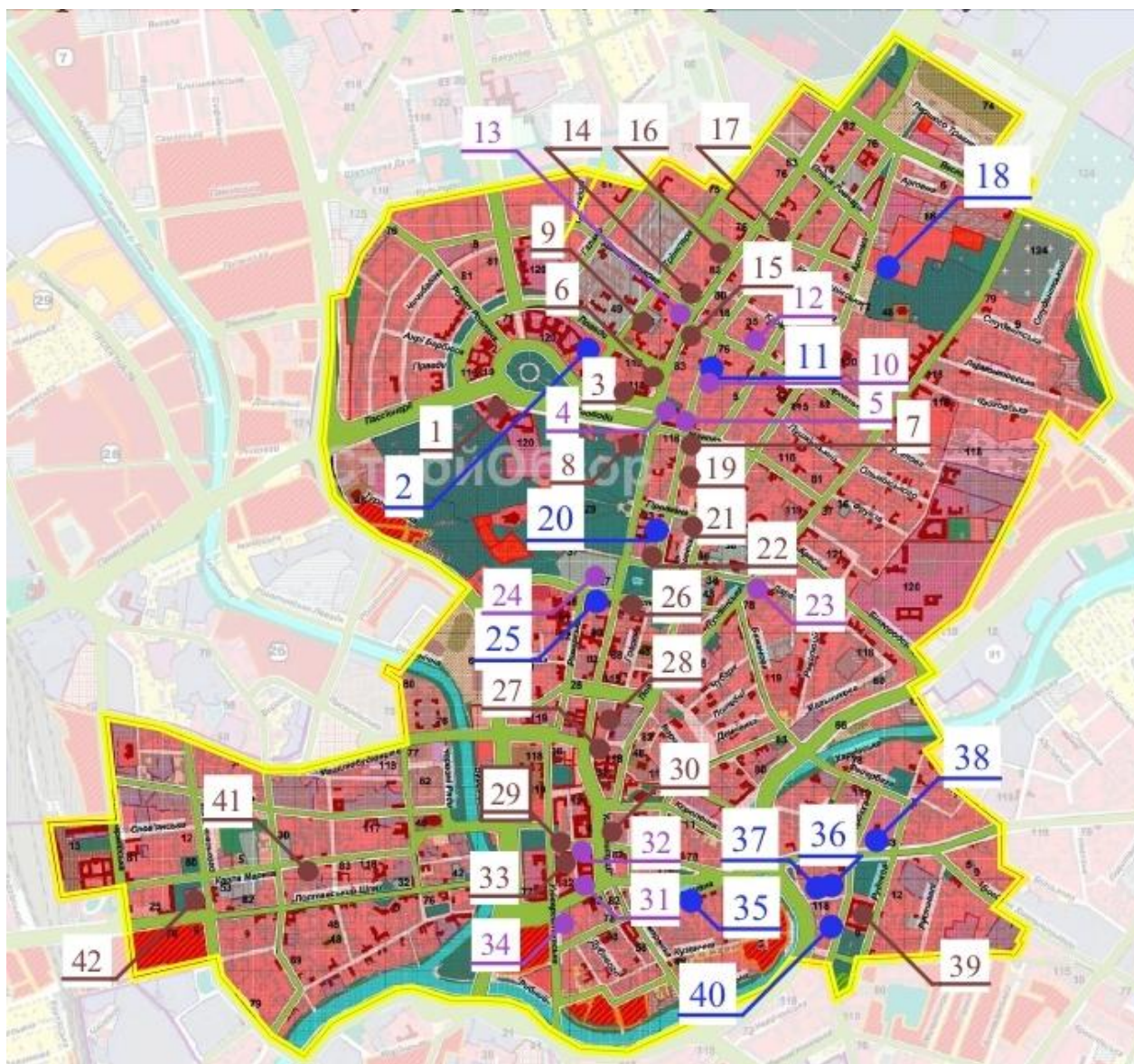
Рис. 3.6. Фрагмент плану Чернігова з визначеною пошкодженою забудовою в межах історичного ареалу

Таблиця 3.2.
Пошкоджена забудова в межах історичного ареалу Чернігова

Цінність	№пп; зображення пошкодж. споруди	Найменування; адреса	Функція	Ступінь руйнації
Пам'ятка місцевого значення	1 	Катерининська церква; вул. Підвальна 5	250048 - Нац 	
	2 	Обласний художній музей імені Галагана; вул. Музейна 6	11 - ЧГ 	
	4 	Казанська церква; вул. Коцюбинського 5	18 - ЧГ 	
	3 	Обласний молодіжний центр; вул. Магістратська, 5	76 - ЧГ 	
	5 	Драматичний театр; пл. Красна, 1	1 - ЧГ 	
	6 	Обеліск меморіального комплексу; вул. О. Довженка Болдини гори	Історії 24 - ЧГ 	
Цінна іст-на забудова	7 	Паркова альтанка 1911р; Болдина гора		

Унаслідок військової агресії РФ Харків зазнав одних із наймасштабніших руйнувань серед великих міст України, зумовлених інтенсивними та тривалими обстрілами. Пошкодження мають як осередковий, так і лінійний характер уздовж магістралей і прикордонних напрямків (рис. 3.7), охоплюючи значні масиви житлової забудови, громадські будівлі, об'єкти освіти й науки, а також








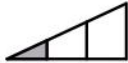



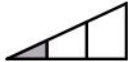















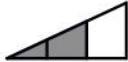








промислові території. Втрати торкнулися і модерністської, і історичної забудови (табл. 3.3), що призвело до порушення просторової цілісності та композиційної ієрархії міського середовища.



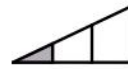

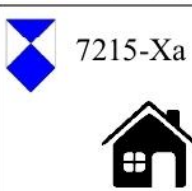
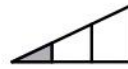

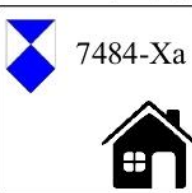
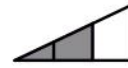

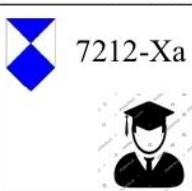
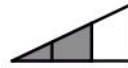


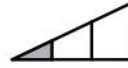

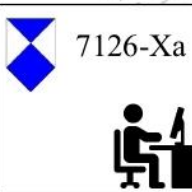
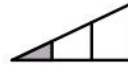

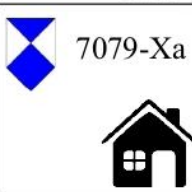
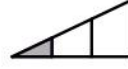


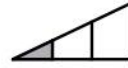

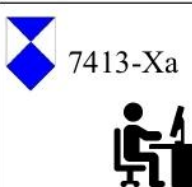
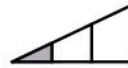








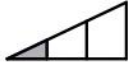












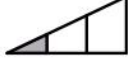


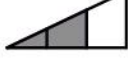


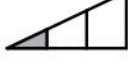



- пошкоджена пам'ятка національного значення
- пошкоджена пам'ятка місцевого значення
- пошкоджена історично-цінна забудова
- пошкоджена фоновіа забудова

















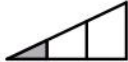


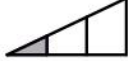





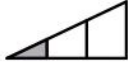
Рис. 3.7. Фрагмент плану Харкова з визначеною пошкодженою забудовою в межах історичного ареалу



















Таблиця 3.3.
Пошкоджена забудова в межах історичного ареалу Харкова

Цінність	№пп; зображення пошкодж. споруди	Найменування; адреса	Функція	Ступінь руйнації
Пам'ятка нац. значення	29 	Собор Успіння Пресвятої Богородиці; вул. Університетська 11	 НАЦІОН 	
Пам'ятка місцевого значення	1 	Будівля Держуніверситету (кол. Будинок проєктів); майдан Свободи 4	 7374-Ха 	
	3 	Готель "Інтернаціонал"; майдан Свободи 7	 	
	6 	Будинок будівельних організацій; вул. Сумська 39	 7403-Ха 	
	7 	прибутковий будинок Масловського; вул. Свободи 8	 7378-Ха 	
	8 	Будівля ветеринарного інституту; вул. Сумська 37	 3296-Ха 	
	9 	Харківська обласна стоматологічна поліклініка; вул. Трінклера, 6	 7436-Ха 	
	14 	Спеціальна школа ім. В.Г. Короленка; вул. Сумська 55	 7411-Ха 	
	15 	Житлова будівля; вул. Сумська 82	 7421-Ха 	

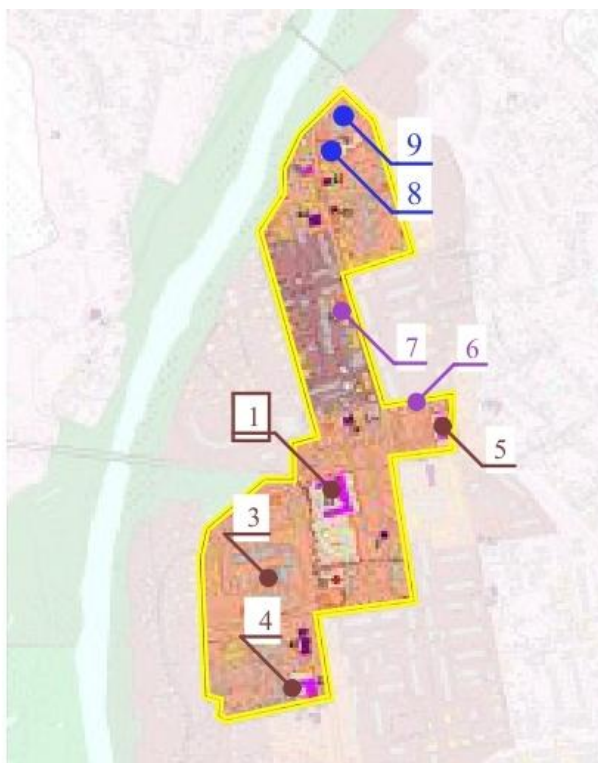
Цінність	№пп; зображення пошкодж. споруди	Найменування; адреса	Функція	Ступінь руйнації	
Пам'ятка місцевого значення	17		Прибутковий будинок; вул. Мироносицька 76	 7220-Ха	
	19		Житлова будівля; вул. Мироносицька 31	 7215-Ха	
	21		Прибутковий будинок; вул. Чернишевська 25	 7484-Ха	
	22		економічний факультет університету ім. В.Н. Каразіна; вул. Мироносицька 1	 7212-Ха	
	26		Житлова будівля; вул. Скрипника 4	 7384-Ха	
	27		Житлова будівля; майдан Конституції 28	 7126-Ха	
	28		Прибутковий будинок; вул. Донця- Захаржевського 5	 7079-Ха	
	30		Братський будинок; майдан Конституції 12	 7121-Ха	
	16		Палац одруження (Масток, флігель А. Юзефовича); вул. Сумська 61	 7413-Ха	

Цінність	№пп; зображення пошкодж. споруди	Найменування; адреса	Функція	Ступінь руйнації
Пам'ятка місцевого значення	33 	Торгові приміщення; вул. Квітки-Основ'яненка 11	 7121-Ха	
	39 	Апеляційний суд; майдан Героїв Небесної Сотні 36	 7041-Ха 	
	41 	Венерологічний диспансер (Маєток Соколових); вул. Благовіщенська 17	 7020-Ха 	
	42 	Залопанська пожежна частина; вул. Полтавський Шлях 50	 7307-Ха	
Цінна історична забудова	5 	Житловий будинок; вул. Мироносицька 29		
	23 	Житлова будівля; вул. Г. Сковороди 46		
	32 	Житлова будівля; майдан Конституції 3		
	34 	Старовинна будівля початку ХХ століття; вул. Університетська 31		
	10 	Центр стандартизації, метрології та сертифікації; вул. Мироносицька 36		

Цінність	№пп; зображення пошкодж. споруди	Найменування; адреса	Функція	Ступінь руйнації
Цінна історична забудова в т.ч. визначні громадські споруди	24 	театр опери та балету ім. М.В. Лисенка; вул. Сумська 25		
	4 	Будівля ХОДА; вул. Сумська 64		
	31 	Палац праці; майдан Конституції 1		
	12 	Житлова будівля; вул. Ярослава Мудрого 15		
	13 	Житлова будівля; вул. Сумська 53		
Фонова (рядова) забудова	2 	Готель Kharkiv Palace; пр-т Незалежності 2		
	20 	Майстерні ХНУБА; вул. Мироносицька 9		
	38 	Будівля першого реального училища; пр-кт Героїв Харкова, 45		
	25 	Офісна будівля; вул. Римарська 32		

Цінність	№пп; зображення пошкодж. споруди	Найменування; адреса	Функція	Ступінь руйнації
Фонова (рядова) забудова	18 	Спорт комплекс Політех; вул. Алчевських 50а		
	40 	Житлова будівля; майдан Героїв Небесної Сотні 9		
	11 	Житлова будівля; вул. Мироносицька 32-34		
	35 	Житлова будівля; вул. Кооперативна 18/20		
	36 	Житлова будівля; майдан Героїв Небесної Сотні 5		
	37 	Житлова будівля; пров. Євгенія Чикаленка, 5		


Унаслідок військової агресії РФ місто Ізюм зазнало катастрофічних руйнувань, зумовлених тривалими бойовими діями та окупацією. Пошкодження мають високий ступінь концентрації в історичному ареалі (рис. 3.8) та охоплюють значну частину житлової забудови, об'єктів культурної спадщини та громадського призначення – адміністративні, навчальні, видовищні та заклади охорони здоров'я (табл. 3.4).




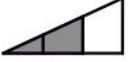










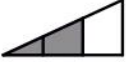


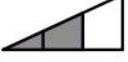


- пошкоджена пам'ятка національного значення
- пошкоджена пам'ятка місцевого значення
- пошкоджена історично-цінна забудова
- пошкоджена фоновіа забудова

Рис. 3.8. Фрагмент плану Ізюма з визначеною пошкодженою забудовою в межах історичного ареалу

Таблиця 3.4.
Пошкоджена забудова в межах історичного ареалу Ізюма

Цінність	№пп; зображення пошкодж. споруди	Найменування; адреса	Функція	Ступінь руйнації
Пам'ятка нац. значення	8 	Хрестовоздвиженська церква; вул. Соборна 5-7	 НАЦІОН 	
місцевого значення	1 	Будівля колишнього Реального училища (Ліцей № 4); вул. Соборна 22	 7522-Ха 	

Цінність	№пп; зображення пошкодж. споруди	Найменування; адреса	Функція	Ступінь руйнації
Пам'ятк	5 	Міська поліклініка; вул. Покровська 34	 7519-Ха 	
	7 	Управління праці та соціального захисту; вул. Соборна 20		
Цінна історична забудова в т. ч. визначні гром. споруди	6 	Міська рада; майд. Центральний		
	3 	Центральна міська лікарня; пров. Залікарняний 5/4		
Фонова (рядова) забудова	9 	Дитячий садок; вул. Соборна 1		
	4 	Міграційна служба; пров. Георгіївський 2		

3.2. Автентичність у відновленні історично успадкованого середовища: матеріальний, духовний та функціональний виміри.

Важливою передумовою відновлення своєрідності та ідентичності успадкованого середовища є усвідомлення його сутності – розуміння його матеріального виміру (зorganizований в умовах певного ландшафту простір, характерний історично успадкованими плануванням та системою будівель), духовної змістовності (наповнений історико-культурною суттю й віддзеркалює традиції життєдіяльності мешканців) та функціонального наповнення.

Відновлення ідентичності міського середовища розглядається О. Паменицькою як одна з основних цілей післявоєнної відбудови. У

законодавстві України цей принцип пов'язується з необхідністю збереження традиційного характеру середовища, що передбачає відтворення історично сформованої об'ємно-просторової структури забудови та підтримання спорідненої функціональної організації міського простору. Такий підхід спрямований не лише на фізичне відновлення пошкоджених територій, а й на збереження культурної пам'яті та ментального зв'язку мешканців із середовищем їх проживання. Відбудова має забезпечити формування повноцінного міського простору, здатного підтримувати життєдіяльність громади та відтворювати звичні для неї умови [81].

Досліджуючи питання міської ідентичності Б. С. Черкес та Я. М. Юрик в своїй статті [123] зазначають, що культурні, національні, політичні цінності, які сповідує суспільство на певному часовому етапі розвитку, впливають на трансформацію архітектурному образу міста та відображаються у різних формах колективних ідентичностей. Архітектура виступає відображенням різних ідентичностей, зокрема державних, національних, етнічних, релігійних, глобальних, локальних та індивідуальних. Ідентичність в архітектурі – це діалектичний процес творення та збереження об'єктів архітектури через їх взаємозв'язок із унікальним довкіллям, що є відображенням в архітектурно-розпланувальних, композиційних, містобудівних, образних вирішеннях різних історичних та національних архетипів [123].

О. Пламеницька розкриває поняття «автентичності», як таке, що характеризує сформовані просторові, матеріальні та композиційні ознаки міського середовища та виступає ключовим критерієм оцінки якості відновлення історичних територій. Поняття «автентичність» у законодавчих і нормативних документах уживається на рівні базових засад. Це поняття, зокрема, використовується в Законі України «Про охорону культурної спадщини», де збереження автентичності визначено як одну з ключових вимог під час консервації та реставрації пам'яток архітектури. Слово «автентичність» походить із грецької мови та означає – той, що ґрунтується на першоджерелі.

Головний зміст автентичності – це непідробна історична істина, виражена у матеріальній формі архітектурної пам'ятки. Проте навіть при реставрації споруди з максимально точним відтворенням її історичного вигляду вона не може вважатися повністю автентичною, оскільки втрачену матеріальну субстанцію неможливо відновити. Очевидною істиною є те, що повністю автентичною може бути лише руїна. Однак навряд чи метою збереження архітектурної спадщини має бути закріплення наслідків її руйнування на догоду автентичності, сутність якої далеко не завжди можна чітко окреслити. У таких випадках достовірність художнього образу архітектурного ансамблю часто сприймається як важливіша характеристика, ніж суто матеріальна автентичність. Якщо для одиначної споруди автентичність неймовірно значуща, то в складніших просторових архітектурних комплексах її трактування може стати більш [81].

Досліджуючи історичні території міста в своїй статті М. Б. Парнета описує їх, як такі, що несуть в собі автентичність, забезпечуючи єдність міського середовища та запобігаючи його уніфікації. Автентичність формує унікальний колорит міста та виконує важливу ідентифікаційну функцію, яка ґрунтується на здатності привертати увагу до його особливостей. Саме історичні простори, архітектурні об'єкти та елементи є найважливішими компонентами образу міста [80].

В. В. Вечерський в історико-містобудівних дослідженнях [52] наголошує на цінності території історичного центру як місця зосередження найцінніших пам'яток. Важливу роль в об'ємно-просторовій композиції міста і збереженні його своєрідності відіграють території (рис. 3.9, 3.10, 3.11, 3.12), які забезпечують візуальне сприйняття історичного центру зберігають пов'язані з пам'ятками цінну історичну забудову і розпланування, характерні містобудівні утворення та виразні елементи ландшафту, закріплюють і відтворюють значимість пам'яток в архітектурно-просторовій композиції та історичному середовищі; забезпечують сприятливі умови огляду пам'яток [52].

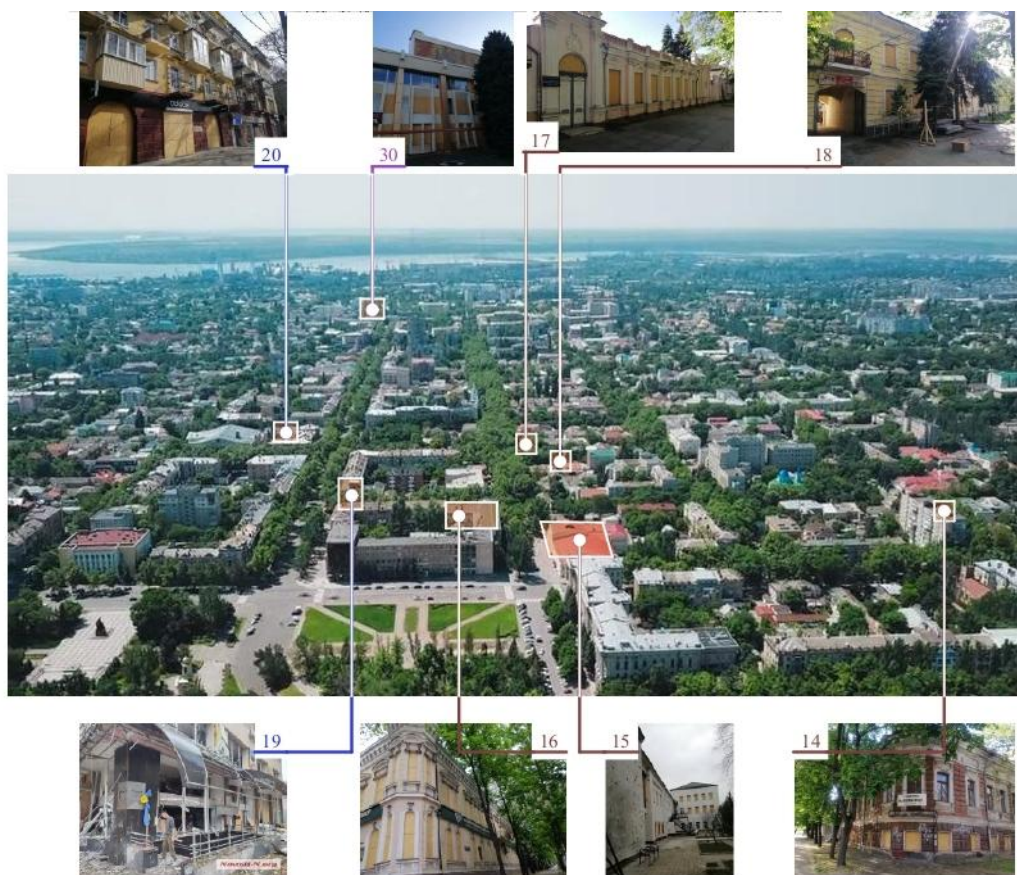


Рис. 3.9. Історичне середовище Миколаєва із зазначеними руйнуваннями забудови

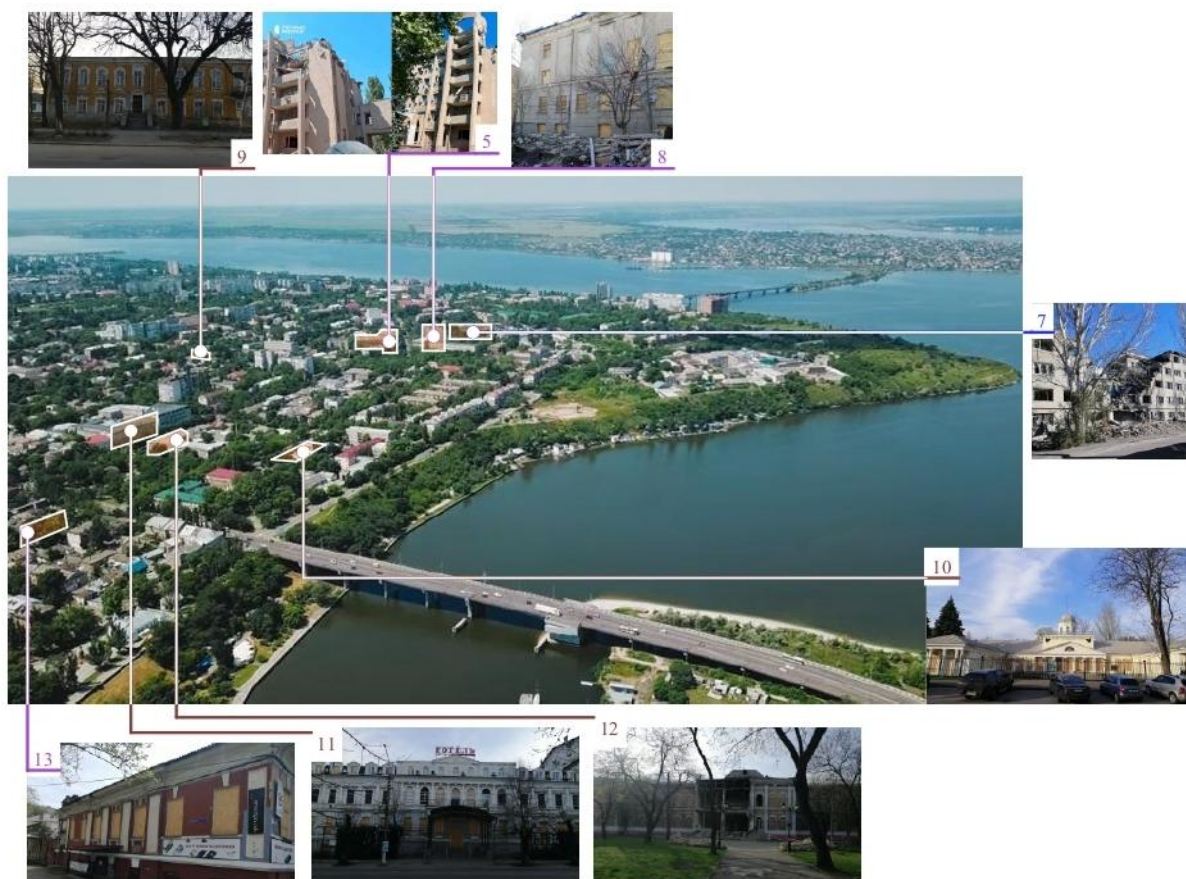


Рис. 3.10. Панорамний вигляд Миколаєва із зазначеними руйнуваннями забудови



Рис. 3.11. Панорамний вигляд1 Харкова із зазначеними руйнуваннями забудови



Рис. 3.12. Панорамний вигляд2 Харкова із зазначеними руйнуваннями забудови

Підсумовуючи, сформулюємо визначення поняття автентичності для історичного середовища міста – це властивість історично сформованого міського простору зберігати достовірність свого архітектурно-просторового

образу, планувальної структури, матеріальної субстанції та культурно-історичних нашарувань, що відображають справжній характер розвитку міста. Вона проявляється у цілісності історичних просторів, забудови, композиційних доміант і середовищних зв'язків, які забезпечують впізнаваність, ідентичність та неповторність міського середовища. У процесі відновлення та реконструкції історичних територій автентичність передбачає збереження як матеріальних елементів спадщини, так і образної достовірності архітектурних ансамблів, що підтримує історичну спадкоємність розвитку міста та запобігає спрощенню його просторового образу. Водночас автентичність історичного середовища не є статичною характеристикою: вона передбачає збереження функціональної життєздатності міських просторів, їх здатність адаптуватися до нових соціальних і культурних потреб, зберігаючи при цьому історично сформовану структуру та характер використання середовища в умовах його безперервного розвитку в часі.

Л. С. Мартишова в процесі повоєнного відновлення старовинних міст вбачає можливість вдосконалення їх структури. У зазначених умовах особливої актуальності набуває проблема забезпечення максимально ефективного використання комплексу історичних будівель і формування сучасних архітектурних ансамблів за їх участі, які б акцентували цінність пам'яток. Переважна більшість історичних об'єктів зосереджена в центральній частині міста – найбільш активній і функціонально насиченій. У межах охоронних історичних зон нове будівництво істотно обмежене, а неминучі процеси модернізації мають відповідати потребам міського розвитку [66]. Водночас цінність архітектурної спадщини є багатовимірною: поряд з історичною вона охоплює сакральний, науковий, естетичний, мистецький, функціональний, емоційний і психологічний аспекти. Місто як динамічна система постійно трансформується, що стосується і окремих будівель, а також змінюється сприйняття міського середовища його мешканцями. За умови, що такі трансформації сприяють смислому збагаченню, примноженню збереженої

спадщини та традицій і генерують позитивні зміни, формується процес нашарування цінностей і ускладнення містобудівної структури сучасного міста в цілому. Тому важливо організувати «діалог між старим і новим».

Кожна сучасна будівля завжди порушуватиме старий характер забудови. Питання лише в тому чи буде в повній мірі використано діапазон історичних переваг старої забудови, що збереглася, в оточенні нових будинків. Крім того, варто пам'ятати, що окрім переваг, які властиві всім старим будівлям, – історичним, художнім, функціональним, вони значно впливають на вигляд міста, на його просторову композицію як одне ціле. Тому недостатньо, щоб вони були лише рівнозначним елементами нового обличчя міста, яке формується в результаті відновлення. Першість старої забудови перед сучасною будівлями є наслідком переваги, якою її наділив час. Кінцева оцінка сучасної архітектури залежатиме від того наскільки вона співвідноситься з вже існуючими та загальноприйнятими цінностями. Врахування особливостей пейзажу та відповідна гармонія з історичним будівлями мають вирішальне значення для такої оцінки. Напевно, саме так, потрібно розуміти поняття пристосування нового до старого.

Підставою для нової забудови має бути ідея органічного включення нового архітектурного об'єкта в історичний контекст оточуючого середовища. можна зазначити, що головним завданням при відновленні має стати збереження та пристосування до сучасного життя по можливості всіх цінних компонентів історичного комплексу, які з появою сучасних потреб можна доповнювати але не замінювати іншими [106]. Співмасштабні та гармонійно вписані в історичне середовище сучасні архітектурні форми стануть своєрідними сигналами, що виявлятимуть автентику історичної забудови та засвідчуватимуть сьогодення й спадкоємність у розбудові міста [86].

Проблема доцільності післявоєнного відновлення зруйнованої забудови історичних міст у зонах активних бойових дій потребує комплексного аналізу з урахуванням змістовної цінності об'єктів культурної спадщини. Історичне

міське середовище акумулює багат шарову культурну інформацію. Водночас слід враховувати, що значний пласт спадщини, сформований у період радянського тоталітарного режиму, був засобом ідеологічного впливу. Архітектура й містобудування використовувалися для насадження офіційних наративів, трансформації історично сформованого просторового каркасу та витіснення традиційних культурних сенсів. Унаслідок цього частина об'єктів набула ідеологічно зумовленого змісту, що спотворював історичний контекст і підмінював автентичну культурну спадкоємність.

Л. Є. Савостіна та О. О. Попельницький досліджуючи склад об'єктів культурної спадщини, занесених до переліків, визначають його достатньо тенденційним і таким, що відображає радянські ідеологічні штампи; він демонструє, що під час формування переліків були відсутні певні критерії поцінування. Передусім це стосується пам'яток історії та монументального мистецтва, значна частина яких присвячена подіям, що відображають процес встановлення радянської влади та діяльність її установ. Велика кількість об'єктів – братські та поодинокі могили радянських воїнів [108].

Серед об'єктів цілеспрямованого знищення в історичних містах особливе місце займають будівлі міських і обласних адміністрацій (рис. 3.13) як просторово марковані осередки публічної влади та символи української державності. Попри те, що такі споруди здебільшого не мають статусу пам'яток архітектури чи містобудування, вони інтегровані в історичне середовище та формують його функціонально-композиційні вузли, часто займаючи ключові ділянки в системі площ і магістралей. Вони є відображенням представницької архітектури певної епохи, значна їх частина – періоду радянського тоталітаризму, коли адміністративні-управлінські будівлі виконували також ідеологічну функцію, уособлюючи централізовану модель влади. Відтак їх післявоєнне відновлення створює можливість не лише для фізичної реконструкції втрачених об'ємів, а й для переосмислення змістовного наповнення таких просторів, трансформації їх символіки відповідно до

цінностей відкритого демократичного суспільства та формування нової публічної ідентичності міського середовища.



а



б



в



г

Рис. 3.13. Знищені будівлі державних адміністрацій: а – Миколаївська ОДА, б – Харківська ОДА, в – Ізюмська МДА, г – Херсонська ОДА

Символічну природу адміністративно-управлінських споруд ґрунтовно проаналізовано у працях О.А. Трошкіної [118], де показано, що вираз сили та непорушності державного режиму матеріалізувався в гіпертрофованому масштабі, монументальності та класицистичній композиції. Архітектура виконувала чітко сформульоване соціальне замовлення, репрезентуючи ієрархічну модель суспільства, у якій домінувала держава як всевладний центр, а індивід розглядався як підпорядкований елемент системи. До семантично навантажених ознак представницької архітектури належать комплексне

містобудівне розташування поряд із головними спорудами поселення, монументальність і масштабність, жорстка симетрія та осьова ієрархічна композиція, замкненість просторової системи, акцентування входу, використання ордеру як символу владності, а також насичення фасадів і інтер'єрів геральдичними та державними атрибутами.

У післявоєнному контексті відновлення таких об'єктів потребує критичного переосмислення їхньої семантики: відтворення не може зводитися до реплікації форм, що репрезентували тоталітарну модель влади. Сучасні тенденції проектування адміністративних споруд дедалі частіше орієнтуються на відкритість, прозорість і технологічну інноваційність як просторові метафори демократичного суспільства. Виразна об'ємно-просторова композиція досягається завдяки новітнім конструктивним рішенням, ажурним структурам, динаміці архітектурних ліній, що формують відчуття просторової свободи. Звільнення об'єму від суцільної масивності трансформує символіку влади – від уособлення закритої монументальної системи до образу відкритої публічної інституції. Доцільно розглядати післявоєнне відновлення адміністративних будівель як можливість зміни їхнього ідеологічного коду та утвердження нової, демократичної парадигми міського простору.

З метою переосмислення змістовного навантаження міських просторів варто звернутися до дослідження Б. С. Черкеса та Я. М. Юрика, які визначають, цикли формування та еволюції нової ідентичності в архітектурі проходять через ключові етапи. Перший етап полягає у політичній трансформації суспільства, що слугує основою для змін. Другий етап охоплює процес формування нової парадигми соціального розвитку, яка передбачає пошук власної ідентичності, часто заснованої на критичному переосмисленні та запереченні попередніх ідеологічних наративів. Третій етап включає створення нової політичної міфології, що охоплює ревізію історичного контексту, формування нового пантеону героїв та переведення цих міфів у мову архітектури. Завершальним етапом є візуалізація нової ідентичності через архітектурні засоби, що

знаходять своє втілення у монументальних ансамблях, репрезентативних для нових центрів влади та узгоджених із заданою ідентичністю. У практиці подальших трансформацій існуючого урбаністичного середовища необхідно враховувати специфіку історично сформованої містобудівної та архітектурної ідентичності. Особливого значення набуває збереження «пам'яті місця», що є важливим складником забезпечення балансу між традицією і сучасністю у процесі формування гармонійного просторового середовища. Тобто у процесі архітектурно-містобудівної діяльності необхідно здійснювати взаємопов'язання нових проєктованих та історичних колективних ідентичностей [123].

Коректне застосування методів вирішення протиріч між історично сформованим середовищем і необхідністю розвитку міст, і водночас підвищення виразності та індивідуальності забудови є важливим і складним завданням для архітектора. Воно має вирішуватися на основі обґрунтованих висновків дослідження відповідної території, особливо в межах території пам'яток, охоронюваних зон та зон регулювання забудови історичних міст. В безпосередній близькості, поруч з архітектурою минулого сьогодні існує та створюється якісне просторове оточення, тому гармонійне поєднання історичної та сучасної просторових систем є важливим завданням, вирішення якого варто шукати в слідуванні послідовності, використанні підземного простору, а також в застосуванні сучасних типів забудови, яка дозволить проводити реконструкцію, не порушуючи цілісності та масштабу історичного середовища. до того ж, проєкти відновлення споруд повинні розроблятися так, щоб вони враховували теперішнє та майбутнє функціональне призначення – узгоджували просторові зв'язки з іншими елементами просторового каркасу історичного ареалу.

3.3. Методи та прийоми відновлення забудови історичних міст, поруйнованих війною.

Захист традиційного характеру середовища та об'єктів культурної спадщини забезпечується положеннями, викладеними в розділі VI [98]. згідно

п.5 цієї ж статті, «... у межах історичних ареалів населених місць встановлюються такі режими використання: забезпечується збереження характерних архітектурних прийомів/елементів і типів, габаритів і матеріалу даху висотні параметри нових будівель та споруд чи реконструкції існуючих об'єктів обмежуються висотними параметрами прилеглої цінної історичної забудови, розміщеної в межах історичного ареалу населеного місця...». Особливу увагу варто приділити п.7 ст.32 цього закону, в якому зазначено що «у межах зон охорони, історичних ареалів населених місць, занесених до Список історичних населених місць України, **забороняються** містобудівні, архітектурні чи ландшафтні перетворення, будівельні ... роботи без дозволу відповідного органу охорони культурної спадщини» [98]. На таких територіях встановлюється низка особливих вимог до проведення реконструктивних заходів. А саме: повернення будівлям та іншим об'єктам історико-культурної спадщини первісного вигляду, нове будівництво допускається зі збереженням головних прийомів, притаманних традиційному історичному середовищу пам'яток – регламентація висоти, розміру, будівельних матеріалів і оздоблення фасадів будинків і споруд. в охоронній зоні нова забудова за висотою, розмірами в плані, масштабністю, архітектурними формами підпорядковується пам'яткам та історичному середовищу [102].

О. П. Олійник наголошує, що процес відновлення має ґрунтуватися на комплексному розумінні культурної значущості об'єкта, що передбачає врахування його історичного та соціокультурного контексту в межах локальної спільноти. Усвідомлення ролі місця в релігійних, соціальних і традиційних практиках, а також визнання його символічної ваги у формуванні колективної ідентичності та почуття приналежності є підставою для застосування певних прийомів відновлення забудови (табл. 3.5). Водночас ключовою засадою виступає повага до автентичності та цілісності об'єкта, зумовлена прагненням зберегти його матеріальну та просторову субстанцію, оригінальні конструкції, матеріали й архітектурні елементи, які визначають історичну ідентичність.

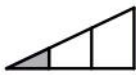










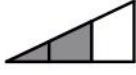


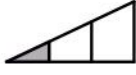
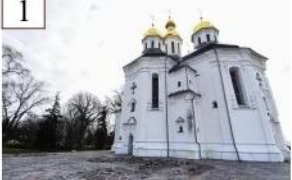


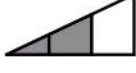


Вагоме значення має емоційний зв'язок громади з відповідними місцями, що зумовлює необхідність інклюзивного підходу та залучення мешканців до процесів відновлення. Реставраційна реконструкція має спиратися на застосування традиційних технік і матеріалів, забезпечуючи збереження історичної достовірності, підтримання спадкоємності культурних практик [78].

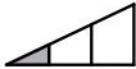

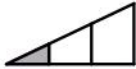










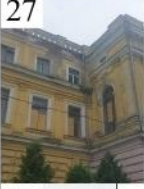





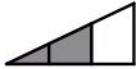





Таблиця 3.5.
Прийоми відновлення забудови в межах історичних ареалів міст


Ступінь руйнації	Порушована забудова історичного ареалу			
	Пам'ятка	Цінна історична забудова, в т.ч. визначні громадські споруди	Фонова (рядова) забудова	
	Реставрація	Модернізація		
	Реставраційна реконструкція	Наявність джерел для + відтворення -	Усунення	
	Музеєфікація	Відтворення	Усунення	
			Нове будівництво	
			Озеленення	
			<i>в параметрах усталеного просторового каркасу</i>	

Л. В. Прибега стверджує, що для пошкоджених пам'яток архітектури (табл. 3.6.), в межах їх територій, має бути застосована певна система реставраційних прийомів, що загалом визначається як **реставрація**. в сучасній архітектурній практиці використовують такі методи – консервація, цілісна і фрагментарна реставрація. Ступінь втручання визначається історико-культурною значущістю пам'ятки, її технічним станом, роллю в середовищі та можливостями функціонального використання. оптимальним буде варіант уникнення будь-яких дій, спрямованих на втручання в матеріальну основу пам'ятки, тобто виконання реставраційного ремонту. у випадку реставраційного ремонту втручання в матеріальні субстанцію пам'ятки неприпустимо, можливе лише проведення заходів спрямованих на утримання пам'ятки в належному експозиційному чи експлуатаційному стані [87].

Таблиця 3.6.
 Прийоми відновлення пам'яток в межах історичних ареалів міст

Ступінь руйнації	Категорія історико-культурної цінності Зображення пошкодженої споруди	Прийоми відновлення забудови
Миколаїв		
	Пам'ятка національного значення  	Реставрація
	Пам'ятка місцевого значення        	
	 	Реставраційна реконструкція
Чернігів		
	Пам'ятка національного значення 	Реставрація
	Пам'ятка місцевого значення  	
	 	Реставраційна реконструкція

Ступінь руйнації	Категорія історико-культурної цінності Зображення пошкодженої споруди	Прийоми відновлення забудови
Харків		
	<p style="text-align: center;">Пам'ятка національного значення</p> <p style="text-align: center;">29</p> 	Реставрація
	<p style="text-align: center;">Пам'ятка місцевого значення</p> <div style="display: flex; flex-wrap: wrap; justify-content: space-around;"> <div style="width: 30%; text-align: center;">1 </div> <div style="width: 30%; text-align: center;">3 </div> <div style="width: 30%; text-align: center;">6 </div> <div style="width: 30%; text-align: center;">8 </div> <div style="width: 30%; text-align: center;">15 </div> <div style="width: 30%; text-align: center;">14 </div> <div style="width: 30%; text-align: center;">16 </div> <div style="width: 30%; text-align: center;">17 </div> <div style="width: 30%; text-align: center;">19 </div> <div style="width: 30%; text-align: center;">26 </div> <div style="width: 30%; text-align: center;">27 </div> <div style="width: 30%; text-align: center;">28 </div> <div style="width: 30%; text-align: center;">39 </div> <div style="width: 30%; text-align: center;">30 </div> <div style="width: 30%; text-align: center;">33 </div> <div style="width: 30%; text-align: center;">41 </div> </div>	Реставрація
	<p style="text-align: center;">Пам'ятка місцевого значення</p> <div style="display: flex; flex-wrap: wrap; justify-content: space-around;"> <div style="width: 30%; text-align: center;">7 </div> <div style="width: 30%; text-align: center;">21 </div> <div style="width: 30%; text-align: center;">42 </div> <div style="width: 30%; text-align: center;">9 </div> <div style="width: 30%; text-align: center;">22 </div> </div>	Реставраційна реконструкція

Ступінь руйнації	Категорія історико-культурної цінності		Прийоми відновлення забудови
	Зображення пошкодженої споруди		
Ізюм			
	Пам'ятка національного значення		Реставрація
			
	Пам'ятка місцевого значення		Реставраційна реконструкція
	  		

За визначенням Л. В. Прибеги, консервація спрямована на збереження пам'ятки в автентичному стані через зміцнення її матеріальної структури та запобігання подальшій деструкції. Вона застосовується до об'єктів історико-наукової й архітектурно-мистецької цінності, де матеріальна тканина є носієм історичної інформації. Метод фрагментарної реставрації використовується для пам'яток із багатшаровою різночасовою структурою та передбачає її попереднє комплексне дослідження. Прийоми розкриття і відтворення дають змогу виявити структурні складові та етапи історичного розвитку, тоді як відтворені елементи сигнуються для їх розрізнення з автентичною основою. Метод цілісної реставрації орієнтований на відновлення композиційно й стилістично завершеного образу пам'ятки. Поряд із розкриттям і зміцненням застосовуються заміна, відтворення та реконструкція втрачених частин, що потребує ґрунтовних наукових досліджень, аналізу джерел і аналогів для обґрунтування рішень. Метод доцільний для об'єктів архітектурної та історико-меморіальної цінності [85].

Дії пов'язані з **утилітарним освоєнням** об'єктів архітектурної спадщини в ЗУ «Про охорону культурної спадщини» [98] визначаються кількома поняттями – пристосування, реабілітація, музеєфікація. Тут же наводяться

трактування: «реабілітація – сукупність науково обґрунтованих заходів щодо відновлення культурних та функціональних властивостей об'єктів культурної спадщини, приведення їх у стан, придатний для використання... музеєфікація – сукупність науково обґрунтованих заходів щодо приведення об'єктів культурної спадщини у стан, придатний для екскурсійного відвідування». Отже, реабілітація означає значно ширше коло пам'яткоохоронних заходів, а музеєфікація – навпаки, звужений діапазон дій, спрямованих лише на забезпечення комфортної доступності до об'єкта культурної спадщини. Водночас, термін «пристосування – сукупність науково обґрунтованих заходів щодо створення умов для сучасного використання пам'ятки», наведений в [31], хоча й поширений в пам'яткоохоронному середовищі але не зовсім узгоджується з історико-культурною значущістю об'єктів архітектурної спадщини, суспільною цінністю їх як документів історії і творів мистецтва. Тому потрібно не пристосовувати пам'ятку, а продумано включати її в сучасні суспільні процеси.

Таким прикладом може слугувати пропозиція, наведена О. Кутняком та В. Чернявським [59] щодо пристосування пам'яток під сучасні артцентри, яке передбачає делікатну реновацію з урахуванням культурної та архітектурної цінності. Такий підхід забезпечує поєднання експозиційної діяльності з автентичним середовищем, сприяючи інтеграції мистецтва й історичної спадщини в єдиний культурний простір.

Вимоги до науково-проектної документації на реставрацію, яка складається з таких видів робіт і заходів, як консервація, реставрація, ремонт (реставраційний), реабілітація, музеєфікація, пристосування пам'яток, а також на невідкладні консерваційні та протиаварійні роботи детально викладено в ДБН А.2.2-14:2016 «Склад та зміст науково-проектної документації на реставрацію пам'яток архітектури та містобудування» [31]. Відповідно цього нормативу процес дослідження пам'ятки та розроблення науково-проектної документації продовжується до закінчення виконання робіт. До науково-

дослідних робіт належать попередні роботи, роботи з обстежень (для розроблення науково-проектної документації на протиаварійні та/або невідкладні консерваційні роботи), комплексні наукові дослідження. До науково-проектної документації належить документація на протиаварійні роботи, невідкладні консерваційні роботи, ескізний проєкт, проєкт, робочий проєкт, робоча документація. Для забезпечення об'єктивного підходу до реставрації пам'ятки, максимального збереження її в автентичному стані або визначення найбільш прийняттого методу реставрації, розробка проєктно-реставраційної документації здійснюється у декілька стадій: реставраційне завдання, ескізний проєкт реставрації, робоча проєктно-реставраційна документація з реалізацією проєкту в натурі [87].

Автентичні руїни і фрагменти будівлі з прилеглою територією і становлять об'єкт охорони й **музеефікації**, оцінюються як документальні свідчення військових злочинів агресора й визнаються меморіальними пам'ятками, що своєю чергою є підставою для їхньої музеефікації. Сам процес музеефікації передбачає насамперед дослідження руїн, їхніх обмірів і фіксації, укріплення поруйнованої споруди, зміцнення чи консервацію решток об'єкта з метою запобігання їхній природній руйнації, розчистки території та визначення оглядових маршрутів і майданчиків, створення інфраструктури побутового і транспортного обслуговування, забезпечення умов доступності для осіб з особливими потребами тощо. Дослідниками пропонується визначити такі музейні утворення, як середовищні та надавати їм статус меморіальних. В доповнення до музеефікованих поруйнованих об'єктів (комплексів) на прилеглий до них території можуть бути зведені каплиці, храми, а також, для доповнення меморіальної експозиції, нові сучасні музейні будівлі з експозиційними залами та іншими приміщеннями, необхідними для музейної діяльності [89]. Архітектура є формою відображення соціальних процесів та носієм соціальної пам'яті. У просторах міст найефективніше здійснюється матеріалізація пам'яті за допомогою монументальних засобів. Відтак необхідно

замаркувати «шрами» у просторі міст – місця масових трагедій, де скоєно вбивство мирних громадян, викарбувати у пам'яті людей злочини проти людяності, які ніколи не повинні повторитись у майбутньому [128]. На початку XXI століття в міському просторі архітектори, дизайнери та художники втілюють пам'ять про жертви трагедій, пов'язаних із геноцидами та терористичними актами. Тут можемо говорити про створення меморіалів на місцях вщент зруйнованих історичних будівель, для відновлення яких не вистачає документальних джерел або відбудова яких є недоцільною (рис. 3.14).

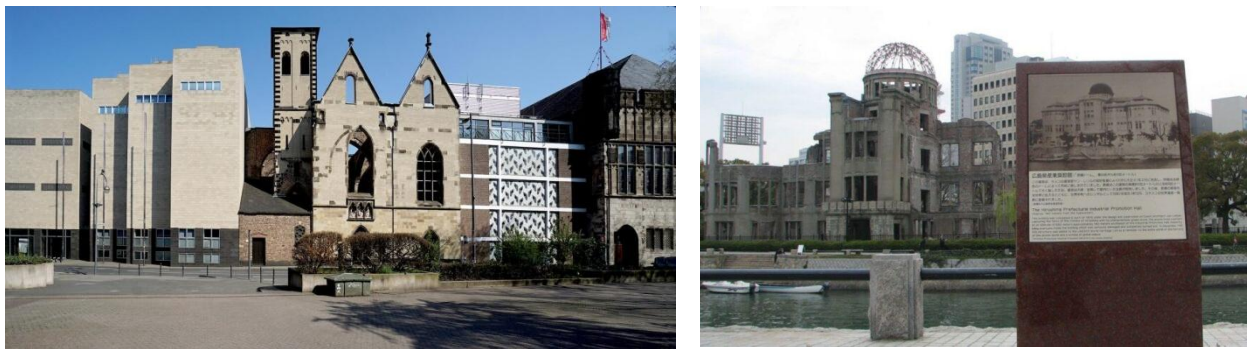
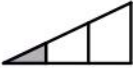





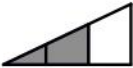







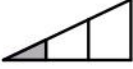

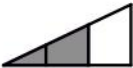



Рис. 3.14 Приклад музеєфікації зруйнованих пам'яток: а – руїни церкви св.. Альбана в сучасній забудові Кельна; б – меморіал миру в Хіросімі

Реставраційна реконструкція в сучасній пам'яткоохоронній науці означає відбудову, відтворення, зведення нової споруди на місці і в формах раніше існуючого історичного об'єкта. Необхідність реставраційної реконструкції втраченого історичного об'єкта визначається його значимістю для національної культури або тим, що він є важливим компонентом композиції містобудівного утворення. Однак, відтворений реставраційними заходами (реконструйований) об'єкти минувшини не може вважатися пам'яткою. Лише оригінальна матеріальна основа пам'ятки, що увібрала досягнення відповідного суспільства і зберегла сліди історичних подій, є документом історії, джерелом наукової інформації. Відтворена форма, позбавлена слідів минулого, має суто інформаційний, символічний характер. Тому реконструйовані об'єкти неправомірно визначати пам'ятками – вони лише символи історичних епох, своєрідні пам'ятники визначним пам'яткам. При цьому натурна реконструкція

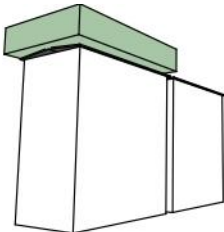
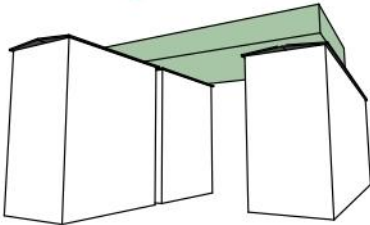
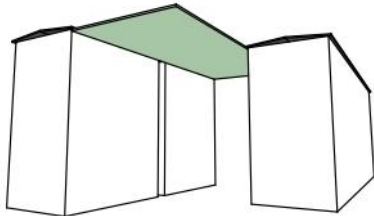
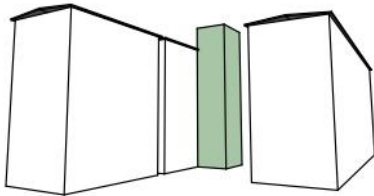
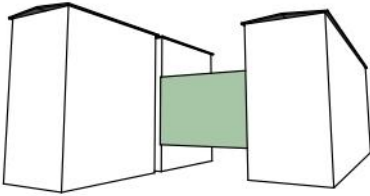
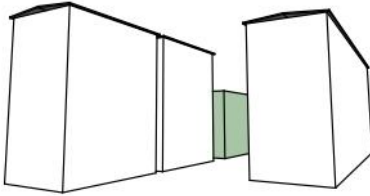



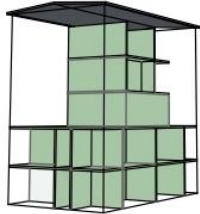
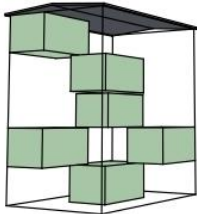

Ступінь руйнації	Категорія історико-культурної цінності Зображення пошкодженої споруди	Прийоми відновлення забудови
Харків		
	<p style="text-align: center;">Цінна історична забудова, в т.ч. визначні громадські споруди</p> <div style="display: flex; justify-content: space-around;"> <div style="text-align: center;">  <p>23</p> </div> <div style="text-align: center;">  <p>24</p> </div> <div style="text-align: center;">  <p>12</p> </div> </div> <div style="display: flex; justify-content: space-around;"> <div style="text-align: center;">  <p>34</p> </div> <div style="text-align: center;">  <p>13</p> </div> </div>	Модернізація
	<div style="display: flex; justify-content: space-around;"> <div style="text-align: center;">  <p>10</p> </div> <div style="text-align: center;">  <p>4</p> </div> <div style="text-align: center;">  <p>31</p> </div> </div> <div style="display: flex; justify-content: space-around;"> <div style="text-align: center;">  <p>5</p> </div> <div style="text-align: center;">  <p>32</p> </div> </div>	<p style="text-align: center;"><i>Наявність джерел для відтворення</i></p> <div style="display: flex; justify-content: space-between;"> + - </div> <div style="display: flex; justify-content: space-between; align-items: center;"> <div style="text-align: center;">  </div> <div style="text-align: center;">  </div> </div> <div style="text-align: center; margin-top: 20px;"> <p style="transform: rotate(-45deg);"><i>Відтворення</i></p> <p style="transform: rotate(-45deg);"><i>Реконструкція</i></p> </div>
Ізюм		
	<p style="text-align: center;">Цінна історична забудова, в т.ч. визначні громадські споруди</p> <div style="text-align: center;">  <p>7</p> </div>	Модернізація
	<div style="text-align: center;">  <p>6</p> </div>	<p style="text-align: center;"><i>Наявність джерел для відтворення</i></p> <div style="display: flex; justify-content: space-between;"> + - </div> <div style="text-align: center; margin-top: 20px;"> <p style="transform: rotate(-45deg);"><i>Відтворення</i></p> <p style="transform: rotate(-45deg);"><i>Реконструкція</i></p> </div>


Модернізація – сукупність заходів щодо покращення зовнішнього вигляду об’єкта, заміна вікон і дверей, утеплення фасаду, створення безбар’єрного середовища.

Основні прийоми та методи реконструкції пошкоджених будівель зазанено в табл. 3.7.

Таблиця 3.7.

Методи реконструкції пошкоджених будівель забудови

Методи та прийоми реконструкції пошкоджених будівель			
Зміна зовнішньої оболонки			
	Надбудова	Надбудова над кількома будівлями	Перекриття подвір'я
Зміна зовнішньої оболонки			
	Прибудова	Добудова між будівлями	Добудова нових споруд
Зміна об'ємно-планувальної структури			
	Демонтаж внутрішніх елементів	Влаштування атриуму	Влаштування поділу простору
Зміна об'ємно-планувальної структури			
	Влаштування нової конструктивно-планувальної схеми	Влаштування блоків/обладнання для поділу простору	Влаштування трансформованих елементів













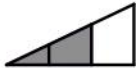



Комбі-нований	Зміна зовнішньої оболонки  Зміна об'ємно-планувальної структури
Естетична перебудова	<u>Збереження існуючих структури та оболонки:</u> створення композиційних структур на основі існуючих конструкцій будівлі – реконструкція фасадної площини, створення фальшфасада, створення композиції з об'ємів і площин, різних за кольором, текстурою, фактурою

Відтворення будівель, за трактуванням Л. В. Прибеги, розглядається як науково обгрунтований процес відновлення втрачених або значно пошкоджених об'єктів архітектури, що передбачає максимально можливе відтворення їх автентичного вигляду на основі достовірних історичних джерел, із дотриманням принципів пам'яткоохоронної діяльності.

При відновленні вщент зруйнованих будівель в межах історичних ареалів мають висуватися аргументи на користь **нового будівництва** в сучасному стилі. Включення новобудов в середовище так само, як відновлення зруйнованої фонові (нецінної, з точки зору історично-культурної значущості) забудови в межах історичних ареалів має відбуватися в параметрах успадкованого просторового каркасу. адже нові будівлі утворюють нове середовище - виникають абсолютно нові об'ємно-просторові композиції. Нове будівництво найчастіше приносить зовсім інші масштаби та комбінації фігур, які не були характерні для ансамблів кварталів. Так само, віддалення нових будівель від старої червоної лінії забудови виклакає такі пропорції, які створюють нову атмосферу. Таким чином відбувається певне зміщення просторових акцентів – різко падає роль історичних будівель, які раніше домінуючи над оточенням, утворювали з ним нероздільну композицію. так само, незабудований простір там, де раніше були будівлі, порушує гармонію просторової системи, як і нове будівництво без врахування масштабів та габаритів оточуючого середовища [106].

Основні прийоми відновлення фонові забудови в межах історичних ареалів Миколаїа, Харкова та Ізюму наведено в табл. 3.8.

Таблиця 3.8.
Прийоми відновлення фонові забудови в межах історичних ареалів міст

Ступінь руйнації	Категорія історико-культурної цінності Зображення пошкодженої споруди	Прийоми відновлення збудови
Миколаїв		
	<p style="text-align: center;">Фонова забудова</p> <div style="display: flex; justify-content: space-around;"> <div style="text-align: center;"> <p>33</p>  </div> <div style="text-align: center;"> <p>23</p>  </div> </div> <div style="display: flex; justify-content: space-around;"> <div style="text-align: center;"> <p>20</p>  </div> <div style="text-align: center;"> <p>19</p>  </div> </div>	Модернізація
	<div style="display: flex; justify-content: space-around;"> <div style="text-align: center;"> <p>28</p>  </div> <div style="text-align: center;"> <p>27</p>  </div> </div> <div style="display: flex; justify-content: space-around;"> <div style="text-align: center;"> <p>29</p>  </div> <div style="text-align: center;"> <p>32</p>  </div> </div> <div style="display: flex; justify-content: space-around;"> <div style="text-align: center;"> <p>7</p>  </div> <div style="text-align: center;"> <p>22</p>  </div> <div style="text-align: center;"> <p>34</p>  </div> </div>	Реконструкція або Усунення
Ізюм		
	<p style="text-align: center;">Фонова забудова</p> <div style="display: flex; justify-content: space-around;"> <div style="text-align: center;"> <p>3</p>  </div> <div style="text-align: center;"> <p>9</p>  </div> </div> <div style="text-align: center; margin-top: 20px;"> <p>4</p>  </div>	Реконструкція або Усунення

Ступінь руйнації	Категорія історико-культурної цінності Зображення пошкодженої споруди	Прийоми відновлення забудови
Харків		
	Фонова забудова   	Модернізація
	   	Реконструкція або Усунення
	 	Усунення ↓ ↓ Нове Озеле- будівництво нення

Підставою для нової забудови в умовах відновлення, завжди, є ідея органічного включення нового архітектурного об'єкта в історичний контекст оточуючого середовища. Для виконання цього завдання необхідно керуватися засобами гармонійної інтеграції нових архітектурних об'єктів в історичне оточення:

- Контрастне сполучення нових і старих архітектурних форм. Нові об'єкти мають композиційні закономірності побудови існуючих історичних об'єктів ансамблю. Відповідно до значущості старих та нових будівель, їхнє контрастне поєднання здійснюється у двох формах: - нова архітектурна споруда стає домінантою об'ємно-просторової композиції ансамблю; - нова архітектурна будівля трактується лише як органічна складова природної еволюції ансамблю та збагачує його первісну ідею.

- Ньюансне (асоціативне) сполучення нових і старих архітектурних форм на основі стилізації. Це свідоме і підкреслене відтворення стереотипних особливостей історичного оточення в нових архітектурних об'єктах.

- Тотожне сполучення нових та старих архітектурних форм на основі стилізаторства – точне відтворення, буквальне копіювання усталених історичних форм [126].

Невеликі ділянки всередині кварталів та території, які звільняються від зносу руїн також доцільно використовувати під **озеленення**, а за допомогою малої архітектури утворювати псевдо парки, які покращать комфорт та характер дворів. Результати дослідження післявоєнного відновлення Польщі, зокрема опубліковані в статті Л. Р. Гнатюк [104], демонструє значне покращення стану озеленення історичних територій Варшави. Архітектори, які працювали над проектами відновлення, взяли до уваги важливість зелених насаджень у місті – газонів, парків, лісів, садів та зелених дахів.. Навколо відновлених історичних міських центрів влаштовувались зелені пояси.

Отже, визначимо комплекс заходів включених в методику відновлення поруйнованої війною забудови історичних міст: реставрація і реставраційна реконструкція пам'яток культурної спадщини; модернізація, відтворення та реконструкція масової історичної забудови; вибіркоче усунення і нове будівництво або озеленення на місці вщент зруйнованих малоцінних будівель. Такі заходи повинні бути спрямовані на збереження та примноження культурно-історичного потенціалу міста, формування сприятливих умов для підтримки функціонування історичних ареалів, забезпечення гармонійного поєднання нових будівель з історичним середовищем.

В «Історико-містобудівних дослідженнях» [52] дослідники розрізняють такі **методи комплексного відновлення в історичних містах: ревалоризація** (підвищення або відновлення архітектурно-художньої цінності середовища, у т. ч. шляхом реставрації пам'яток, видалення дисгармонійних нашарувань, компенсаційного будівництва, в окремих випадках – відтворення цінних

втрачених об'єктів, архітектурних акцентів і домінант); *регенерація* (відновлення та поліпшення розпланувально-просторової структури, композиційної цілісності та функціональної активності історичних); *містобудівна реконструкція* (підвищення функціональної значущості фрагменту історичного середовища шляхом відтворення втрачених ними громадських функцій або надання їм нових, що не порушують традиційний характер середовища) [52].

3. 4. Методика відновлення історичної забудови.

Відновлення і збереження успадкованого середовища, коректні та гармонійні зміни, направлені на комфортність, безбар'єрність та безнечність перебування в ньому, неодмінно приведуть до підвищення культурного потенціалу місця. Міста зі Списку потребують пріоритетності при відбудові, адже архітектура є носієм національної ідентичності, перерізом українського суспільства певної епохи, яка навмисно знищувалася агресором.

При цьому має забезпечуватися виконання специфічних умов міського розвитку: збереження культурної спадщини; пристосування історичного міста до вимог сучасного життя через модернізацію його структур; поширення особливих характеристик історичного міста з метою збереження або надання своєрідності. Зрештою, усі види відновлюваних заходів мають забезпечувати пристосування історичних населених місць до вимог сучасного життя при збереженні культурної спадщини та традиційного характеру середовища [52].

В. В. Нестеренко в своїй статті [72] зазначає, визначає, що формування інноваційного архітектурного простору з урахуванням збереження культурної різноманітності та історичної спадкоємності ґрунтується на низці взаємопов'язаних принципів, серед яких визначальними є єдність архітектури й ландшафту, поліфункціональність, здатність простору до трансформації в часі, системність взаємозв'язків, екологічність, соціальна орієнтованість, технологічна інноваційність, гармонійна інтеграція нових рішень у наявне середовище та енергоефективність [72].

Національна рада з відновлення України від наслідків війни розробила проект Плану відновлення України в сфері будівництва, містобудування, модернізації міст та регіонів, в якому сформовано принципи відновлення і розвитку. Ключові принципи відновлення та подальшого розвитку ґрунтуються на системному поєднанні трансформаційних, інституційних і ціннісних орієнтирів: реалізацію процесів реконструкції на основі передових міжнародних практик, упровадження інноваційних технологічних рішень і екологічно орієнтованих підходів, що забезпечують якісне оновлення просторової та функціональної структури громад і регіонів; публічний доступу громадян і міжнародних партнерів до планувальних документів відбудовчих заходів на всіх етапах їх здійснення; узгодження завдань відновлення з базовими цінностями та нормативними стандартами Європейського Союзу; стратегічну орієнтацію відбудови на досягнення глобальних цілей сталого розвитку, з урахуванням балансу економічних, соціальних та екологічних складових; підвищення енергоефективності та розширення використання відновлюваних джерел енергії, що зменшує залежність від викопних ресурсів; формуванні рівних можливостей доступу до ресурсів і послуг, залученні різних соціальних груп до процесів прийняття рішень і забезпеченні справедливого розподілу суспільних вигод; створення безпечного простору життєдіяльності, здатного забезпечити стійке функціонування населення та господарських систем в умовах надзвичайних ситуацій, зокрема воєнного характеру [103].

Хоча досягнення Цілей сталого розвитку передбачає, зокрема, збереження та раціональне використання культурної спадщини як складової сталості міст і громад, у стратегічних документах, присвячених відновленню українських міст, цей аспект не набуває належної конкретизації. Відсутність чітко окреслених механізмів інтеграції охорони історичного середовища у процеси післявоєнної реконструкції зумовлює ризик фрагментарних рішень, що можуть призвести до втрати просторової цілісності історично сформованих територій. Таким чином збереження історично успадкованого просторового

каркаса ареала має розглядатися не як другорядний компонент процесу відновлення, а як базовий підхід його організації, що визначає спрямованість трансформації постраждалих територій старовинних міст на збереження їх просторової й культурної цілісності. Водночас такий підхід до відновлення старовинних міст співвідноситься із зазначеним раніше принципом історичної спадкоємності, задекларованим в ЗУ [92] № 156-VIII «Про засади державної регіональної політики». Ігнорування цього аспекту може призвести до втрати традиційного характеру середовища. Тут особливого значення набуває збереження успадкованого просторового каркасу історичного ареалу, насиченого різного виду пам'ятками, різними за часом і характером походження просторовими утвореннями. До елементів традиційного середовища застосовують прийоми, допустимі в межах історичних ареалів. Вибір їх застосування залежний від дислокації пошкодженої споруди та її цінності, як пам'ятки культурної спадщини, цінної історичної чи фонові забудови [102]. Відновлення історично-успадкованого каркаса має визначатись типологічними особливостями його елементів, з урахування історично-культурної цінності та ролі у формуванні просторового каркаса. Можуть мати місце відповідні пам'яткоохоронні заходи і методи – консервація руїн, їх музеєфікація, реставрація, реновація, реставраційна реконструкція, функціональна адаптація, а також компенсаційні озеленення та вбудова об'єктів сучасної архітектури. Принципи відновлення історично успадкованого просторового каркасу як матеріальної основи традиційного середовища життєдіяльності людини, мають комплексний характер і поширюються на все містобудівне утворення в межах історичного ареалу і в залежності від його містобудівної та архітектурно-мистецької значимості можуть застосовуватися комплексні методи як ревалоризація, регенерація, містобудівна реконструкція.

Відновлення міст у післявоєнний період доцільно здійснювати на засадах (Рис. 3.15), що передбачає задоволення потреб сучасного суспільства без загрози для можливостей майбутніх поколінь.



Рис. 3.15 Засади відновлення порушеної війною забудови історичних міст України (в межах історичного ареалу)

Серед ключових засад відновлення також виокремимо гармонійну інтеграції нових архітектурних рішень у сформоване середовище. В безпосередній близькості, поруч з архітектурою минулого сьогодні існує та створюється якісне просторове оточення, тому гармонійне поєднання історичної та сучасної просторових систем є важливим завданням, вирішення

якого варто шукати в реконструкції композиційних систем, в т.ч. застосуванні сучасних типів забудови історичного ареалу з урахуванням параметрів історично успадкованого просторового каркасу, що дозволить не порушувати цілісності та масштабу історичного середовища.

Досвід проєктів відновлення історичних міст доводить, що окрім аналізу можливостей реконструкції забудови має враховуватись теперішнє та майбутнє функціональне призначення даної будівлі на фоні всього історичного ареалу міста. Принцип забезпечення функціональної адаптації досягається шляхами інтегрованого планування міського простору, яке поєднує житлові, робочі, освітні, обслуговуючі та рекреаційні функції, сприяє формуванню компактного та функціонально змішаного середовища і зменшує потребу у тривалих переміщеннях. Водночас, пристосування цокольних та перших поверхів цінної історичної забудови має певні обмеження - забороняється прибудова тамбурів, зміна стилістики фасадів і матеріалів зовнішнього оздоблення; при влаштуванні ганків кількість сходинок має бути мінімальною; забороняється розміщення реклами на фасадах пам'яток, щойно виявлених об'єктів культурної спадщини [52]. При проведенні реконструкції історичної території можливе використання під земного простору під площами, кварталами.

Доцільно надавати пріоритет модернізації та відновленню зруйнованих об'єктів над новим будівництвом, що сприятиме збереженню історично сформованого середовища, звичного для мешканців, і відповідатиме принципу екологічної відповідальності – раціональному використанню ресурсів та повторному застосуванню матеріалів. Цей принцип в т.ч. орієнтує містобудівне відновлення на зниження викидів парникових газів, підвищення енергоефективності будівель і систем життєзабезпечення, впровадження інноваційних технологій у будівництві та використання відновлюваних джерел енергії. Залучення засобів ландшафтного дизайну передбачає інтеграцію природних компонентів у просторову структуру з метою зменшення антропогенного навантаження та відновлення природного балансу. Ключовими

підходами є збереження існуючих історичних ландшафтів, компенсаційне озеленення на місцях вщент зруйнованих нецінних будівель, використання локальних видів рослин, впровадження систем природного дренажу, озеленення дахів і вертикальних поверхонь.

Щоб відновити історичне середовище дійсно зручними і дружніми до містян, потрібно враховувати принцип **відкритості і доступності місця**, сценарії його використання. Окрім цього, проєктований простір повинен враховувати наявність цільової аудиторії, тобто групи людей, які будуть регулярно його відвідувати. Сьогодні важливо враховувати психологічні наслідки окупації та бойових дій, оскільки для частини населення повернення до середовища, пов'язаного з травматичним досвідом, може бути ускладненим. Особливої уваги потребують території масової загибелі людей і об'єкти, що стали місцями насильства, з огляду на їхній складний соціально-психологічний контекст і несприятливість для тривалого перебування. У розробленні нових архітектурних рішень доцільно уникати форм, пропорцій та матеріальних характеристик, здатних викликати асоціації з подіями війни, що вирішить завдання збереження психічного здоров'я населення і відповідатиме **принципу створення безпечного простору**. Зазначений принцип передбачає також забезпечення спорудами цивільного захисту при реконструкції та новому будівництві в межах історичного ареалу. З цією метою можливе активне використання підземного простору. Водночас, відчуття безпеки у міському просторі передусім пов'язане з можливістю візуального контролю, що передбачає відкритість огляду та відсутність ізольованих зон, забезпечену належним освітленням і просторовою організацією забудови та озеленення.

Висновки до розділу 3.

1. Досліджено стан просторового каркасу історичних ареалів українських міст, поруйнованих унаслідок військової агресії – Миколаїв, Харків, Чернігів, Ізюм. Визначено поруйновані елементи просторового каркасу історичного середовища, сконцентровані в межах історичного ареалу – цінної своїм традиційним характером території міста. Проаналізовано пошкоджені елементи за критеріями культурної значущості, функціональним призначенням та ступенем поруйнованості. Спектр культурної значущості зруйнованих споруд охоплює як пам'ятки національного та місцевого значення, так і елементи фонові та історично-цінної (традиційної) забудови. Функціональне наповнення забудови, що зазнала руйнувань охоплює житлові будинки та споруди громадського призначення – від культових споруд до адміністративних та спортивних будівель.

2. Визначено, що комплексний аналіз історичного середовища забезпечує цілісне розуміння можливих напрямів його відновлення, при цьому проблема автентичності набуває особливої актуальності в умовах масштабних воєнних руйнувань. Уточнено зміст поняття «автентичність» як багаторівневої категорії, що виходить за межі суто матеріальної збереженості. Обґрунтовано, що відновлення ідентичності є однією з ключових цілей процесу відбудови. Так пріоритетного значення набуває принцип органічного поєднання нового і старого, з урахуванням ландшафтних, композиційних та ціннісних характеристик середовища, забезпечуючи першочерговість історичної забудови в структурі міста. Виявлено необхідність критичного переосмислення об'єктів із ідеологічно зумовленим змістом, зокрема адміністративних споруд радянського періоду, та спрямування їх відновлення на формування відкритої, демократичної символіки публічного простору.

3. Запропоновані підходи передбачають пріоритет модернізації та відновлення зруйнованих об'єктів, урахування соціально-психологічних наслідків війни в процесі формування архітектурних рішень, а також орієнтація

на використання ресурсоефективних і придатних до повторного застосування матеріалів. Наголошено на диференційованому застосуванні методів відповідно до значення об'єкта, ступеня руйнування, ролі у формуванні просторової структури та можливостей інтеграції у сучасне функціональне середовище. Також обґрунтовано музеєфікацію руїн пам'яток, які становлять документальне свідчення військової агресії та можуть формувати меморіальні простори. У випадках вщент зруйнованої цінної забудови доцільно відтворювати ключові символічні споруди (пам'ятки національного, місцевого значення), тоді як для рядової забудови виправданим є нове будівництво в дотриманням параметрів історично-успадкованого просторового каркасу. Обґрунтовано доцільність розгляду охорони історичного середовища як базового принципу організації відновлення, що забезпечує збереження просторової цілісності, культурної ідентичності та підвищення довгострокового суспільного й містобудівного потенціалу старовинних міст.

4. Доведено, що охорона історичного середовища має розглядатися як базовий принцип організації післявоєнної відбудови, що забезпечує просторову цілісність, культурну ідентичність і довгостроковий розвиток міст. Реалізація такого підходу передбачає застосування комплексних містобудівних методів – ревалоризації, регенерації та містобудівної реконструкції, які дозволяють поєднати завдання збереження культурної спадщини з сучасними вимогами безбар'єрності, цивільного захисту, енергоефективності та сталого розвитку, формуючи концептуальні засади відновлення історичних міст України на основі принципів історичної спадкоємності.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ ПО РОБОТІ

1. У результаті проведеного дослідження визначено, що проблематика збереження та відновлення історичних міст України в умовах воєнних руйнувань має ознаки міждисциплінарного напрямку, який поєднує історико-архітектурні, містобудівні, правові та соціокультурні підходи. Диференційований підхід до відновлення міст передбачає відмову від універсальних моделей реконструкції на користь адаптованих багаторівневих рішень для різних типів міських територій – історичних ареалів, житлових масивів, промислових територій і нових урбанізованих утворень. Виявлено прогалини у стратегічних документах щодо конкретизації механізмів інтеграції охорони історичного середовища у програми комплексного відновлення, що засвідчує необхідність посилення пам'яткоохоронної складової в процес комплексної відновлення територій громад.

2. Обґрунтовано, що історичні міста України, сформовані внаслідок нашарування різних історичних періодів їх розвитку та збереження значної кількості об'єктів культурної спадщини, визначних ансамблів і комплексів, а також традиційного характеру середовища, становлять важливу складову архітектурної та містобудівної спадщини і є носіями національної ідентичності. Найбільш цінні в історико-культурному сенсі території таких міст визначаються як історичні ареали, які формуються на основі історико-архітектурних опорних планів як територіально поєднана сукупність пам'яток культурної спадщини, історичних ансамблів, комплексів і традиційної забудови. За своєю сутністю історичні ареали є осередками історичного середовища міста та мають розглядатися як об'єкти містобудівної спадщини.

3. Матеріальною основою традиційного характеру середовища історичних ареалів виступає історично-успадкований просторовий каркас, складовими якого є історичне планування, об'єкти культурної спадщини, історичні ансамблі та комплекси, фонова забудова, а також природно-ландшафтні елементи. Саме ці компоненти формують історичну спадкоємності

та визначають просторову організацію традиційного середовища, включно з його вертикальною структурою та хронологічним діапазоном історичних нашарувань.

4. Встановлено, що історично-успадкований просторовий каркас є ключовим носієм міської ідентичності та об'єктом першочергового збереження в умовах післявоєнної відбудови. Його відновлення дозволяє відтворити параметри історичного середовища та проявити традиційний характер міського простору як джерела історичної інформації та носія містобудівної культури. У цьому контексті важливим етапом є діагностика руйнувань елементів просторового каркасу, їх класифікація за ступенем пошкодження, історико-культурною цінністю та функціональним призначенням.

5. Обґрунтовано, що відновлення історичних міст має спиратися не лише на фіксацію територіальних меж історичних ареалів, а й на збереження параметрів просторової, вертикальної та композиційної організації забудови як визначальних характеристик цілісності історичного середовища. У цьому процесі можуть застосовуватися різні пам'яткоохоронні методи та прийоми, зокрема консервація руїн, їх музеєфікація, реставрація, реновація, реставраційна реконструкція, функціональна адаптація, а також компенсаційна вбудова об'єктів сучасної архітектури в межах параметрів історично сформованого просторового каркасу.

6. Визначено, що сформований на національному рівні комплекс принципів післявоєнного відновлення має прогалини у стратегічних документах щодо конкретизації механізмів збереження історико-культурної спадщини та інтеграції охорони історичного середовища у програми комплексного відновлення. Обґрунтовано методика відновлення історичної забудови на основі: збереження історично успадкованого просторового каркасу ареалу, гармонійної інтеграції нових архітектурних рішень у сформоване середовище, забезпечення функціональної адаптації, безпеки, доступності, що вцілому забезпечують досягнення цілей сталого розвитку міських територій.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. 1630 пам'яток культурної спадщини та 2437 об'єктів культурної інфраструктури постраждали в Україні через російську агресію (2025, 04, 12). *Міністерство культури України*. URL: <https://mincult.gov.ua/news/1630-pamyatok-kulturnoyi-spadshhyny-ta-2437-obyektiv-kulturnoyi-infrastruktury-postrazhdaly-v-ukrayini-cherez-rosijsku-agresiyu/>
2. Demessie M.K., Yakovets I. Design aspects of post-war reconstruction and renovation of public urban spaces. *Art and Design*. Kyiv. 8(2), 33-45. DOI: <https://doi.org/10.30857/2617-0272.2025.2.3>.
3. Müller-Menckens G.. Neues Leben für alte Bauten. Über den Continuo in der Architektur. Stuttgart 1977. 228 p.
4. Mykhaylyshyn O.. Rozwój urbanistyczny równego i łucka na wołyniu w okresie międzywojennym: idee, projekty, realizacje. *Studia do Dziejów Architektury i Urbanistyki w Polsce*. 2025. Vol. 8, P. 46-91; DOI: <https://doi.org/10.17388/WUT.2025.0038.ARCH>
5. Oliynyk Olena. Struktura planu nowożytnego Łucka jako rezultat wspolistnienia gmin religijno-narodowych. *Kwartalnik architektury i urbanistyki*. Warszawa: wyd, 1996. T. XLI. S.107–118.
6. Pleshkanovska A. Problems of post-war reconstruction and development of ukrainian cities. *Матеріали конференції МЦНД*. Хмельницький. 2024. С. 499–505. DOI: <https://doi.org/10.62731/mcnd-01.11.2024.017>.
7. Pohranychna I., Cherkes B.. Destruction and reconstruction of Ukrainian cities after World War II: Development of methodological approaches to contemporary reconstruction. *Architectural Studies*. Lviv. 11(3), 48-60. DOI: <https://doi.org/10.56318/as/3.2025.48>.
8. Shulyk V., Shevchenko L., Cherniyavskyi V., Davydov A., Boborykin O.. About the concept of improving border defense lines by means of landscape architecture. *Landscape Architecture and Art*. 2024. Vol. 24, No. 24. P. 89-96.

9. War and architecture: Three principles (2011, 15, 12). *Lebbeus Woods*. URL: <https://lebbeuswoods.wordpress.com/2011/12/15/war-and-architecture-three-principles/>.
10. Алдохдар Х.Н. Методи збереження, реставрації та регенерації архітектурно-містобудівної спадщини історичних міст Палестини на прикладі м. Газа : дис. ... д-ра філософії : 18.00.01. Харків, 2020. 240 с.
11. Андрущенко Н. П. Комплексная застройка жилых районов. Киев, 1989. 64 с.
12. Асеев Ю. Міжнародна хартія про охорону історичних міст. *Пам'ятки України*. 1988. №2. С. 39-40.
13. Асеев Ю.С., Вечерський В. В., Годованюк О. М. Історія української архітектури / ред. В.І. Тимофієнка. Київ : Техніка, 2003. 472 с.
14. Асеев Ю.С.. Архітектура Київської Русі. Київ : Будівельник, 1969. 190 с.
15. Базилевич В.В. Досягнення цілей сталого розвитку під час відбудови України. *Містобудування та територіальне планування*. Київ. 2023. № 83. С. 29-37. DOI: <https://doi.org/10.32347/2076-815x.2023.83.29-37>.
16. Бевз М.В. Методологічні основи збереження та регенерації заповідних архітектурних комплексів історичних міст (на прикладі Західної України) : дис. ... д-ра філософії : 18.00.01. Львів, 2024. 325 с.
17. Борусевич В. Реставрація пам'яток кам'яної архітектури : монографія. Варшава : Аркади, 1985.
18. Босма К., Вагенаар К. Тихий прорив. Історія архітектури та містобудування під час окупації та реконструкції Нідерландів. Роттердам : NAI, 1995. 536 с.
19. Василенко С. В. Дослідження одного парку на острові Хортиця: історія виникнення та розвитку. *Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень*. Київ, 2014. № 9. С. 325-331

20. Ватаманюк Н.Ю. Принципи трансформації внутрішньо кварталних просторів історичних міст (на прикладі міста Чернівці) : дис. ... д-ра філософії : 18.00.01. Київ, 2022. 227 с.
21. Вечерський В. Нормативно-правові впливи на збереження історичного образу міста. *Українська спадщина*. URL: https://heritage.com.ua/spadshina/m_z_p/index.php?id=51 (дата звернення 26.09.2025).
22. Вечерський В.В. Архітектурна й містобудівна спадщина доби Гетьманщини. Формування, дослідження, охорона. Київ : НДІТІАМ, 2001. 350с.
23. Вечерський В.В. Гетьманські столиці України. Київ : Наш час, 2008. 320 с.
24. Вечерський В.В., Бобровський Т.А. Порядок визначення та затвердження меж і режимів використання зон охорони пам'яток. *Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень*. 2010. №5. С. 275-284.
25. Вітченко Д. Історичне планування м. Вовчанськ Харківської області: особливості збереження та регенерації. *Сучасні проблеми дослідження, збереження та реставрації історичних фортифікацій*. Львів. 2024. № 21. С. 131-140.
26. Водзинський Є. Є. Методичний аспект виявлення та охорони містобудівної спадщини та її пейзажно-видових якостей. *Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень*. 2011. № 6. С. 295-306.
27. Водзинський Є.Є. Охорона ландшафтів як складова збереження культурної спадщини. *Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень*. 2010. № 5. С. 301-317.
28. Водзинський Є. Є. Категоризація територій давніх міст за історико-культурною цінністю. *Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень*. 2014. № 9. С. 356-361.

29. Воробйов В.В., Шило О.С. Післявоєнна відбудова міст України в ареалах розповсюдження беллігеративних ландшафтів. *Український журнал будівництва та архітектури*. Дніпро. 2023. № 3 (015). С. 40-49. DOI: <https://doi.org/10.30838/J.BPSACEA.2312.140723.40.953>.

30. Годованюк О.М. Монастирі та храми Волинського краю. Київ : Техніка, 2004. 178 с.

31. ДБН А.2.2-14:2016 «Склад та зміст науково-проектної документації на реставрацію пам'яток архітектури та містобудування» [Чинний від 2022-09-01]. Київ : Мінрегіон України, 2022. 41 с. (Державні будівельні норми України).

32. ДБН Б.2.2-12:2019 «Планування та забудова територій» [Чинний від 2019-10-01]. Київ : Мінрегіон України, 2019. 177 с. (Державні будівельні норми України).

33. ДБН Б.2.2-3:2021 «Склад та зміст історико-архітектурного опорного плану населеного пункту» [Чинний від 2022-10-01]. Київ : Мінрегіон України, 2022. 18 с. (Державні будівельні норми України).

34. ДБН В.2.2-40:2018 «Інклюзивність будівель і споруд» [Чинний від 2025-05-01]. Київ : Мінрозвитку, 2025. 94 с. (Державні будівельні норми України).

35. ДБН В.2.2-5:2023 «Захисні споруди цивільного захисту» [Чинний від 2025-04-01]. Київ : Мінінфраструктури України, 2023. 115 с. (Державні будівельні норми України).

36. Дворянин П. Втрата культурної спадщини внаслідок тимчасової окупації українських територій в умовах російсько-української війни (2022 – 2023 рр.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич. № 13/55. С 90–108. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283180>.

37. Демократична відбудова України : монографія. Копенгаген. 2024. 122 с.

38. Денисенко Г. Г., Денисенко О. А. «Звід пам'яток історії та культури»: реалізація проєкту в пострадянських державах. *Праці Науково-дослідного інституту пам'ятоохоронних досліджень*. 2014. № 9. С. 372-382.

39. Державний реєстр нерухомих пам'яток України. *МКСК*. URL: <https://e-pamiatka.gov.ua/> (дата звернення 26.09.2025).

40. Дмитренко А.Ю. Проблеми типології масового житла для післявоєнної відбудови України. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*. Київ. 2023. № 66. С. 150-167. DOI: <https://doi.org/10.32347/2077-3455.2023.66.150-167>.

41. ДСТУ Б Б.2.2-10:2016 «Склад та зміст науково-проєктної документації щодо визначення меж і режимів використання зон охорони пам'яток архітектури та містобудування» [Чинний від 2017-04-01]. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2017. 13 с. (Національний стандарт України).

42. ДСТУ-Н Б В.1.2-18:2016 «Настанова щодо обстеження будівель і споруд для визначення та оцінки їх технічного стану» [Чинний від 2017-04-01]. Київ, 2017. 43 с. (Інформація та документація).

43. Дудар І.Н., Бричанський А.О. Сучасні підходи до відновлення та розвитку міст після війни. *Сучасні технології, матеріали і конструкції в будівництві*. Вінниця. 2023. № 2. С. 153-158. DOI: <https://doi.org/10.31649/2311-1429-2023-2-153-158>.

44. Дячок О. Архітектурна спадщина в умовах війни: цифрова документація як форма культурного спротиву та платформа підготовки нової генерації фахівців. *Інноваційні методи в архітектурі та будівництві : матеріали IV Всеукраїнської наукової конференції*. Івано-Франківськ. 2025. С. 72-77

45. Звіряка А. І. Пам'ятки містобудування м. Києва. *Праці Науково-дослідного інституту пам'ятоохоронних досліджень*. 2014. № 9. С. 383-404.

46. Звіряка А.І. Історико-містобудівні дослідження виявлення та охорони ландшафтних пам'яток. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*. 2015. № 39. С. 53-67.

47. Звіряка А.І. Роль ландшафту у формуванні своєрідності історичного міста Переяслава-Хмельницького. *Сіверщина в історії України*. 2011. № 4. С. 25-28.

48. Зосім С.А. Формування нової повоєнної житлової забудови в Україні: аналіз зарубіжного практичного досвіду. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*. Київ. 2024. № 68. С. 237-250. DOI: <https://doi.org/10.32347/2077-3455.2024.68.237-250>.

49. Зубкова Є.Ф. База даних нерухомих пам'яток культурної спадщини в Україні. *Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень*. 2007. № 3. С. 454-465.

50. Ігнаткін І. Економіка і благоустрій у Києві на початку XIX ст. Київ. 2009. 304 с.

51. Історико-містобудівні дослідження Києва / за ред. В.В. Вечерського. Київ : Фенікс, 2012. 312 с.

52. Історико-містобудівні дослідження: Васильків, Вінниця, Горлівка, Ізмаїл / за ред. В.В. Вечерського. Київ, 2011. 276 с.

53. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net> (дата звернення 26.09.2025).

54. Кашуба О. Шляхи відбудови України. Фінський досвід дерев'яного будівництва. *Інноваційні методи в архітектурі та будівництві : матеріали IV Всеукраїнської наукової конференції*. Івано-Франківськ. 2025. С. 108-111.

55. Колосок Б.В. Луцьк – Пам'ятка архітектури та містобудування : істор.-архіт. нарис. Луцьк : Твердиня, 2012. 122с.

56. Концепція національної політики щодо культурної спадщини в Україні. Проект. Під ред.. О.П.Олійник. Київ: Архітектура і престиж, 2014. 134 с.

57. Косьмій М.М., Габрель М.М., Касіянчук В.Д., Шевчук М.О. Трансформації та особливості капітального будівництва в умовах воєнного стану. Приклад «тилової» області. *Просторовий розвиток*. Київ. 2024. № 9. С. 190-207. DOI: <https://doi.org/10.32347/2786-7269.2024.9.190-207>.
58. Крижицький С.Д. Архітектура Ольвійського поліса в графічних реконструкціях. Керч. 2012. 381 с.
59. Кутняк О., Чернявський В. Класифікація будівель артцентрів у разі формування та розвитку культурного середовища регіонів України. *Українська академія мистецтва*. Київ, 2023. № 33. С. 88-93. DOI: <https://doi.org/10.32782/2411-3034-2023-33-10>.
60. Лашманова Ю. А. Особливості формування ансамблю вулиці Маразліївської (м. Одеса). Початок і періодизація забудови до 1914 р. *Культурна спадщина*. Київ. 2017. №1 (10). С.141- 146
61. Ленченко В.О. Луганщина та Південна Україна у картографії XVII–XIX ст. *Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень*. Київ. 2007, № 3. С. 234-243.
62. Лучко Й.Й., Коваль П.М. основи досліджень та випробувань будівельних матеріалів і конструкцій. *Навчальний посібник*. Львів. 2011. 230 с.
63. Малаков Д.В. Правила забудови старого Києва. *Архітектурна спадщина України*. Київ. 2002. С.436-438.
64. Мапа культурних втрат. *UKRAINE. CULTURE. CREATIVITY*. URL: <https://reukraine.shtab.net/objects> (дата звернення 26.09.2025).
65. Марковський А.І. Пovoєнна відбудова: урбанізація чи дезурбанізація? *Проблеми методології сучасного мистецтвознавства та культурології : тези IV Міжнародної наукової конференції*. Київ. 2024. С. 144-145.
66. Мартишова Л. С. «Старе та нове життя» пам'яток архітектури в містобудівній структурі сучасного міста. *Архітектрна освіта і наука в Україні та світі: досвід і перспективи розвитку* : монографія. Рівне. 2019. С. 256-261.

67. Методика обстеження будівель та споруд, пошкоджених внаслідок надзвичайних ситуацій, бойових дій та терористичних актів : наказ Міністерства розвитку громад та територій від 06.08.2022 р. № 144. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0898-22#Text>

68. Михайлишин О., Микитин Т., Потапчук І.. Історичний розвиток, сучасний стан та проблема ревалоризації парків колишніх резиденцій XVIII-XIX століть на Волині. Дослідження історичних парків Рівненської області (Україна). *Acta Sci. Pol.*. 2025. Vol. 24 (1), P. 31–47; DOI: <https://doi.org/10.15576/ASP.FC/197317>

69. Михальчишин І.Р. Городища Північної України (за матеріалами інвентаризації 2006 – 2010 рр.) *Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень*. Київ : Фенікс. 2012. № 7. С. 413-431.

70. Могитич І. Сторінки архітектури Галичини і Волині XII-XIV ст. *Вісн. нн.-ту «Укрзахідпроектреставрація»*. 1997. № 8. С. 3-20.

71. Мокроусова О.Г., Скібіцька Т.В. Рідкісна пам'ятка «північного модерну» в Києві по вул. Червоноармійській, 14 (у контексті історії формування забудови садиби 1858–1912 рр.) *Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень*. Київ : Фенікс. 2007. № 3. С. 77-87.

72. Нестеренко В.В. Інноваційні засоби збереження культурної різноманітності та спадкоємності в архітектурі. *Архітектура будівель та споруд*. Київ. 2024. № 30-31. С. 102-109. DOI: <https://doi.org/10.32347/2519-8661.2024.30-31.102-109>.

73. Образи майбутнього України. Матеріали чотирьох семінарів, присвячених стратегіям демократичної та сталої відбудови, за участю архітекторів Швеції та України. Стокгольм, Київ. 2024. 351 с.

74. Олійник О. Новітні тенденції в реставрації та реконструкції об'єктів культурної спадщини на основі принципів сталого розвитку. Стаття в монографії *Матеріали і технології в реставрації*. 2024. С. 5-20.

75. Олійник О. Україна сьогодні: масштаби руйнувань, історія відбудови та можливості для майбутнього відновлення. Розділ в книзі: Демократична відбудова України. Монографія. Копенгаген, 2024. С. 12-24.
76. Олійник О.П. Архітектура та містобудування Волині 1920–1940-х. Стили, взаємовпливи, персоналії. *Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини*. Київ: Фенікс, 2013. № 9. С. 131-144.
77. Олійник О.П. Містобудівний розвиток західних земель України: між Сходом та Заходом. *Архітектурна спадщина України*. Київ: Мінбудархітектури, 1994. Т.1. С. 57-74.
78. Олійник О.П., Чижевський О.П. Засади відновлення культурної спадщини в умовах повоєнної відбудови України. *Теорія і практика дизайну*. Київ, 2024. № 31. С.53-60. DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-8151.2024.31.6>
79. Пам'яткознавство: правова охорона культурних надбань : зб. док. / упоряд. Л.В. Прибега. Київ : Ін-т культурології Акад. мистецтв України. 2009. С. 11-24.
80. Парнета М. Б.. Принципи формування розвитку медійності архітектури громадських просторів. : дис. ... д-ра наук : 18.00.01. Харків, 2004. 230 с.
81. Пламеницька О. Буква і дух архітектурної реставрації (автентичність versus достовірність). *Культурна спадщина*. Київ, 2017. № 1 (10). С. 11-31.
82. Пламеницька О.А. Особливості еволюції містобудівної структури Кам'янця-Подільського в XI-XVII ст. *Архітектурна спадщина України*. 2002. № 5. С. 28-50.
83. Попова С.Я. Особливості житлової забудови Львова повоєнного періоду. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка” : Архітектура*. Львів, 2019. Т.1. № 1. С. 83-90.

84. Практика інноваційних розробок у сфері територіально-просторового розвитку міст і регіонів : монографія / за заг. ред. В. Т. Семенова, І. Е. Линник. Харків : ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2016. 300 с.

85. Прибега Л.В. Архітектурна спадщина України: пам'яткоохоронний аспект. *Монографія*. Київ : Інститут культурології НАМ України, 2015. 237 с.

86. Прибега Л.В. Історичне середовище міста: сутність і засади охорони. *Українська академія мистецтв*. 2021. № 3. С.14-20. DOI: <https://doi.org/10.33838/naoma.30.2021.14-20>

87. Прибега Л.В. Охорона та реставрація об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини України: методологічний аспект : монографія. Київ : Мистецтво. 2009. 304 с.

88. Прибега Л.В. До питання визначення та класифікації об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини. *Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень*. 2007. № 3. С. 107-114.

89. Прибега Л.В., Громницький А. Засади музеєфікації будівель і споруд, порушених в Україні злочинними діями Військових РФ. *Вісник Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури*. 2024. № 1. С 29-35. DOI: <https://doi.org/10.32782/naoma-bulletin-2024-1-4>

90. Про внесення змін до деяких законів України щодо першочергових заходів реформування сфери містобудівної діяльності : Закон України від 12.05.2022 №2254-IX. URL:

91. Про внесення змін до Порядку проведення обстеження прийнятих в експлуатацію об'єктів будівництва : постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 р. № 423. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2022-%D0%BF#Text>

92. Про засади державної регіональної політики : Закон України від 05.02.2015р. № 156-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>

93. Про затвердження Концепції сталого розвитку населених пунктів. Постанова Верховної Ради України від 24.12.1999 №1359-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1359-14#Text>

94. Про затвердження Порядку визнання населеного місця історичним. Постанова Кабінету Міністрів України від 03.07.2006р. № 909. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/909-2006-%D0%BF#Text>

95. Про затвердження Порядку визначення категорій пам'яток. Постанова Кабінету Міністрів України від 22.05.2019 № 452. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/452-2019-%D0%BF#Text>

96. Про затвердження Порядку визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на території історичних ареалів населених місць. Постанова Кабінету Міністрів України від 13.03.2002р. № 318. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/318-2002-%D0%BF#Text>

97. Про затвердження Списку історичних населених місць України : постанова Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 р. № 878. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2001-%D0%BF#Text>

98. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.2000 р. № 1805-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>

99. Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України : Закон України від 28.07.2023 р. № 3285-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3285-20#Text>

100. Про прийняття національного стандарту України ДСТУ Б Б.2.2-10:2016 : наказ Міністерства розвитку громад та територій України від 24.06.2016 р. №178. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0178858-16#Text>

101. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17.02.2011р. № 3038-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text>

102. Проблеми та перспективи розвитку житлової забудови в умовах комплексної реконструкції міста : монографія / за заг. ред. Ю. І. Гайка, Т. В. Жидкової. Харків. 2019. 247 с.
103. Проект плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Будівництво, містобудування, модернізація міст та регіонів України». 2022. 350 с.
104. Пряха Ю., Гнатюк Л.. Вплив другої світової війни на озеленення Варшави. *Theory and practice of design*. 2023. № 27. С.204-212.
105. Рибчинський О.В. Формування і ревіталізація середмість історичних міст України : дис. ... д-ра архітектури : 18.00.01. Львів. 2017. 438 с.
106. Римашевский Б. Збереження старих міст Польщі : монографія. Варшава. 1984.
107. Ричков П.А., Потапчук І.В. Специфіка використання природного ландшафту в містобудуванні України 1940-1950-х років. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*. Київ. 2022. № 63. С. 145-153.
108. Савостіна Л. Є., Попельницький О. О. Проблеми формування державного реєстру нерухомих пам'яток України. *Праці Науково-дослідного інституту пам'ятоохоронних досліджень*. 2011. № 6. С. 504-513.
109. Сердюк О.М. До питання планувально-просторової організації київського житлового інтер'єру наприкінці ХІХ – поч. ХХ ст. *Праці Науково-дослідного інституту пам'ятоохоронних досліджень*. Київ. 2008. № 4. С. 24-50.
110. Сердюк О.М. Деякі особливості планування розвитку території Києва ХІХ – початку ХХ ст. *Праці Науково-дослідного інституту пам'ятоохоронних досліджень*. Київ. 2007. № 3. С. 68-76.
111. Синельник М.Ю., Гнатюк Л.Р. Реконструкція Дрездену: спроби і помилки. *Теорія та практика дизайну*. 2023. № 28. С. 71–83.

112. Смадич І.П. Просторові зміни в об'єктах архітектури на вимоги безпеки та оборони (на прикладі України). *Просторовий розвиток*. Київ. 2025. № 13. С. 208-227. DOI: <https://doi.org/10.32347/2786-7269.2025.13.208-230>.
113. СОУ ЖКГ 75.11 – 35077234. 0015:2009 «Правила визначення фізичного зносу житлових будинків» Київ. 2009. 45 с. (Стандарт Житлово-Комунального Господарства України).
114. Тимофієнко В.І. Містобудівне мистецтво Північного Причорномо'я другої половини XVIII-початку XIX ст. : автореф. дис. д-ра мистецтвознав. : 18.00.01. Київ, 1993. 40с.
115. Тимофієнко В.І., Вечерський В.В., Сердюк О.М., Бобровський Т.А. Історико-містобудівні дослідження Одеси : монографія. Київ : Фенікс, 2008. 156 с.
116. Трегубова Т., Мих Р. Львів. Історико-архітектурний нарис. Київ: Будівельник, 1989. 270 с.
117. Трошкіна О. А.. Монумент в місті: естетика, доцільність та охорона середовища. *Проблеми розвитку міського середовища*. 2017. № 3 (19). С. 179-187.
118. Трошкіна О.А. Семантичні основи представницької архітектури. *Вісник ХДАДМ*. Харків. 2008. № 13. С. 91-98.
119. Устенко Т.В., Кондратенко Е.С., Водзинский Е.Е. Формирование архитектурно-художественного облика центров городов. Киев. 1989. 120 с.
120. Фаренюк Г.Г., Рубан Ю.Я., Любченко І.Г. Обстеження та аварійно-відновлювальні роботи на об'єктах, які зазнали пошкоджень внаслідок збройної агресії російської федерації. *Наука та будівництво*. 2022. № 3-4. С. 49-54. DOI: <https://doi.org/10.33644/2313-6679-34-2022-5>
121. Харлан О. В., Градун Е. Ю. Історико-містобудівні дослідження м. Мелітополь Запорізької області. *Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень*. Київ : СПД Павленко, 2014. № 9. С. 224-246.

122. Черкасова К.Т. Збереження та реабілітація архітектурної і містобудівної спадщини історичних міст північного сходу України : дис. ... д-ра наук : 18.00.01. Харків, 2012. 288 с.

123. Черкес Б. С., Юрик Я. М. Ідентичність та пам'ять в мському середовищі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Львів, 2014. № 793. С.35-39.

124. Чорна Н. Культурна спадщина як фундамент національної ідентичності: проблеми та необхідність збереження. *Культурна спадщина: інноваційні підходи та сталий розвиток : тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції*. Львів. 2022. С. 33-35.

125. Шамраєва А. Повоєнний період містобудівного розвитку Полтави за історико-архівними дослідженнями. *Культурна спадщина*. Київ, 2017. №1 (10). С.223-227.

126. Шаповал Н.Г. Основи архітектурного формоутворення. Київ : Основа, 2008. 448с.

127. Шевченко Л., Михайлишин О., Новосельчук Н., Трошкіна О., Камал М.. Ландшафтний дизайн та озеленення внутрішніх дворів житлових будинків 50-х – початку 80-х років ХХ століття в Україні: сучасний стан та перспективи оновлення. *Матеріали 4-ї Міжнародної конференції з інновацій у будівництві*. 2023. Р. 541–558

128. Юрик Я.М. Пам'ять у міському середовищі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Львів, 2015. С.64-71.

129. Ясієвич В. Е. Архітектура України на межі ХІХ–ХХ століть. Київ. 1988. 184 с.

130. Ясінський М.Р. Відтворення кварталів житлової забудови центральних частин малих історичних міст : дис. ... д-ра філософії : 18.00.01. Львів, 2018. 303 с.

ДОДАТОК А. Список опублікованих праць за темою дисертації

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Демешкант Є.М. Досвід післявоєнного відновлення поруйнованого житла в історичних європейських містах. *Українська академія мистецтва*. 2023. № 34. С. 24–30. URL: <https://journals.naoma.kyiv.ua/index.php/uam/article/view/5>.
2. Демешкант Є.М. Класифікація зруйнованих будівель в структурі житлових міських утворень. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*. 2024. № 70. С. 181–191. URL: <http://archinform.knuba.edu.ua/article/view/318339>
3. Демешкант Є.М. Засади відбудови житлових утворень в середовищі історичних міст. *Архітектурний вісник КНУБА*. 2024. № 30–31. С. 62–71. URL: <http://av.knuba.edu.ua/article/view/318598>
4. Демешкант Є.М. Сучасне використання культурного ландшафту в структурі історичного ареалу міста. *Архітектурний вісник КНУБА*. 2025. № 34. С. 138-146. URL: <http://av.knuba.edu.ua/article/view/349105>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

5. Демешкант Є.М. Визначення стану поруйнованої житлової забудови. II Міжнародна науково-практична конференція «Інновації в архітектурі, дизайні та мистецтві», 25–26 травня 2023 р. : зб. тез доп. Київ, 2023. С. 47-49.
6. Демешкант Є.М. Поновлення функціонально-просторового устрою зруйнованих міських житлових утворень. Міжнародна науково-практична конференція «Дизайн у просторі новітніх технологій», 17-18 квітня 2024 р. : зб. тез доп. Київ, 2024. С. 48-49.
7. Демешкант Є.М. Засади відбудови житлових утворень в історичному середовищі міст. III Міжнародна науково-практична конференція

«Інновації в архітектурі, дизайні та мистецтві: до 100-річчя факультету архітектури НАОМА», 23–24 травня 2024 р. : зб. тез доп. Київ, 2024. С. 54-56.

8. Демешкант Є.М. Класифікація зруйнованих будівель в структурі житлових міських утворень. XXXIV Всеукраїнська конференція здобувачів вищої освіти і молодих учених «Нові матеріали і технології в будівництві», 6–7 червня 2024 р. : зб. тез доп. Одеса, 2024. С. 115-118.

9. Демешкант Є.М. Формування громадських просторів при відновленні забудови історичних міст. Науково-практична конференція «Тенденції розвитку науки, техніки та інформаційних технологій», 21-22 лютого 2025 р. : зб. тез доп. Чернігів, 2025. С. 5-9.

10. Демешкант Є.М. Сучасне використання культурного ландшафту в структурі історичного ареалу міста. Міжнародна науково-практична конференція «Інновації в архітектурі, дизайні та мистецтві: до 150-річчя Олександра Вербицького», 21–23 травня 2025 р. : зб. тез доп. Київ, 2025. С. 80-82.

**ДОДАТОК Б. Додаткові матеріали,
які засвідчують апробацію положень дисертації**





СЕРТИФІКАТ УЧАСНИКА

Євгенія Демешкант

прийняла участь у
XXXIV Всеукраїнській конференції здобувачів вищої освіти
і молодих учених
«НОВІ МАТЕРІАЛИ І ТЕХНОЛОГІЇ В БУДІВНИЦТВІ»
6-7 червня 2024 р.

Ректор Одеської державної
академії будівництва та
архітектури, професор

Анатолій КОВРОВ

**Молодий
Вчений**

СЕРТИФІКАТ УЧАСНИКА

Демешкант Євгенія Миколаївна
взяла участь у роботі науково-практичної конференції
**«Тенденції розвитку науки, техніки
та інформаційних технологій»**
м. Чернігів, 21–22 лютого 2025 року
Матеріали учасника конференції прийняті
та опубліковані у науковому збірнику

Відповідальний секретар
Організаційного комітету конференції
Видавництво "Молодий вчений"



О.В. Петрова



НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ОБРАЗОВОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА І АРХІТЕКТУРИ
ФАКУЛЬТЕТ АРХІТЕКТУРИ



СЕРТИФІКАТ № 2025-057

підтверджує, що

Демешкант Євгенія

взяв (ла) участь у роботі IV Міжнародної науково-практичної конференції

**«Інновації в архітектурі, дизайні та мистецтві:
до 150-річчя Олександра Вербицького»**

Україна. Київ. 21–23 травня 2025 року
30 годин (1 кредит ЄКТС)



Ректор НАОМА

Олександр ЦУГОРКА

ДОДАТОК В. Джерела ілюстрацій

Рис. 1.1. Державні законодавчі акти, що регулюють відновлення історичних міст України (Авторська схема)

Рис. 1.2. Державне регулювання охорони культурної спадщини (Авторська схема)

Рис. 1.3. Державне регулювання містобудівної діяльності (Авторська схема)

Рис. 1.4. Головний залізничний вокзал (Львів):

а. Пошкодження головного вокзалу Львова під час II світової війни. З історії станції львівського залізничного вузла. *Фотографії старого Львова*. URL: <https://photo-lviv.in.ua/z-istorii-stantsiy-lvivskoho-zaliznychnoho-vuzla/> Дата публікації: 07.05.2021. Дата звернення: 28.10.2023.

б. Тролейбус МТБ-82Д на фоні головного вокзалу Львова. Будинок вокзалу повністю відбудовано, споруджено другий поверх. Фото 1957 р. З історії станції львівського залізничного вузла. *Фотографії старого Львова*. URL: <https://photo-lviv.in.ua/z-istorii-stantsiy-lvivskoho-zaliznychnoho-vuzla/> Дата публікації: 07.05.2021. Дата звернення: 28.10.2023.

Рис. 1.5. Вулиця Дорошенка (Львів):

а. Поруйновані будинки на вулиці Дорошенка. Фото 1941 року. «Апофеоз війни»: Поруйнований Львів 1939-1945 рр. в рідкісних фотографіях. *Фотографії старого Львова*. URL: <https://photo-lviv.in.ua/apofeoz-vijny-porujnovanyj-lviv-1939-1945-rr-v-ridkisnyh-fotohrafiiyah/> Дата публікації: 09.01.2016. Дата звернення: 28.10.2023.

б. 6 вул. Петра Дорошенка. Львів, Львівська область. *Google Перегляд вулиць*. URL: <https://surl.li/xngwtg> Дата публікації: 05.2015. Дата звернення: 28.10.2023.

Рис. 1.6. Майдан Незалежності (Київ):

а. 24 вересня в Києві згадують жертв теракту комуністичного режиму на Хрещатику. *Офіційний портал Києва*. URL: https://kyivcity.gov.ua/news/News_24_veresnya_v_kiyevi_zgaduyut_zhertv_teraktu_

komunistichnogo_rezhimu_na_khreschatiku/ Дата публікації: 24.09.2024. Дата звернення: 18.10.2024.

б. Як Київ уже поставав із попелу. *BigKyiv*. URL: <https://bigkyiv.com.ua/yak-kyuiv-uzhe-postavav-iz-popelu/> Дата публікації: 03.04.2022. Дата звернення: 18.10.2024.

Рис. 1.7. Ринкова площа Старого міста (Варшава):

а, б. Фото: Ринок старого міста після війни й зараз. Місто з попелу. Як Варшаву вдалося відбудувати після війни. *РБК-Україна*. URL: <https://www.rbc.ua/rus/travel/gorod-pepla-varshavu-udalos-otstroit-vtoroy-1657207615.html/> Дата публікації: 11.07.2022. Дата звернення: 28.10.2023.

Рис. 1.8. Церква св. Лаврентія в історичному центрі (Роттердам):

а. Такий вигляд мав центр Роттердама після бомбардування 1940-го року, коли ділянка була розчищена від руїн під майбутнє. Єдина домінанта — вежа Sint-Laurenskerk. Нове серце Роттердама. Післявоєнна реконструкція зруйнованого міста. *Pragmatika*. URL: <https://pragmatika.media/nove-serce-rotterdamapisljavoienna-rekonstrukcija-zrujnovanogo-mista/> Дата публікації: 04.05.2022. Дата звернення: 28.10.2023.

б. Церква Святого Лоренса. *Planet of hotels*. URL: <https://guide.planetofhotels.com/ru/niderlandy/rotterdam/cerkov-svyatogo-lorensa> Дата звернення: 28.10.2023.

Рис. 1.9. Забудова історичного центру (Герніка):

а. 85% будівель у Герніці були зруйновані або зазнали критичних ушкоджень. 85-річчя Герніки. Трагедія, яка не повинна була повторитися. *Pragmatika*. URL: <https://pragmatika.media/85-richchja-gerniki-tragedija-jaka-ne-povinna-bulapovtoritisja/> Дата публікації: 26.04.2022. Дата звернення: 28.10.2023.

б. Архітектура центру Герніки – складний мікс із уцілілих середньовічних стін і споруд 50-х – 60-х років ХХ століття. 85-річчя Герніки. Трагедія, яка не повинна була повторитися. *Pragmatika*. URL: <https://pragmatika.media/85->

[richchja-gerniki-tragedija-jaka-ne-povinna-bula-povtoritisja/](https://www.istpravda.com.ua/articles/2022/02/2/160876/) Дата публікації: 26.04.2022. Дата звернення: 28.10.2023.

Рис. 1.10. Театральна площа (Дрезден):

а. Площа Театрплатцу. Дрезден, 1946 рік. Фронт пригнічення: бомбардування німецьких міст під час Другої світової. *Історична правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2022/02/2/160876/> Дата публікації: 02.02.2022. Дата звернення: 28.10.2023.

б. Площа Театрплатцу. Дрезден, сучасне фото. Фронт пригнічення: бомбардування німецьких міст під час Другої світової. *Історична правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2022/02/2/160876/> Дата публікації: 02.02.2022. Дата звернення: 28.10.2023.

Рис. 1.11. Комедієнштрассе (Кельн):

а. Köln 1945 - Soldaten und Offiziere der US Armee vor dem Gereonshaus. *Trolley Mission*. URL: <https://www.trolley-mission.de/de/koeln-soldaten-offiziere-krieg-gereonshaus> Дата публікації: 17.08.2023. Дата звернення: 28.10.2023.

б. Комедієнштрассе. Кельн, Північний Рейн-Вестфалія. *Google Перегляд вулиць*. URL: <https://surl.li/qfaogk> Дата публікації: 03.2022. Дата звернення: 28.10.2023.

Рис. 1.12. Шляхи відновлення історичної забудови після Другої світової війни (Авторська схема)

Celebrating one year of HUL Call for Action. *Unesco World Heritage Convention*. URL: <https://whc.unesco.org/en/news/2451> Дата публікації: 23.06.2022. Дата звернення: 28.03.2025.

Рис. 2.1. Дислокація міст України, заснованих в період Київської Русі (Авторська схема)

Табл. 2.2. Панорама та визначні пам'ятки зведені в період Київської Русі. Київ часів Київської Русі:

1. Макет Стародавнього Києва. Київська держава. *Голос України*. URL: <https://www.golos.com.ua/article/314096> Дата публікації: 23.02.2019. Дата звернення: 23.05.2024.

2. Софійський собор в XI столітті. Реконструкція Ю. Асєєва, В. Волкова, М. Кресальського. Софійський собор та монастир – Софія Київська. *Україна Інкогніта*. URL: <https://ukrainaincognita.com/kyivska-oblast/kyiv/sobor-svyatoi-sofii/sofiiskyi-sobor-ta-monastyr> Дата звернення: 23.05.2024.
3. Художня реконструкція храму XII ст.. Десятинна церква. *Landmarks.In.Ua*. URL: <https://landmarks.in.ua/oblast/kyiv/kyiv-desyatynna-tserkva> Дата звернення: 23.05.2024.
4. Первісний вигляд храму, відтворений науковцями. Від княжої усипальниці до національної святині: цікаві факти про Свято-Успенський собор Києво-Печерської Лаври. *Вечірній Київ*. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/87509/> Дата публікації: 28.08.2023. Дата звернення: 23.05.2024.

Чернігів часів Київської Русі:

1. Фото: Григорій Петраш. Панно Чернігів у XIII ст.. *Чернігів City*. URL: <https://chernihivnews.city/articles/239481/nacionalnij-arhitekturno-istorichnij-zarovidnik-chernigiv-starodavnij-presentuvav-proyekt-pro-tvorchi> Дата публікації: 29.09.2022. Дата звернення: 23.05.2024.
2. Спасо-Преображенський собор (Чернігів). *Вікіпедія. Вільна енциклопедія..* URL: <https://surl.li/lgivcl> Дата звернення: 23.05.2024.
3. Чернігів. Собор Бориса і Гліба. *Україна Інкогніта*. URL: <https://ukrainaincognita.com/chernigivska-oblast/chernigiv/chernigiv-sobor-borysa-i-gliba> Дата звернення: 23.05.2024.
4. Файл:Успенський собор Єлецького монастиря. м.Чернігів.JPG. *Вікіпедія. Вільна енциклопедія..* URL: <https://surl.li/wewrpt> Дата публікації: 25.03.2007. Дата звернення: 23.05.2024.

Рис. 2.2. Дислокація міст України, заснованих в Литовсько-Польський період (Авторська схема)

Табл. 2.4. Панорама та визначні пам'ятки зведені в Литовсько-Польський період.

Київ часів Литовсько-Польського періоду:

1. Замок. *Прадідівська слава. Українські пам'ятки.* URL: https://www.pslava.info/Kyiv_ZamkovaGora_Zamok,151791.html Дата публікації: 24.03.2015. Дата звернення: 23.05.2024.
2. Софійський собор у 1651 році. Малюнок Абрагама ван Вестерфельда Софійський собор та монастир – Софія Київська. *Україна Інкогніта.* URL: <https://ukrainaincognita.com/kyivska-oblast/kyiv/sobor-svyatoi-sofii/sofiiskyi-sobor-ta-monastyr> Дата звернення: 23.05.2024.
3. Історія про київську ратушу. *Інформатор.* URL: <https://life.informator.news/istoriia-pro-kyivs-ku-ratushu/> Дата публікації: 29.05.2020. Дата звернення: 23.05.2024.
4. Успенський собор станом на XVI століття, реконструкція Національного заповіднику Києво-Печерська лавра. *Українське Бароко.* URL: <https://baroko.ukrainaincognita.com/objects/uspenskyj-sobor-kyuevo-pecherskoji-lavry/> Дата звернення: 23.05.2024.

Чернігів часів Литовсько-Польського періоду:

1. Джерело: Логвин Г.Н. П'ятницька церква в Чернігові. Кінець 12 – поч. 13 ст *Прадідівська слава. Українські пам'ятки.* URL: https://www.pslava.info/Chernigiv_CerkSvPjatnysci_1968PoUkrajini,253006.html Дата публікації: 01.07.2022. Дата звернення: 23.05.2024.
2. Будинок Феодосія Чернігівського. *Вікіпедія. Вільна енциклопедія.* URL: <https://surl.li/oigxhe> Дата звернення: 23.05.2024.
3. Келії настоятеля. *Замки та храми України.* URL: <https://castles.com.ua/elec.html> Дата звернення: 23.05.2024.

Рис. 2.3. Дислокація міст України, заснованих в період Гетьманщини (Авторська схема)

Табл. 2.6. Панорама та визначні пам'ятки зведені в період Гетьманщини.
Київ часів Гетьманщини:

1. 1651 р. Альбом А. ван Вестерфельда. *Прадідівська слава. Українські пам'ятки.* URL: https://www.pslava.info/Kyiv_1651AlbomAVanVesterfelda,151551.html Дата публікації: 23.04.2020. Дата звернення: 23.05.2024.
2. «Софіївський монастир у Києві». Акварель М. Сажина. *Софія Київська Заповідник.* URL: <http://sofiyskiy-sobor.polnaya.info/ua/> Дата звернення: 23.05.2024.
3. Успенський собор, гравюра, майстер Никодим Зубрицький, 1702 р. *Українське Бароко.* URL: <https://baroko.ukrainaincognita.com/objects/uspenskyj-sobor-kyuuevo-pecherskoj-lavry/> Дата звернення: 23.05.2024.
4. Маріїнський палац. *Вікіпедія. Вільна енциклопедія.* URL: <https://surl.li/ftnlxk> Дата звернення: 23.05.2024.

Чернігів часів Литовсько-Польського періоду:

1. Фортеця в Чернігові. *Landmarks.In.Ua.* URL: <https://landmarks.in.ua/en/oblast/chernihiv/chernihiv-dytynets> Дата звернення: 23.05.2024.
2. Чернігів. Церква Святої Катерини. *Україна Інкогніта.* URL: <https://ukrainaincognita.com/chernigivska-oblast/chernigiv/chernigiv-tserkva-svyatoi-kateryny> Дата звернення: 23.05.2024.
3. Троїцький собор. *Ченігів Стародавній.* URL: <https://oldchernihiv.com/troyitskiy-sobor/> Дата звернення: 23.05.2024.
4. Чернігівський колегіум. *Вікіпедія. Вільна енциклопедія.* URL: <https://surl.li/bcvlxd> Дата звернення: 23.05.2024.

Рис. 2.4. Дислокація міст України, заснованих в періоди Просвітництва в складі імперій, індустріалізації, модернізму та повоєнний час (Авторська схема)

Табл. 2.8. Панорама та визначні пам'ятки зведені в період Просвітництва в складі імперій.

Київ часів Просвітництва в складі імперій:

1. 1854 р. Вид Старого міста з Ярославового валу. *Прадідівська слава. Українські пам'ятки*. URL: https://www.pslava.info/Kyiv_112,151753.html Дата публікації: 23.04.2020. Дата звернення: 23.05.2024.
2. Софійський собор вже із чотирирусною дзвіницею. *Софія Київська Заповідник*. URL: <http://sofiyskiy-sobor.polnaya.info/ua/> Дата звернення: 23.05.2024.
3. Червоний корпус КНУ Шевченка. Фото: Ярослав Храмов. *Вечірній Київ*. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/70903/> Дата публікації: 31.08.2022. Дата звернення: 23.05.2024.

4. Київський інститут шляхетних дівчат. *Вікіпедія. Вільна енциклопедія*. URL: <https://surl.li/hatmwb> Дата звернення: 23.05.2024.

Чернігів часів Просвітництва в складі імперій:

1. Реконструкція на поч. 18 ст.. *Прадідівська слава. Українські пам'ятки*. URL: https://www.pslava.info/Kyiv_112,151753.html Дата публікації: 28.05.2013. Дата звернення: 23.05.2024.
2. Храм Святої Параскеви П'ятниці у Чернігові, 1840-ві роки. *Локальна історія*. URL: <https://localhistory.org.ua/rubrics/building/tserkva-paraskevi-piatnitsi-u-chernigovi/> Дата звернення: 23.05.2024.
3. Будинок архієпископа (Чернігів). *Вікіпедія. Вільна енциклопедія..* URL: <https://surl.li/vapotl> Дата звернення: 23.05.2024.
4. File: Чернігів. Казанська церква. JPG. *Wikimedia commons* URL: <https://surl.li/qurplot> Дата звернення: 23.05.2024.

Миколаїв часів Просвітництва в складі імперій:

1. Мапа Миколаїва 1855 р. (літографія). *Миколаїв місто на хвилі*. URL: <https://city-afisha.com/foto/> Дата звернення: 23.05.2024.
2. Мапа м. Миколаїв (поч. XX ст.). *Bazar of Nikolaev*. URL: <https://surl.li/zjxmsx> Дата публікації: 04.01.2006. Дата звернення: 23.05.2024.

3. Адміралтейський собор. Миколаїв: святині міста з душею моряка. *Risu*. URL: https://risu.ua/mikolajiv-svyatini-mista-z-dusheyu-moryaka_n84568 Дата звернення: 23.05.2024.
4. Будинок головного командира Чорноморського флоту. 1808 р. Художник І. А. Горбовський. *Архітектура Миколаїва* URL: <http://archmykolaiv.com/admiralskaya-4/> Дата звернення: 23.05.2024.
5. Адміральський палац. Миколаїв: святині міста з душею моряка. *Risu*. URL: https://risu.ua/mikolajiv-svyatini-mista-z-dusheyu-moryaka_n84568 Дата звернення: 23.05.2024.

Табл. 2.9. Панорама та визначні пам'ятки зведені в період індустріалізації.

Київ часів індустріалізації:

1. 1870-і рр. Панорама Старого міста. *Прадідівська слава. Українські пам'ятки*. URL: https://www.pslava.info/Kyiv_181,151764.html Дата публікації: 23.04.2020. Дата звернення: 23.05.2024.
2. Костел Святого Миколая: історія та доля єдиної неготичної споруди Києва. *ТиКиїв*. URL: <https://tykyiv.com/istoriyi/istoriia-ta-podalshe-dolia-kostelu-sviatogo-mikolaia/> Дата публікації: 20.01.2024. Дата звернення: 23.05.2024.
3. Бессарабський ринок. *ToursDeKiev*. URL: <https://toursdekiev.com.ua/uk/bessarabka> Дата звернення: 23.05.2024.
4. Картина «Велика церква Києво-Печерської лаври», художник Василь Верещагін, 1905 р.. *Українське Бароко*. URL: <https://baroko.ukrainaincognita.com/objects/uspenskyj-sobor-kyuevo-pecherskoji-lavry/> Дата звернення: 23.05.2024.

Чернігів часів індустріалізації:

1. Чернігів. Красна (Театральна) площа. Листівка початку ХХ ст. *Музей Михайла Грушевського*. URL: <https://immh.kyiv.ua/ua/ukrayinska-ravenna-br-podorozh-mihayla-grushevskogo-do-chernigova/> Дата публікації: 05.05.2020. Дата звернення: 23.05.2024.

2. File: Чернігів. Художній музей. JPG. *Wikimedia commons* URL: <https://surl.li/ujvczz> Дата звернення: 23.05.2024.

3. Будинок пожежного товариства. *Вікіпедія. Вільна енциклопедія.* URL: <https://surl.li/hahrmf> Дата звернення: 23.05.2024.

4. Болдині гори. Альтанка. *IGotoWorld.com* URL: https://ua.igotoworld.com/ua/geo_object/385436_chernihiv.htm Дата звернення: 23.05.2024.

Миколаїв часів індустріалізації:

1. Миколаїв: святині міста з душею моряка. *Risu.* URL: https://risu.ua/mikolajiv-svyatini-mista-z-dusheyu-moryaka_n84568 Дата звернення: 23.05.2024.

2. Протягом 120років повертають здоров'я людям: історія водолікарні в Миколаєві. *0512 Сайт міста Миколаєва.* URL: <https://www.0512.com.ua/news/3286892/protagom-120-rokiv-povertaut-zdorova-ludam-istoria-vodolikarni-v-mikolaevi-foto> Дата публікації: 19.06.2025. Дата звернення: 23.06.2025.

3. Історія Миколаївського театру, який фашисти намагалися спалити, а рашисти зруйнувати. *0512 Сайт міста Миколаєва.* URL: <https://www.0512.com.ua/news/3472756/istoria-mikolaiivskogo-teatru-akij-fasisti-namagalisa-spaliti-a-rasisti-zrujnuvati-foto> Дата публікації: 06.10.2022. Дата звернення: 23.05.2024.

4. Файл: Нікольська, 52. JPG. *Вікіпедія. Вільна енциклопедія.* URL: <https://surl.li/jhrujf> Дата публікації: 02.04.2013 Дата звернення: 23.05.2024.

5. *Mykolayiv Admyral's'ka 24-1.jpg. Вікіпедія. Вільна енциклопедія.* URL: <https://surl.li/oggige> Дата публікації: 29.09.2012. Дата звернення: 23.05.2024.

Табл. 2.10. Панорама та визначні пам'ятки зведені в період модернізму

Київ часів модернізму:

1. 1895..1902 рр. Панорама Старого міста й Подолу. *Прадідівська слава. Українські пам'ятки*. URL: https://www.pslava.info/Kyiv_F05,334927.html Дата публікації: 24.01.2024. Дата звернення: 23.05.2024.
2. Жовтневий Палац – де культура Києва оживає. *BRD24*. URL: <https://www.brd24.com/article/a-85948.html> Дата публікації: 28.10.2023. Дата звернення: 23.05.2024.
3. Бібліотека в Києві Національна бібліотека ім. Вернадського. *Рокірон.ua*. URL: <https://pokupon.ua/uk/places/item/8044-natsionalna-biblioteka-ukrayini-im-v-i-vernadskogo> Дата звернення: 23.05.2024.
4. Реконструкція зрушила з мертвої точки: що чекає на Річковий вокзал. *Вечірній Київ*. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/29736/> Дата публікації: 19.02.2019. Дата звернення: 23.05.2024.

Чернігів часів індустріалізації:

1. Чернігів, 1943 рік. Яким був Чернігів у 40-х роках: рідкісні фото воєнного часу *OBOZ.UA*. URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/istoriya-gorodov-ukrainyi/yakim-buv-chernigiv-u-40-h-rokah-ridkisni-foto-voennogo-chasu.htm> Дата публікації: 16.12.2024. Дата звернення: 23.05.2024.
2. Чернігівський обласний молодіжний центр (Кінотеатр ім. Щорса). *Ukrainian institute* URL: <https://ui.org.ua/postcard/chernihiv-youth-center/> Дата звернення: 23.05.2024.
3. Чернігів (станція). *Вікіпедія. Вільна енциклопедія..* URL: <https://surl.lu/ocuztm> Дата звернення: 23.05.2024.
4. Будинок Чернігівської електростанції. *Вікіпедія. Вільна енциклопедія.* URL: <https://surl.li/eqprwc> Дата звернення: 23.05.2024.

Миколаїв часів індустріалізації:

1. Пам'ятник Грейгу. *Миколаїв місто на хвилі*. URL: <https://city-afisha.com/foto/> Дата звернення: 23.05.2024.
2. Трамвайна підстанція та кінні екіпажі. *OBOZ.UA*. URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/istoriya-gorodov-ukrainyi/yakim-buv-mikolaiiv-u->

minulomu-stolitti-arhivni-foto-mista.htm Дата публікації: 19.12.2024. Дата звернення: 23.06.2025.

3. Перший драмтеатр Миколаєва: сторінки історії та мистецтва. *0512 Mykolaiv trend*. URL: <https://mykolaiv-trend.in.ua/uk/eternal-2063-pershyj-dramteatr-mykolayeva-storinky-istoriyi-ta-mystecztva> Дата публікації: 29.10.2024. Дата звернення: 23.05.2024.

4. Школа №39. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1031262928571619&set=a.627000605664522&id=100050637632679> Дата публікації: 05.08.2024 Дата звернення: 23.09.2024.

5. Factory Andre Marty *Retro View of Mankind's Habitat*. URL: <https://pastvu.com/p/896703> Дата публікації: 03.12.2019. Дата звернення: 23.05.2024.

Табл. 2.11. Панорама та визначні пам'ятки зведені в повоєнний період.

Київ в повоєнний період:

1. Софійська площа. *Вечірній Київ*. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/12178/> Дата звернення: 23.05.2024.

2. Salute hotel. *Tripadvisor*. URL: https://www.tripadvisor.co.uk/Hotel_Review-g294474-d605827-Reviews-Salute_Hotel-Kyiv.html Дата звернення: 23.05.2024.

3. Національний палац мистецтв «Україна». Історія. *КВІДО*. URL: <https://kyivpastfuture.com.ua/nacjonalnyj-palacz-mystecztv-ukrayina-istoriya/> Дата публікації: 03.07.2021. Дата звернення: 23.05.2024.

4. 70років тому в Києві відкрито міст Патона *Бабаель*. URL: <https://surl.li/lolumd> Дата публікації: 05.11.2023. Дата звернення: 23.05.2024.

Чернігів в повоєнний період:

1. Старий Чернігів: центр міста 1957 року *Cheline*. URL: <https://cheline.com.ua/news/society/starij-chernigiv-tsentr-mista-1957-roku-foto-357001> Дата публікації: 23.05.2023. Дата звернення: 23.05.2024.

2. Чернігівський обласний академічний український музично-драматичний театр імені Тараса Шевченка *Вікіпедія. Вільна енциклопедія.* URL: <https://surl.li/otalva> Дата звернення: 23.05.2024.

3. Болдині гори, Чернігів. *IGotoWorld.com.* URL: https://ua.igotoworld.com/ua/poi_object/68087_boldiny-gory-chernigov.htm Дата звернення: 23.05.2024.

4. Будинок головного поштампу (Чернігів). *Вікіпедія. Вільна енциклопедія.* URL: <https://surl.li/qmiwhw> Дата звернення: 23.05.2024.

Миколаїв в повоєнний період:

1. Шістдесят років тому відкрили рух по Варварівському мосту у Миколаєві. *0512 Сайт міста Миколаєва.* URL: <https://www.0512.com.ua/news/3804211/sistdesat-rokiv-tomu-vidkrili-ruh-po-varvarivskomu-mostu-u-mikolaevi-foto> Дата публікації: 18.07.2024. Дата звернення: 23.09.2024.

2. Файл: Миколаївський музей суднобудування і флоту. JPG. *Вікіпедія. Вільна енциклопедія.* URL: <https://surl.li/sikhgx> Дата публікації: 04.07.2015. Дата звернення: 23.06.2025.

3. Перший драмтеатр Миколаєва: сторінки історії та мистецтва. *0512 Mykolaiv trend.* URL: <https://mykolaiv-trend.in.ua/uk/eternal-2063-pershyj-dramteatr-mykolayeva-storinky-istoriyi-ta-mystecztva> Дата публікації: 29.10.2024. Дата звернення: 23.05.2024.

4. Ракхотова М. Адміністративне приміщення заводууправління (народна назва «Адміралтійсво»), вул. Адміральська, 38. *Вікіпедія. Вільна енциклопедія.* URL: <https://surl.li/xvoqhm> Дата публікації: 02.04.2013 Дата звернення: 23.05.2024.

5. Shark Ya. Морська гімназія, вул. 1-а Слобідська, 2. *Вікіпедія. Вільна енциклопедія.* URL: <https://surl.li/hdgsta> Дата публікації: 26.09.2015. Дата звернення: 23.05.2024.

Рис. 2.5. Принципова схема історичного середовища старовинного міста (Авторська схема)

Рис. 2.6. Насиченість областей України історичними поселеннями (Авторська схема)

Табл. 2.12. Історико-архітектурні опорні плани міст України, традиційний характер їх забудови та об'єкти культурної спадщини.

2. Генеральний план міста Чернігова. Офіційний веб-портал Чернігівської міської ради. URL: <https://chernigiv-rada.gov.ua/mistobudivna-documentaciya/id-35181/> Дата звернення: 19.05.2024.

3. У Львові доступний он-лайн Історико-архітектурний опорний план міста. *Varta1*. URL: https://varta1.com.ua/news/u-lvovi-dostupnyj-on-lajn-istoryko-arhitekturnyj-opornyj-plan-mista_85338.html Дата публікації: 24.03.2024. Дата звернення: 19.05.2024.

5. Опорний план.jpg. ДОДАТКИ – ГРАФІЧНА ЧАСТИНА. ПОВІДОМЛЕННЯ про початок процедури розгляду та врахування пропозицій громадськості у проекті містобудівної документації. *Охтирська міська рада*. URL: https://drive.google.com/drive/folders/1kmtKczQ_UvmLIY8I3yDRuxHEB5xrMAG О Дата звернення: 19.05.2024.

6. Тростянець.pdf. *Тростянецька міська рада*. URL: <https://trostyanets-miskrada.gov.ua/wp-content/uploads/mistobud/%D0%A2%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8F%D0%BD%D0%B5%D1%86%D1%8C.pdf> Дата звернення: 19.05.2024.

7. Відділ містобудування та архітектури Ізюмської Міської ради. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=247918644051516&set=pb.100065242772446.-2207520000> Дата публікації: 01.11.2021. Дата звернення: 19.05.2024.

8. Генеральний план Харкова до 2031 року затверджений депутатами. *БудОгляд*. URL: <https://stroyobzor.ua/ru/kharkov/news-city/generalnyu-plan-kharkova-do-2031-goda-utverzhdhen-deputatami-foto> Дата звернення: 19.05.2024.

10.Лисичанськ_проект_Лист3.pdf. *Google Диск Історико-архітектурний опорний план м. Лисичанськ.* URL:

https://drive.google.com/drive/folders/1OPdfFN1VfT2N_xSCJApjNp5dk-cKDDwh

Дата публікації: 30.01.2020. Дата звернення: 19.05.2024.

11. Генеральний план (основне креслення). *Департамент архітектури та містобудування Запорізької міської ради.* URL: <https://surl.li/gotywb> Дата звернення: 19.05.2024.

13. 00 Схема А-1. *Google Диск ареали.* URL:

https://drive.google.com/drive/folders/1wKkYFDg9ziaMrOI2UW8NoP3Ve8dB_qM

[x](#) Дата звернення: 19.05.2024.

14. Історико-архітектурний опорний план. *Херсонська міська військова адміністрація.* URL:

<https://miskrada-ks.gov.ua/pro-kherson/haluzi-mista/arkhitektura-ta-mistobuduvannia/mistobudivna-dokumentatsiia-2/istoryko-arkhitekturnuj-opornuj-plan/> Дата звернення: 19.05.2024.

18. Plan.pdf. Рішення Миколаївської міської ради «Про затвердження історико-архітектурного опорного плану м. Миколаєва». *Управління з питань культури та охорони культурної спадщини Миколаївської міської ради.* URL:

<https://cultura.mkrada.gov.ua/wp-content/uploads/2017/07/plan.pdf> Дата звернення:

19.05.2024.

19. Генеральний план м. Одеси. *Одеська міська рада. Департамент архітектури та містобудування.* URL: <http://ombk.odessa.ua/general-nyj-plan-m-odesi>

Дата публікації: 30.09.2014. Дата звернення: 19.05.2024.

Рис. 2.7.Параметри усталеного просторового каркасу (Авторська схема)

Рис. 2.8.Складові історично успадкованого просторового каркасу (Авторська схема)

Рис. 2.9. Своєрідність ландшафтних образів міст

а. Роттердам Skyline. *iStock.* URL: <https://surl.lt/rabrby> Дата звернення: 22.05.2025.

б. Горизонт Роттердама. *iStock*. URL: <https://surl.li/oeqsvp> Дата звернення: 22.05.2025.

в. Aerial view of Pechersk Lavra in Kiev. UNESCO world heritage in Ukraine. *Shutterstock*. URL: <https://www.shutterstock.com/image-photo/aerial-view-pechersk-lavra-kiev-unesco-1695488602?trackingId=7c94aebe-ecad-422d-8aa3-e7844f3e32ee&listId=searchResults> Дата звернення: 22.05.2025.

г. Більбао, сучасні та класичні архітектури. *iStock*. URL: <https://surl.li/bizffd> Дата звернення: 22.05.2025.

Рис. 3.1. Категорія цінності елементів поруйнованої забудови (Авторська схема)

Рис. 3.2. Функціональне призначення будівель і споруд поруйнованої забудови (Авторська схема)

Рис. 3.3. Категорія цінності елементів поруйнованої забудови (Авторська схема)

Рис. 3.4 Українські онлайн-сервіси, які фіксують руйнування внаслідок військової агресії РФ.:

а. Знімок екрану. [53]

б. Знімок екрану. [64]

Рис. 3.5. Фрагмент плану Миколаєва з визначеною пошкодженою забудовою в межах історичного ареалу (Авторська схема)

Табл. 3.1. Пошкоджена забудова в межах історичного ареалу Миколаєва.
25. В Миколаєві російська ракета вибухнула поруч з музеєм і колледжем. *Korabelov.Info*. URL: <https://korabelov.info/ru/2022/09/260056/v-nikolaeve-rossijskaya-raketa-vzorvalas-ryadom-s-muzeem-i-kolledzhem/> Дата публікації: 29.09.2022. Дата звернення: 19.05.2024.

24. Фото після: вулиця Адміральська 38 місто Миколаїв. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/15984> Дата звернення: 23.12.2024.

12. Фото після: Вулиця Адміральська 41 місто Миколаїв. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/15069> Дата звернення: 23.12.2024.

16. Фото після: Вулиця Нікольська 52 місто Миколаїв. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/15717> Дата звернення: 23.12.2024.
17. Фото після: Вулиця Лягіна 5 місто Миколаїв. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/15709> Дата звернення: 23.12.2024.
3. Фото після: Миколаївська обласна лікарня відновного лікування Вулиця Велика Морська 27 місто Миколаїв. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/15028> Дата звернення: 23.12.2024.
15. Фото після: Вулиця Адміральська 25, Миколаїв. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/14232> Дата звернення: 23.12.2024.
14. Фото після: Вулиця Нікольська 40 місто Миколаїв. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/15725> Дата звернення: 23.12.2024.
9. Фото після: вулиця Велика Морська 38 місто Миколаїв. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/15072> Дата звернення: 23.12.2024.
6. Фото після: Вулиця Нікольська 9 місто Миколаїв. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/15088> Дата звернення: 23.12.2024.
11. Фото після: вулиця Нікольська 25 місто Миколаїв. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/15048> Дата звернення: 23.12.2024.
2. Фото до: вулиця Спортивна, 9, Миколаїв, Миколаївська область, 54015. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/2634> Дата звернення: 23.12.2024.
13. Фото після: вулиця Адміральська 13 місто Миколаїв. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/15938> Дата звернення: 23.12.2024.
18. Фото після: Вулиця Спаська 43 місто Миколаїв. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/15714> Дата звернення: 23.12.2024.
1. Фото після: вулиця Спортивна, 1/1, Миколаїв, Миколаївська область, 54015. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/2076> Дата звернення: 23.12.2024.
30. Фото після: площа Суднобудівників 3 Миколаїв *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/15058>. Дата звернення: 23.12.2024.

26. ЧНУ імені Петра Могили. База пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій майна. *Свій дім.* URL: <https://sviydim.media/articles/rebuilt/universytet-imeni-petra-mogyly/> Дата звернення: 23.12.2024.
5. Фото після: вулиця Нікольська, 24, *Карта відновлення.* Миколаїв, Миколаївська область, 54000. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/2454> Дата звернення: 23.12.2024.
8. Фото після: вулиця Нікольська 11 місто Миколаїв. *Карта відновлення.* URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/15084> Дата звернення: 23.12.2024.
21. Окупанти розбомбили будівлю ОВА в Миколаєві. Розбомбили пів будівлі ОВА: Кім показав фото жахливих наслідків удару по Миколаєву. *УНІАН Інформаційне агентство.* URL: <https://www.unian.ua/war/mikolajiv-rosiyski-okupanti-rozbombili-budivlyu-oda-foto-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11763844.html> Дата публікації: 29.03.2022. Дата звернення: 23.12.2024.
33. Що залишилося від нового травмпункту у Миколаєві після атаки росіян. *УНІАН Інформаційне агентство.* URL: <https://www.unian.ua/multimedia/photo/10023420-cho-ostalos-ot-novogo-travmpunkta-v-nikolaeve-posle-ataki-rossiyan.html> Дата публікації: 01.08.2022. Дата звернення: 23.12.2024.
23. Фото після: вулиця Адміральська 45 місто Миколаїв. *Карта відновлення.* URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/15713> Дата звернення: 23.12.2024.
20. Фото після: вулиця Спаська 50 місто Миколаїв. *Карта відновлення.* URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/15082> Дата звернення: 23.12.2024.
19. Ворог обстріляв Миколаїв із «Торнадо-С» та «Смерчу»: фото та відео наслідків нічних обстрілів. *Новини N.* URL: <https://novosti-n.org/ua/news/Vorog-obstrilyav-Mykolayiv-iz-TornadoS-ta-Smerchu-foto-ta-video-naslidkiv-nichnyh-obstriliv-251836#image-28> Дата публікації: 27.09.2022. Дата звернення: 23.12.2024.

28. Наслідки обстрілу Миколаєва / фото ДСНС. Окупанти обстріляли ракетою житловий сектор Миколаєва: є руйнування та поранений (фото). *УНІАН Інформаційне агентство*. URL: <https://www.unian.ua/war/okupanti-obstrilyali-raketoyu-mikolajiv-foto-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11830944.html> Дата публікації: 29.03.2022. Дата звернення: 23.12.2024.

29. Українські захисники відстояли Миколаїв: Як виглядає місто після бою з російськими окупантами. *МикВісті*. URL: <https://nikvesti.com/news/photoreportage/242029> Дата публікації: 27.002.2022. Дата звернення: 23.12.2024.

7. Фото після: Вулиця Нікольська 22а місто Миколаїв. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/15045> Дата звернення: 23.12.2024.

22. На готель «Інгул» та психіатричну лікарню в Миколаєві росіяни скинули бомби з Су-34 – розслідування. *Новини N*. URL: <https://novosti-n.org/ua/news/Na-gotel-Ingul-ta-psyhiatrychnu-likarnyu-v-Mukolayevi-rosiyany-skynuly-bomby-z-Su34-rozsliduvannya-265870#image-1> Дата публікації: 14.04.2023. Дата звернення: 23.12.2024.

27. Фото після: проспект Центральний, 107, Миколаїв, Миколаївська область, 54000. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/14229> Дата звернення: 23.12.2024.

34. Фото після: Вулиця Декабристів 60 місто Миколаїв. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/15078> Дата звернення: 23.12.2024.

4. Фото після: Будівля комплексу сервісно-побутового обслуговування громадян Вулиця Велика Морська 23 місто Миколаїв *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/15042> Дата звернення: 23.12.2024.

Рис. 3.6. Фрагмент плану Чернігова з визначеною пошкодженою забудовою в межах історичного ареалу (Авторська схема)

Табл. 3.2. Пошкоджена забудова в межах історичного ареалу Чернігова.

1. Фото після: Чернігівська обл., м. Чернігів, вул. Преображенська, 1а (вул. Підвальна, 5). *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/503> Дата звернення: 23.12.2024.
2. Фото після: Чернігівська обл., Чернігівський р-н, м. Чернігів, вул. Музейна, 6. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/1123> Дата звернення: 23.12.2024.
4. Фото після: м. Чернігів, вул. Коцюбинського, 5. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/16012> Дата звернення: 23.12.2024.
3. Фото після: Магістратська вулиця, 3, Чернігів, Чернігівська область, 14000. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/122> Дата звернення: 23.12.2024.
5. Чернігівський обласний академічний музично-драматичний театр ім. Т.Шевченка. Війна проти культурної спадщини: масштаб руйнувань на Чернігівщині та зусилля для збереження. *СільМедіа*. URL: <https://sil.media/p/vijna-protu-kul-turnoyi-spadshhyny-massh-20420> Дата звернення: 23.12.2024.
6. Фото після: Чернігівська обл., Чернігівський р-н, м. Чернігів, вул. Толстого. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/3481> Дата звернення: 23.12.2024.
7. Фото після: Чернігівська обл., Чернігівський р-н, м. Чернігів, Болдині гори. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/1128> Дата звернення: 23.12.2024.

Рис. 3.7. Фрагмент плану Харкова з визначеною пошкодженою забудовою в межах історичного ареалу (Авторська схема)

Табл. 3.3. Пошкоджена забудова в межах історичного ареалу Харкова.

29. Фото після: Собор Успіння Пресвятої Богородиці, Університетська вулиця, 11, Харків, Харківська область, 61000. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/15776> Дата звернення: 23.12.2024.

1. Фото після: м. Харків майдан Свободи 4 *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/15807> Дата звернення: 23.12.2024.
3. Фото після: м. Харків майдан Свободи 7 *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/15811> Дата звернення: 23.12.2024.
6. Фото після: м. Харків вул. Сумська 39. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/15826> Дата звернення: 23.12.2024.
7. Фото після: м. Харків майдан Свободи 8 *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/15822> Дата звернення: 23.12.2024.
8. Фото після: м. Харків вул. Сумська 37. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/15824> Дата звернення: 23.12.2024.
9. Наслідки російського влучання по території лікарні, Харків, 1 березня 2025 року. Валерія Ємець. *Суспільне Харків*. URL: <https://suspilne.media/kharkiv/960237-u-akomu-stani-medicnij-zaklad-akij-postrazdav-vnaslidok-ataki-droniv-na-harkiv/> Дата публікації: 01.03.2025. Дата звернення: 12.18.2025.
14. Фото після: м. Харків вул. Сумська 55. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/15836> Дата звернення: 23.12.2024.
15. Фото після: м. Харків вул. Сумська 82. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/15830> Дата звернення: 23.12.2024.
17. Фото після: м. Харків вул. Мироносицька 76. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/15849> Дата звернення: 23.12.2024.
21. Фото після: м. Харків вул. Чернишевська 25. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/15008> Дата звернення: 23.12.2024.
22. Національний університет ім. Каразіна. 2 березня 2022 року. Павло Дорогий. *Meduza*. URL: <https://suspilne.media/kharkiv/960237-u-akomu-stani-medicnij-zaklad-akij-postrazdav-vnaslidok-ataki-droniv-na-harkiv/> Дата публікації: 27.03.2022. Дата звернення: 23.12.2024.
26. Фото після: м. Харків вул. Скрипника 4. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/14993> Дата звернення: 23.12.2024.

27. Фото після: м. Харків пл. Конституції 28 *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/15794> Дата звернення: 23.12.2024.
28. Фото після: м. Харків вул. Донець-Захаржевського 5 *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/15801> Дата звернення: 23.12.2024.
30. Фото після: м. Харків площа Конституції 12. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/15778> Дата звернення: 23.12.2024.
16. Фото після: м. Харків вул. Сумська 61. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/15843> Дата звернення: 23.12.2024.
33. Фото після: м. Харків вул. Квітки-Основ'яненка 11 *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/15772> Дата звернення: 23.12.2024.
39. Фото після: м. Харків майдан Героїв небесної сотні 36 *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/15754> Дата звернення: 23.12.2024.
42. Після 27 квітня 2022 року. Пожежена частина зі сторожевою вежею. *Ukrainian institute*. URL: <https://ui.org.ua/en/postcard/fire-department-with-watchtower-2/> Дата звернення: 23.12.2024
5. Олег Синегубов. Ракетний удар по центру Харкова: мер міста повідомив про пошкодження будівлі ОДА. URL: <https://tsn.ua/ato/raketniy-udar-po-centru-harkova-mer-mista-povidomiv-pro-poskodzhennya-budivli-oda-2145781.html> Дата публікації: 29.08.2022. Дата звернення: 23.12.2024.
23. Фото після: м. Харків вул. Пушкінська 46. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/831> Дата звернення: 23.12.2024.
32. Фото після: м. Харків площа Конституції 3 *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/15773> Дата звернення: 23.12.2024.
34. Фото після: м. Харків вул. Університетська 31. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/15745> Дата звернення: 23.12.2024.
24. Фото після: м. Харків вул. Сумська 25. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/15043> Дата звернення: 23.12.2024.
4. Фото після: м. Харків вул. Сумська 64. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/15825> Дата звернення: 23.12.2024.

31. Палац праці, Харків, 2 березня. *Права людини в Україні*. URL: <https://khp.org/1608810200> Дата звернення: 23.12.2024.
12. Фото після: м. Харків вул. Ярослава Мудрого 15. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/14985> Дата звернення: 23.12.2024.
13. Фото після: м. Харків вул. Сумська 53. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/485> Дата звернення: 23.12.2024.
2. Зруйнований готель Ярославського. *БудОгляд*. URL: <https://stroyobzor.ua/ua/kharkov/news-city/razboblennyy-otel-yaroslavskogo-kharkiv-palace-podmarafetili> Дата звернення: 23.12.2024.
20. Фото після: м. Харків вул. Мироносицька 9 *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/15818> Дата звернення: 23.12.2024.
25. Фото після: м. Харків вул. Римарська 32. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/14995> Дата звернення: 23.12.2024.
18. Фото після: м. Харків вул. Алчевських 50а. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/15831> Дата звернення: 23.12.2024
35. File:Kharkiv after Russian shelling, 2022-07-11 (10).jpg. *WikimedaiCommons*. URL: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kharkiv_after_Russian_shelling,_2022-07-11_\(10\).jpg?uselang](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kharkiv_after_Russian_shelling,_2022-07-11_(10).jpg?uselang) Дата звернення: 23.12.2024
36. Зруйнований будинок Сорокіна після обстрілу російськими фашистами, фото В'ячеслава Горбоносова, 2022 рік. *Харківська губернія*. URL: <http://www.otkudarodom.ua/ru/mihaylovskaya-ploshchad-no-5-usadba-kupca-sorokina>. Дата звернення: 23.12.2024
37. Фото: SQ / Денис Азаров. Наслідки ворожого обстрілу у Харкові URL: <https://suspilne.media/kharkiv/960237-u-akomu-stani-medicnij-zaklad-akij-postrazdav-vnaslidok-ataki-droniv-na-harkiv/> Дата публікації: 28.03.2022. Дата звернення: 23.12.2024.

Рис. 3.8. Фрагменти плану Ізюма з визначеною пошкодженою забудовою в межах історичного ареалу (Авторська схема)

Табл. 3.4. Пошкоджена забудова в межах історичного ареалу Ізюма.

8. Фото після: Харківська обл., Ізюмський р-н, м. Ізюм, вул. Соборна, 5-7. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/395> Дата звернення: 23.12.2024
1. Фото після: ІЗОШ №4, вулиця Соборна, Ізюм, Харківська область, 64300 *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/1867> Дата звернення: 23.12.2024
2. Що залишилося від палацу «Залізничник» в Ізюмі після влучання «Ісканде» (фото). *Слобідський край*. URL: <https://www.slk.kh.ua/oblast-online/izum/so-zalisilosa-vid-palacu-zaliznicnik-v-izumi-pisla-vlucanna-iskander-foto.html> Дата публікації: 20.05.2024. Дата звернення: 23.12.2024
5. Міська поліклініка – наслідки війни. *Ізюм Інформаційний*. URL: <https://city-izyum.pp.ua/city-polyclinic-raisins101/> Дата публікації: 04.05.2023. Дата звернення: 23.12.2024
7. Фото після: Харківська обл., м. Ізюм, вул. Соборна, 20. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/364> Дата звернення: 23.12.2024
6. Фото після: пл, Центральна, 1, Ізюм, Харківська, 64300. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/3342> Дата звернення: 23.12.2024
3. Фото після: провулок Залікарняний, 5/4, Ізюм, Харківська область, 64300. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/77>. Дата звернення: 23.12.2024
9. Фото після: вулиця Соборна, 1, Ізюм, Харківська область, 64300. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/311>. Дата звернення: 23.12.2024
4. Фото після: провулок Георгіївський, 2, Ізюм, Харківська область, 64306. *Карта відновлення*. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/153>. Дата звернення: 23.12.2024

Рис. 3.9. Панорамний вигляд І Миколаєва із зазначеними руйнуваннями забудови:

Рис. 3.10. Панорамний вигляд 2 Миколаєва із зазначеними руйнуваннями забудови:

Кадр 1:02. [4К] Николаев и его окрестности с высоты птичьего полета. *YouTube*.

URL: <https://www.youtube.com/watch?v=FtadISwiUV8> Дата публікації: 17.05.2023. Дата звернення: 02.11.2025.

20. див. Табл. 3.1. п.20

30. див. Табл. 3.1. п.30

17. див. Табл. 3.1. п.17

18. див. Табл. 3.1. п.18

19. див. Табл. 3.1. п.19

16. див. Табл. 3.1. п.16

15. див. Табл. 3.1. п.15

14. див. Табл. 3.1. п.14

Кадр 0:57. [4К] Николаев и его окрестности с высоты птичьего полета. *YouTube*.

URL: <https://www.youtube.com/watch?v=FtadISwiUV8> Дата публікації: 17.05.2023. Дата звернення: 02.11.2025.

9. див. Табл. 3.1. п.9

5. див. Табл. 3.1. п.5

8. див. Табл. 3.1. п.8

7. див. Табл. 3.1. п.7

10. див. Табл. 3.1. п.10

13. див. Табл. 3.1. п.13

11. див. Табл. 3.1. п.11

12. див. Табл. 3.1. п.12

Рис. 3.11. Панорамний вигляд 1 Харкова із зазначеними руйнуваннями забудови:

A view of Kharkiv (File photo). *TheHIGHLANDSCurrent*. URL:

<https://highlandscurrent.org/2024/12/13/my-view-letter-from-kharkiv/> Дата публікації: 13.12.2024. Дата звернення: 02.11.2025.

31. див. Табл. 3.3. п.31

32. див. Табл. 3.3. п.32

Рис. 3.12. Панорамний вигляд 2 Харкова із зазначеними руйнуваннями забудови:

Запустили мобільний застосунок «Мій Харків». ШОТАМ. URL: <https://shotam.info/zapustyly-mobilnyy-zastosunok-miy-kharkiv/> Дата публікації: 15.09.2020. Дата звернення: 02.11.2025.

31. див. Табл. 3.3. п.31

32. див. Табл. 3.3. п.32

29. див. Табл. 3.3. п.29

33. див. Табл. 3.3. п.33

34. див. Табл. 3.3. п.34

Рис. 3.13. Знищені будівлі державних адміністрацій:

а. Окупанти розбомбили будівлю ОВА в Миколаєві. Розбомбили пів будівлі ОВА: Кім показав фото жахливих наслідків удару по Миколаєву. УНІАН Інформаційне агентство. URL: <https://www.unian.ua/war/mikolajiv-rosiyski-okupanti-rozbombili-budivlyu-oda-foto-novini-vtorgnennyya-rosiji-v-ukrajinu-11763844.html> Дата публікації: 29.03.2022. Дата звернення: 23.12.2024.

б. Фото після: м. Харків вул. Сумська 64. Карта відновлення. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/15825> Дата звернення: 23.12.2024.

в. Фото після: пл, Центральна, 1, Ізюм, Харківська, 64300. Карта відновлення. URL: <https://reukraine.shtab.net/detail/3342> Дата звернення: 23.12.2024

г. Пошкоджений герб та значні руйнування. Який вигляд має будівля Херсонської ОДА після чергового авіа удару РФ – фото. Суспільне Херсон. Дата публікації: 05.06.2025. Дата звернення: 12.09.2025.

Табл. 3.5. Прийоми відновлення забудови в межах історичних ареалів міст (Авторська схема)

Табл. 3.6. Прийоми відновлення пам'яток в межах історичних ареалів міст

Миколаїв:

- 10. див. Табл. 3.1. п.10
- 25. див. Табл. 3.1. п.25
- 2. див. Табл. 3.1. п.2
- 11. див. Табл. 3.1. п.11
- 6. див. Табл. 3.1. п.6
- 9. див. Табл. 3.1. п.9
- 16. див. Табл. 3.1. п.16
- 15. див. Табл. 3.1. п.15
- 14. див. Табл. 3.1. п.14
- 17. див. Табл. 3.1. п.17
- 24. див. Табл. 3.1. п.24
- 12. див. Табл. 3.1. п.12

Чернігів:

- 1. див. Табл. 3.2. п.1
- 2. див. Табл. 3.2. п.2
- 3. див. Табл. 3.2. п.3
- 4. див. Табл. 3.2. п.4
- 5. див. Табл. 3.2. п.5
- 6. див. Табл. 3.2. п.6

Харків:

- 29. див. Табл. 3.3. п.29
- 1. див. Табл. 3.3. п.1
- 3. див. Табл. 3.3. п.3
- 6. див. Табл. 3.3. п.6
- 8. див. Табл. 3.3. п.8
- 15. див. Табл. 3.3. п.15
- 14. див. Табл. 3.3. п.14
- 16. див. Табл. 3.3. п.16

- 17. див. Табл. 3.3. п.17
- 19. див. Табл. 3.3. п.19
- 26. див. Табл. 3.3. п.26
- 27. див. Табл. 3.3. п.27
- 28. див. Табл. 3.3. п.28
- 39. див. Табл. 3.3. п.39
- 30. див. Табл. 3.3. п.30
- 33. див. Табл. 3.3. п.33
- 41. див. Табл. 3.3. п.41
- 7. див. Табл. 3.3. п.7
- 21. див. Табл. 3.3. п.21
- 42. див. Табл. 3.3. п.42
- 9. див. Табл. 3.3. п.9
- 22. див. Табл. 3.3. п.22

Ізюм:

- 1. див. Табл. 3.4. п.1
- 2. див. Табл. 3.4. п.2
- 5. див. Табл. 3.4. п.5

Рис. 3.14 Приклад музеєфікації зруйнованих пам'яток:

- а. Руїни церкви Св. Альбана в сучасній забудові. Кельн. Реконструкція як збереження міської ідентичності. *Pragmatika*. URL: <https://pragmatika.media/keln-rekonstrukcija-jak-zberezhennja-miskoi-identichnosti/> Дата публікації: 06.06.2022. Дата звернення: 12.09.2025.
- б. Купол А-бомбардування. Хіросімацький меморіальний «Парк Миру». *Вікіпедія. Вільна енциклопедія*. URL: <https://surl.li/mwmeqfb> Дата публікації: 30.03.2007. Дата звернення: 12.09.2025.

Табл. 3.6. Прийоми відновлення цінної забудови в межах історичних ареалів міст

Миколаїв:

18. див. Табл. 3.1. п.18

3. див. Табл. 3.1. п.3

1. див. Табл. 3.1. п.1

31. див. Табл. 3.1. п.31

30. див. Табл. 3.1. п.30

13. див. Табл. 3.1. п.13

5. див. Табл. 3.1. п.5

8. див. Табл. 3.1. п.8

26. див. Табл. 3.1. п.26

21. див. Табл. 3.1. п.21

Чернігів:

7. див. Табл. 3.2. п.7

Харків:

23. див. Табл. 3.3. п.23

24. див. Табл. 3.3. п.24

12. див. Табл. 3.3. п.12

34. див. Табл. 3.3. п.34

13. див. Табл. 3.3. п.13

10. див. Табл. 3.3. п.10

4. див. Табл. 3.3. п.4

31. див. Табл. 3.3. п.31

5. див. Табл. 3.3. п.5

32. див. Табл. 3.3. п.32

Ізюм:

7. див. Табл. 3.4. п.7

6. див. Табл. 3.4. п.6

*Табл. 3.7. Методи реконструкції пошкоджених будівель забудови
(Авторська схема)*

Табл. 3.8. Прийоми відновлення фонові забудови в межах історичних ареалів міст

Миколаїв:

33. див. Табл. 3.1. п.33

23. див. Табл. 3.1. п.23

20. див. Табл. 3.1. п.20

19. див. Табл. 3.1. п.19

28. див. Табл. 3.1. п.28

27. див. Табл. 3.1. п.27

29. див. Табл. 3.1. п.29

32. див. Табл. 3.1. п.32

7. див. Табл. 3.1. п.7

22. див. Табл. 3.1. п.22

34. див. Табл. 3.1. п.34

Харків:

2. див. Табл. 3.3. п.2

20. див. Табл. 3.3. п.20

25. див. Табл. 3.3. п.25

18. див. Табл. 3.3. п.18

11. див. Табл. 3.3. п.11

40. див. Табл. 3.3. п.40

35. див. Табл. 3.3. п.35

36. див. Табл. 3.3. п.36

37. див. Табл. 3.3. п.37

Ізюм:

3. див. Табл. 3.4. п.3

9. див. Табл. 3.4. п.9

4. див. Табл. 3.4. п.4

Рис. 3.14 Засади відновлення порушеної війною забудови історичних міст України (в межах історичного ареалу)

- 1а. Вид на річку Рона з історичним центром міста Ліон, Франція. Стала ревіталізація історичних центрів міст. *UrbanDesignLab*. URL: <https://urbandesignlab.in/sustainable-revitalization-of-historic-city-centers/?srsltid=AfmBOoqicRLBaxwCbifFBxHWpVWMCelO7ZNkW-HU8wgr5Ndse5V-vN4Q> Дата публікації: 05.06.2025. Дата звернення: 12.01.2026.
- 1б. Урбанізація та охорона природи. Як збереження спадщини може сприяти сталому розвитку міст. *Rethinking The Future*. URL: <https://www.re-thinkingthefuture.com/architectural-community/a12777-how-heritage-conservation-can-drive-sustainable-urban-development/> Дата звернення: 12.01.2026.
- 2а. Grote- або Sint Laurenskerk на Grote Kerkplein у Роттердамі, провінція Південна Голландія, Нідерланди. *Adobe stock*. URL: https://stock.adobe.com/in/search/images?k=sint-laurenskerk&asset_id=473352622 Дата звернення: 12.01.2026.
- 2б. Збереження спадщини за допомогою урбанізації. Як збереження спадщини може сприяти сталому розвитку міст. *Rethinking The Future*. URL: <https://www.re-thinkingthefuture.com/architectural-community/a12777-how-heritage-conservation-can-drive-sustainable-urban-development/> Дата звернення: 12.01.2026.
- 3а. Природна спадщина в урбанізованому контексті. Як збереження спадщини може сприяти сталому розвитку міст. *Rethinking The Future*. URL: <https://www.re-thinkingthefuture.com/architectural-community/a12777-how-heritage-conservation-can-drive-sustainable-urban-development/> Дата звернення: 12.01.2026.
- 3б. Більбао Арена. 3/27. *Archdaily*. URL: <https://www.archdaily.com/183721/bilbao-arena-acxt/5016a71728ba0d1416000adb-bilbao-arena-acxt-photo> Дата звернення: 12.01.2026.
- 4а. Вугільний завод, Кінгс-Крос. Сім архітектурних чудес від Національної премії RIBA. *BBC Arts*. URL:

<https://www.bbc.co.uk/programmes/articles/2txmmdsVhjh4bb3lpJq4Ncj/seven-architectural-wonders-from-the-riba-national-awards> Дата звернення: 12.01.2026.

4б. 5x dansen op het Grotekerkplein. *Uitagenda Rotterdam*. URL: <https://www.uitagendarotterdam.nl/alle-artikelen/5x-dansen-op-het-grotekerkplein/> Дата звернення: 12.01.2026.














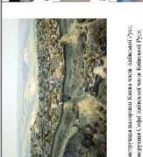







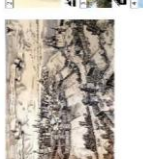








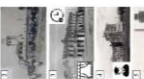




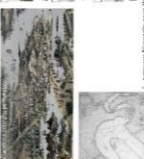






5а. AUSSA Mercado de Triana Car park. *Parclick*. URL: <https://parclick.com/parking-seville/aussa-mercado-de-triana> Дата звернення: 12.01.2026.

5б. Інклюзивні громадські простори. Інклюзивний дизайн: створення безпечних та гостинних міських просторів. *Rethinking The Future*. URL: <https://www.rethinkingthefuture.com/architectural-community/a12876-inclusive-design-creating-safe-and-welcoming-urban-spaces/> Дата звернення: 12.01.2026.

6а. Хто належить до мало мобільних груп населення та які засоби доступності для них передбачені. *Меганоліс будексперт*. URL: <https://mb.expert/hto-nalezhyt-do-malomobilnyh-grup-naselennya-ta-yaki-zasoby-dostupnosti-dlya-nyh-perebchacheni/> Дата публікації: 04.03.2024. Дата звернення: 12.01.2026.

6б. Бенчмаркнг доступності в містах. *International Transport Forum*. URL: <https://www.itf-oecd.org/benchmarking-accessibility-cities> Дата публікації: 20.05.2019. Дата звернення: 12.01.2026.

ДОДАТОК Г. Зведена таблиця хронологічного розвитку історичних міст.

Післявоєнний період	Період модернізму	Період індустріалізації	Просвітництво в складі імперій	Період Гетьманщини	Литовсько-Польський період	Період Київської Русі
Київ						
  <ol style="list-style-type: none"> 1. Сучасний Київ 2. Київ після війни 3. Київ після війни 4. Київ після війни 	  <ol style="list-style-type: none"> 1. Київський замок 2. Київський замок 3. Київський замок 4. Київський замок 	  <ol style="list-style-type: none"> 1. Київський завод 2. Київський завод 3. Київський завод 4. Київський завод 	  <ol style="list-style-type: none"> 1. Київський замок 2. Київський замок 3. Київський замок 4. Київський замок 	  <ol style="list-style-type: none"> 1. Київський замок 2. Київський замок 3. Київський замок 4. Київський замок 	  <ol style="list-style-type: none"> 1. Київський замок 2. Київський замок 3. Київський замок 4. Київський замок 	  <ol style="list-style-type: none"> 1. Київський замок 2. Київський замок 3. Київський замок 4. Київський замок
Чернігів						
  <ol style="list-style-type: none"> 1. Сучасний Чернігів 2. Чернігів після війни 3. Чернігів після війни 4. Чернігів після війни 	  <ol style="list-style-type: none"> 1. Чернігівський замок 2. Чернігівський замок 3. Чернігівський замок 4. Чернігівський замок 	  <ol style="list-style-type: none"> 1. Чернігівський завод 2. Чернігівський завод 3. Чернігівський завод 4. Чернігівський завод 	  <ol style="list-style-type: none"> 1. Чернігівський замок 2. Чернігівський замок 3. Чернігівський замок 4. Чернігівський замок 	  <ol style="list-style-type: none"> 1. Чернігівський замок 2. Чернігівський замок 3. Чернігівський замок 4. Чернігівський замок 	  <ol style="list-style-type: none"> 1. Чернігівський замок 2. Чернігівський замок 3. Чернігівський замок 4. Чернігівський замок 	  <ol style="list-style-type: none"> 1. Чернігівський замок 2. Чернігівський замок 3. Чернігівський замок 4. Чернігівський замок
Миколаїв						
  <ol style="list-style-type: none"> 1. Сучасний Миколаїв 2. Миколаїв після війни 3. Миколаїв після війни 4. Миколаїв після війни 	  <ol style="list-style-type: none"> 1. Миколаївський замок 2. Миколаївський замок 3. Миколаївський замок 4. Миколаївський замок 	  <ol style="list-style-type: none"> 1. Миколаївський завод 2. Миколаївський завод 3. Миколаївський завод 4. Миколаївський завод 	  <ol style="list-style-type: none"> 1. Миколаївський замок 2. Миколаївський замок 3. Миколаївський замок 4. Миколаївський замок 	  <ol style="list-style-type: none"> 1. Миколаївський замок 2. Миколаївський замок 3. Миколаївський замок 4. Миколаївський замок 	  <ol style="list-style-type: none"> 1. Миколаївський замок 2. Миколаївський замок 3. Миколаївський замок 4. Миколаївський замок 	  <ol style="list-style-type: none"> 1. Миколаївський замок 2. Миколаївський замок 3. Миколаївський замок 4. Миколаївський замок

ДОДАТОК Д. Перелік історичних міст.

Сформовано на основі Списку історичних населених місць України відповідно до [99] діючого законодавства.

	Місто	Дата заснування	Чисельність населення, тис. / група	Рік магдеб-го права
Київська область				
1	Київ	V століття	2952,301 / Н	1494
2	Біла Церква	1032 рік	203,816 / С	1589
3	Фастів	1390 рік	44,014 / М	1601
4	Васильків	988 рік	37,068 / М	1586
5	Вишгород	946 рік	33,109 / М	
6	Переяслав-Хмельницький	907 рік	26,273 / М	1585
7	Яготин	1552 рік	18,995 / М	1552
8	Богуслав	1195 рік	15,789 / М	1620
Чернігівська область				
9	Чернігів	VII століття	282,747 / В	1623
10	Ніжин	1147 рік	65,830 / С	1625
11	Прилуки	1092 рік	51,637 / С	1582
12	Новгород-Сіверський	989 рік	12,375 / М	1620
13	Ічня	XIV століття	10,390 / М	
Сумська область				
14	Суми	1655 рік	256,474 / В	
15	Конотоп	1638 рік	83,543 / С	
16	Охтирка	1641 рік	46,660 / М	
17	Ромни	1096 рік	32,582 / М	
18	Глухів	кінець X ст.	32,051 / М	1644
19	Лебедин	1654 рік	23,892 / М	
20	Кролевець	1601 рік	22,111 / М	1644
21	Тростянець	середина XVII ст.	19,544 / М	
22	Білопілля	XI ст.	15,981 / М	
23	Путивль	X століття	14,886 / М	

Харківська область				
24	Харків	1654 рік	1 421,125 / Н	
25	Ізюм	1639 рік	44,979 / М	
26	Чугуїв	1627 рік	31,018 / М	
27	Балаклія	1663 рік	29,921 / М	
28	Мерефа	середина XVII ст.	20,417 / М	
29	Люботин	середина XVII ст.	20,001 / М	
30	Вовчанськ	1674 рік	18,127 / М	
31	Берестин (Красноград)	1731 рік	17,500 / М	
32	Богодухів	1571 рік	15,176 / М	
33	Зміїв	XII століття	14,848 / М	
34	Куп'янськ	1685 рік	11,000 / М	
Донецька область				
35	Донецьк	1869 рік	901,645 / Н	
36	Маріуполь	1780рік	425,681 / В	
37	Макіївка	кінець XVII ст.	338,968 / В	
38	Горлівка	1779 рік	239,828 / С	
39	Краматорськ	1860-ті роки	147,145 / С	
40	Слов'янськ	1645 рік	105,141 / С	
41	Бахмут (Артемівськ)	1571 рік	71,094 / С	
Запорізька область				
42	Запоріжжя	1770 рік	710,052 / К	
43	Мелітополь	XVII століття	148,851 / С	
44	Бердянськ	1827 рік	106,311 / С	
45	Токмак	1784 рік	29,573 / М	
46	Оріхів	1775 рік	14,136 / М	
47	Гуляйполе	1785 рік	13,000 / М	
Херсонська область				
48	Херсон	1778 рік	279,131 / В	
49	Нова Каховка	1950 рік	44,427 / М	
50	Каховка	1781 рік	34,749 / М	
51	Олешки (Цюрупинськ)	1711 рік	24,124 / М	

52	Генічеськ	1784 рік	18,889 / М	
53	Скадовськ	1894 рік	16,969 / М	
54	Берислав	XVI століття	12,400 / М	
Миколаївська область				
55	Миколаїв	1788 рік	430,011 / В	
56	Первомайськ	1743 рік	62,426 / С	
57	Вознесенськ	кінець XVIII ст.	34,404 / М	
58	Очаків	XV століття	13,663 / М	
Одеська область				
59	Одеса	1794 рік	1010,54 / Н	
60	Ізмаїл	кінець XVI століття	69,932 / С	
61	Білгород-Дністровський	IV століття до н. ери	47,727 / М	
62	Кілія	VII ст. до н. ери	18,745 / М	
63	Балта	перша пол. XVI ст.	17,854 / М	1746 (76)
64	Рені	1548 рік	17,736 / М	
65	Болград	1821 рік	14,818 / М	
Дніпропетровська область				
66	Дніпро (Дніпропетровськ)	1778 рік	956,502 / Н	
67	Кривий Ріг	середина XVII ст..	646,748 / К	
68	Кам'янське (Дніпродзержинськ)	1750 рік	226,845 / С	
69	Павлоград	1780 рік	110,144 / С	
70	Нікополь	1594 рік	105,160 / С	
71	Самар (Новомосковськ)	1687 рік	69,855 / С	
Полтавська область				
72	Полтава	IX століття	287,135 / В	
73	Кременчук	1571 рік	215,271 / С	
74	Лубни	988 рік	44,089 / М	1591
75	Миргород	XVI століття	37,886 / М	
76	Гадяч	1634 рік	22,851 / М	
77	Пирятин	1155 рік	16,650 / М	
78	Хорол	1092 рік	12,540 / М	
79	Лохвиця	X- XI століття	11,608 / М	

Черкаська область				
80	Черкаси	1147 рік	284,459 / В	
81	Умань	1616 рік	81,525 / С	1663/1760
82	Сміла	початок XVI століття	65,675 / С	
83	Золотоноша	1576 рік	27,206 / М	
84	Канів	1078 рік	23,849 / М	1601
85	Корсунь-Шевченківський	1032 рік	20,850 / М	1585
86	Звенигородка	до XIII століття	16,269 / М	1792
87	Городище	XVI століття	14,480 / М	
88	Тальне	1609 рік	12,839 / М	
89	Кам'янка	початок XVII століття	10,945 / М	
Луганська область				
90	Луганськ	1795 рік	397, 677 / В	
91	Алчевськ	1895 рік	107,438 / С	
92	Лисичанськ	1710 рік	95,031 / С	
93	Сорокине (Краснодон)	1906 рік	43,683 / М	
94	Старобільськ	1598-1600 роки	16,917 / М	
95	Сватове	1665 рік	16,420 / М	
Вінницька область				
96	Вінниця	1363 рік	356,379 / В	1640
97	Жмеринка	кінець XIX століття	33,315 / М	
98	Могилів-Подільський	кінець XVI століття	29,925 / М	1743
99	Хмільник	1362 рік	26,916 / М	1448
100	Гайсин	1545 рік	23,027 / М	1744
101	Бершадь	1459 рік	17,703 / М	
102	Тульчин	1607 рік	14,000 / М	1787
103	Бар	1425 рік	13,202 / М	1540
104	Ямпіль	XVI століття	13,000 / М	
105	Немирів	XIV століття	11,826 / М	
106	Іллінці	сер XVII століття	10,405 / М	1757
Волинська область				
107	Луцьк	1085 рік	220,720 / С	1432

108	Ковель	1310 рік	67,585/ С	1518
109	Володимир	988 рік	37,910/ М	1324
110	Рожище	1377 рік	12,483/ М	1567
111	Камінь-Каширський	1196 рік	12,477/ М	1430
112	Любомиль	1287 рік	10,295/ М	1541
Тернопільська область				
113	Тернопіль	1540 рік	225,004/ С	1548
114	Чортків	1522 рік	28,279/ М	
115	Кременець	1226 рік	20,476/ М	1431
116	Бережани	1375 рік	20,118/ М	1530
117	Збараж	1211 рік	13,346/ М	
118	Теребовля	1097 рік	13,226/ М	1389
119	Бучач	1397 рік	12,171/ М	1515
120	Борщів	1456 рік	10,632/ М	1629
Житомирська область				
121	Житомир	1240 рік	261,624/ В	1444
122	Бердичів	1430 рік	73,905/ С	
123	Коростень	945 рік	56,073/ С	1589
124	Звягель	1257 рік	55,086/ С	
125	Коростишів	1399 рік	24,129/ М	1779
126	Овруч	946 рік	15,250/ М	1641
127	Радомишль	1150 рік	13,685/ М	
Львівська область				
128	Львів	1256 рік	717,273 / К	1356
129	Дрогобич	1233 рік	73,682/ С	1422
130	Стрий	1396 рік	71,005/ С	1431
131	Шептицький	1692 рік	64,297/ С	
132	Самбір	1238 рік	34,152/ М	1390
133	Борислав	XIV століття	32,473/ М	
134	Золочів	1442 рік	24,269/ М	1523
135	Броди	XII століття	23,134/ М	1584
136	Сокаль	1441 рік	20,373/ М	1424
137	Винники	XIII століття	19,037/ М	1666

138	Городок	1213 рік	16,357/ М	1389
139	Миколаїв	1570 рік	14,498/ М	
140	Жовква	1368 рік	13,852/ М	1603
141	Яворів	1376 рік	12,785/ М	XV ст.
142	Жидачів	1164 рік	10,600/ М	1393
143	Кам'янка-Бузька	1464 рік	10,397/ М	1509
Рівненська область				
144	Рівне	1283 рік	243,873/ С	1492
145	Дубно	1099 рік	36,901/ М	1498
146	Острог	1100 рік	13,892/ М	1585
147	Радивилів	1564 рік	10,427/ М	
Чернівецька область				
148	Чернівці	XII століття	264,298/ В	1488
149	Сторожинець	1448 рік	14,077/ М	
Хмельницька область				
150	Хмельницький	початок XV століття	274,452/ В	1566
151	Кам'янець-Подільський	II століття	109,000/ С	1374
152	Шепетівка	1594 рік	41,800/ М	1619
153	Старокостянтинів	XVI століття	33,921/ М	1561
154	Славута	XVII століття	33,794/ М	1633
155	Полонне	1171 рік	20,172/ М	кін. XVI
156	Волочиськ	1463 рік	18,295/ М	
157	Красилів	1444 рік	18,356/ М	
158	Ізяслав	кінець XIII-XIV ст.	15,996/ М	1583
159	Дунаївці	1403 рік	15,914/ М	1592
160	Городок	1362 рік	15,633/ М	
Кіровоградська область				
161	Кропивницький	1754 рік	215,445/ С	
162	Олександрія	1751 рік	76,097/ С	
163	Новоукраїнка	сер XVIII століття	16,080/ М	
164	Новомиргород	1740 рік	10,715/ М	
165	Бобринець	1767 рік	10,396/ М	

Закарпатська область				
166	Ужгород	VIII століття	115,449/ С	
167	Мукачево	X століття	85,569/ С	
168	Хуст	X-XI століття	28,039/ М	
169	Виноградів	IX століття	25,317/ М	1262
170	Берегове	XI століття	23,325/ М	
171	Свалява	XII століття	17,068/ М	
172	Рахів	1447 рік	15,536/ М	
Івано-Франківська область				
173	Івано-Франківськ	1662 рік	238,196/ С	1662
174	Калуш	1241 рік	67,000/ С	1549
175	Коломия	1240 рік	62,990/ С	1405
176	Надвірна	1596 рік	22,504/ М	1591
177	Долина	кінець X ст.	21,100/ М	1525
178	Бурштин	1554 рік	12,761/ М	
179	Болехів	1371 рік	10,195/ М	1603
Автономна Республіка Крим (*2014)				
180	Севастополь	1783 рік	344,853/ В	
181	Сімферополь	1784 рік	338,319/ В	
182	Євпаторія	VI ст. до н.е.	107,040/ С	
183	Ялта	1837 рік	78,200/ С	
184	Феодосія	VI ст. до н.е.	69,145/ С	
185	Керч	V ст. до н.е.	49,566/ М	
186	Балаклава	V ст. до н.е.	35,919/ М	
187	Алушта	VI століття	28,295/ М	
188	Бахчисарай	кінець XV століття	26,572/ М	
189	Саки	XIX століття	23,391/ М	
190	Армянськ	XIV-XVIII століття	22,286/ М	
191	Білогірськ	XIV-XVIII століття	18,252/ М	
192	Судак	III-VII століття	15,532/ М	
193	Інкерман	VIII-IX століття	12,028/ М	